

**ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI:
PRIMJERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SJEVERNE MAKEDONIJE**

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI

Primjeri Hrvatske,
Bosne i Hercegovine
i Sjeverne Makedonije

Tomislav Tomašević,
Vedran Horvat, Alma Midžić,
Ivana Dragšić, Miodrag Dakić

INSTITUT ZA
POLITIČKU
EKLOGIJI

Sadržaj

SADRŽAJ

- Zahvale
i uvodne napomene – 6
- I. Opći uvod – 9
- II. Sažeta povijest
zajedničkih dobara – 15
- III. Klasična teorija
zajedničkih dobara – 29
- IV. Kritička teorija
zajedničkih dobara – 44
- V. Kontekst
Jugoistočne Europe – 58
- VI. Primjeri upravljanja
zajedničkim dobrima – 73
- VII. Primjeri borbi za
zajednička dobra – 115
- VIII. Zaključci – 166

Zahvale i uvodne napomene

ZAHVALE I UVODNE NAPOMENE

— U ovom dijelu Europe odnedavno se mnogo govori o zajedničkim dobrima (eng. commons). Zajednička dobra bila su nadahnuće za društveno djelovanje, političke mobilizacije i proteste. Postoje čak i primjeri društvenih inovacija zasnovanih na zajedničkim dobrima. A premda je mnogo toga rečeno i učinjeno, mnogo je manje napisano i zabilježeno.

To je za IPE i autore/ice ovog istraživanja bilo polazište za kretanje u ovaj poduhvat. Glavna nam je namjera bila ne samo dati doprinos sadašnjim raspravama o zajedničkim dobrima u Europi i globalno, nego i smjestiti ovaj dio Europe (s primjerima iz triju zemalja) na mapu međunarodne akademske i političke debate o zajedničkim dobrima. K tome, a za nas i važnije, htjeli smo dati interpretativni i teorijski okvir koji odgovara specifičnom kontekstu brojnih političkih akcija i mobilizacija koje su se pojavile diljem regije Jugoistočne Europe, uglavnom s ambicijom da stvore zajednička dobra ili ih obrane i suprotstave se njihovom dalnjem ogradijanju. Budući da je u mnogim slučajevima praksa prethodila dubinskom teorijskom razumijevanju, osjećali smo odgovornost da započnemo premošćivati taj jaz. Ova publikacija daje bazični uvodni pregled teorije zajedničkih dobara, ali će, nadamo se, u budućnosti inspirirati i naprednije teorijske tekstove. Također se nadamo da su tri zemlje koje se ovdje analizira samo prvi korak u našem istraživanju, koje bi trebalo obuhvatiti druge zemlje i primjere iz regije JIE.

Stoga se nadamo da ova publikacija neće služiti samo kao izvor citata međunarodnim znanstvenicima koje zanima što se događa sa zajedničkim dobrima u regiji JIE, nego i kao neka vrst smjernice i okvira za postojeće i nove generacije aktivista u regiji koji se bore protiv ogradijanja zajedničkih dobara ili se zajedničkim dobrima služe kao okvirom za inovacije u upravljanju. Nadamo se da će ovaj hibrid između teorijskog pregleda i aktivističkog vodiča pobuditi znatiželju i zanimanje obiju strana naše publike. Svjesni smo da se diljem regije odvija mnogo drugih značajnih kretanja i promjena i da ima mnogo drugih aspekata koje valja pokriti, no ovime činimo jedan od prvih koraka.

Neki od vas znaju da smo se nadali da će proces prikupljanja i dijeljenja primjera i iskustava sa zajedničkim dobrima biti dovršen mnogo ranije, a isto važi i za rad na ovoj konkretnoj publikaciji. Međutim, ponekad treba vremena da se razriješi manjak jasnoće i dosljednosti. Stoga smo zahvalni na svoj podršci i strpljenju koje smo primili od mnogih od vas koji su na razne načine i u različitim fazama dali doprinos objavlјivanju ovog rada.

To ne bi bilo moguće bez predanog rada i suradnje u IPE-u, tako da prvo želimo zahvaliti svojim kolegicama i kolegama: Mladenu Domazetu za znanstvenu recenziju i vodstvo, Lani Pukanić na temeljitoj i strpljivoj provjeri teksta i Jeleni Miloš na dobrom oku za detalje i ustajnom maratonskom kretanju kroz materiju. Osobito smo zahvalni Giacому d'Alisi na opširnoj vanjskoj recenziji i mnogim korisnim i relevantnim komentarima koji su poboljšali ovu knjigu. Također moramo zahvaliti Marti Batinić Petrović i Ivani Biškup na podršci u svim aktivnostima vezanima uz istraživanje koje bez njih ne bi bilo moguće obaviti. Za pedantan, predan, distinktivan i estetski istančan posao na grafičkoj pripremi oba izdanja zahvaljujemo se i dalje Ivanu Klisuriću Klisu. Za prijevod, dakle posebno za ovo izdanje, tople zahvale zbog profesionalnog, predanog i danonoćnog rada na prijevodu i iznalaženju najboljih jezičnih rješenja Hani Dvornik i Srđanu Dvorniku. Konačno, hvala Danijeli Dolenec na pionirskom teorijskom radu o zajedničkim dobrima u regiji JIE i Teodoru Celakoskom na usmjeravanju u regionalnom mapiranju zajedničkih dobara.

Knjiga je podijeljena u dva dijela—teorijski/kontekstualni dio koji je napisao Tomislav Tomašević i empirijski dio sa studijama slučajeva iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Sjeverne Makedonije, koje potpisuju pojedinačni autori i autorice. Taj empirijski rad nije se moglo obaviti bez istraživača na terenu. Stoga srdačno zahvaljujemo Almi Midžić i Miodragu Dakiću iz Bosne i Hercegovine i Ivani Dragićić iz Sjeverne Makedonije, koji su u ovaj proces uložili mnogo znanja, vremena i strpljenja. K tome, željeli bismo zahvaliti svima koji su dali značajan doprinos informacija koje smo prikupili o ovim primjerima, a posebno Dušici Radojičić, Iris Beneš, Đuri Caporu, Tihomiru Dakiću, Darku Jordanovu, Robertu Orozu, Boriši Mraoviću, Goranu Kriviću i Jeleni Ivanić. Također veoma cijenimo doprinos suradnika iz regije JIE koji su pomogli u proizvodnji ove knjige, a posebno Nataše Crnković, Danijele Majstorović, Nasihe Pozder, Iskre Gešoske i Tomislava Medaka.

Na kraju, ali ne manje važno, želimo zahvaliti sarajevskom uredu Zaklade Heinrich Böll, a posebno direktorici Marion Kraske i Jasminki Bjelavac, koje smo tokom našeg rada uvijek imali na umu, koje su s nama dijelile velik dio puta i dale svoj doprinos u jednom dijelu publikacije. Nije slučajno što smo kao zemlje u kojima ćemo procuravati značaj zajedničkih dobara odabrali upravo Bosnu i Hercegovinu i Sjevernu Makedoniju. Posebnu zahvalnost dugujemo Walteru Kaufmanu, koji nas je podržavao i bio s nama u ključnim trenucima projekta, te glavnom uredu Zaklade Heinrich Böll u Berlinu, koji je IPE-u pružio institucionalnu potporu koja nas je ohrabrla u našem radu i unaprijedila ga.

/ Tomislav Tomašević i Vedran Horvat

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SJEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGIĆ, MIODRAG DAKIĆ

I. Opći uvod

— Common(s) [zajednička dobra] postaju poštalicica među raznim progresivnim političkim akterima diljem svijeta koji se bore za veću socijalnu i ekološku pravdu. Svakog se dana može vidjeti kako i vlade i tržišta ne uspijevaju društvu u cjelini pružiti razna dobra i usluge pa se traga za novim modelima i paradigmama. U globalnoj finansijskoj krizi iz 2008. godine, jednom od najvećih slomova globalnog tržišta u povijesti, neregulirana finansijska tržišta gotovo su skršila čitav finansijski sistem i 2009. prouzročila globalnu ekonomsku recesiju. To je bilo najveće ekonomsko usporavanje još od Velike krize iz 1930-ih, a njegove se posljedice i dalje može osjetiti u cijelom svijetu, uključujući regiju Jugoistočne Europe.

Iste te godine svjedočili smo jednom od najvećih neuspjeha vlada svijeta koje su se sastale u Kopenhagenu da bi došle do zajedničkog, pravno obavezujućeg sporazuma čiji je cilj ublažavanje klimatskih promjena, ali su se razišle bez dogovora, premda za uzroke i posljedice globalnog zagrijavanja imaju i zajedničku i diferenciranu odgovornost. Na klimatskom samitu u Parizu 2015. godine vlade su uspjеле postići sporazum, ali mnogi vjeruju da je on odveć skroman i zakasnio, što znači da će milijuni ljudi diljem svijeta, pa tako i u Jugoistočnoj Europi, osobito oni siromašni i nemoćni, sljedećih desetljeća snositi posljedice klimatskih promjena. Međutim, godina u kojoj su se dogodile kopenhagenska klimatska katastrofa i globalna ekomska depresija donijela je i tračak nade jer je Nobelovu nagradu za ekonomiju dobila Elinor Ostrom za svoj teorijski i empirijski rad na zajedničkim dobrima, što je paradigmu zajedničkih dobara gurnulo u znanstveni i politički mainstream.

Ostrom je dokazala kako se različitim resursima diljem svijeta može uspješno upravljati samoorganiziranjem građanki i građana, a ne putem vlada i tržištā. Ima mnogo paralelnih teorija o zajedničkim dobrima, ali, jednostavno rečeno, zajednička dobra su „treći pristup” (koji ne treba brkati s tzv. trećim putem) dihotomiji država-tržište u smislu upravljanja te dihotomiji javno-privatno u smislu vlasništva. Duopol državnih i tržišnih mehanizama gospodarenja resursima i organiziranja ekonomskog i društvenog života održava se zahvaljujući raširenom vjerovanju da u svim ljudskim društvima postoje i oduvijek su postojala samo ta dva modela. Stoga je u središtu političke rasprave pitanje treba li biti više državnih ili više tržišnih mehanizama. To važi i za Jugoistočnu Europu, koja je u posljednjih 70 godina doživjela i nadmoć države i nadmoć tržišta. U državnom socijalizmu federalativne Jugoslavije koji je formiran nakon Drugog svjetskog rata država je dominirala nad privredom i društvom, dok je u neoliberalnom kapitalizmu nastalome u neovisnim republikama bivše Jugoslavije nakon 1990. tržište bilo to koje je dominiralo, kako nad ekonomijom, tako i nad društvom, nakon niza mjera privatizacije, deregulacije i liberalizacije. Međutim, u proteklom desetljeću među raznim društvenim

pokretima u Jugoistočnoj Europi postaje popularan pojам zajedničkih dobara jer se oni istodobno bore protiv novog vala privatizacije javnih dobara i protiv etatizacije zajedničkih resursa u korist elita koje su zarobile državu.

Druge poglavlje prikazuje porijeklo pojma i praksu zajedničkih dobara kroz povijest. Tu se na prvom mjestu pokazuje kako su zajednička dobra bila jedini način upravljanja u prapovijesnim društvima, jer ta društva nisu bila razvila ni državu ni (privatno) vlasništvo. Nasuprot prevladavajućim vjerovanjima u političkoj filozofiji, koja su služila opravdavanju kako porijekla države tako i porijekla privatnog vlasništva, najnoviji dokazi koje iznose Karl Wilderquist i Stephen McCall pokazuju da ljudski život u prapovijesnim društvima nije bio ni kratak ni surov. Čim su se pojavile prve države, pojavila su se prava privatnog vlasništva, ali filozofi društvenog ugovora nam priču ne pričaju na taj način. Filozofi kontraktarijanizma zastupaju tezu da je privatno vlasništvo prethodilo formiranju država, koje su formirali slobodni pojedinci odlučivši pokoriti se državnoj vlasti da bi zaštitili svoju individualnu slobodu i privatno vlasništvo, što nisu mogli učiniti u navodno gadnim i brutalnim društvima bez države. Kako su države polako postajale dominantnim oblikom organizacije društva, a privatno vlasništvo postajalo dominantnim odnosom vlasništva, prorjeđivali su se zajedničko vlasništvo i upravljačke institucije zajednice. Moderno doba donijelo je dominantnu društvenu formu nacionalne države povezanu s dominantnom ekonomskom formom tržišnog kapitalizma, dok su zajednička dobra postajala nevidljiva i, za velik dio modernih društava, nezamisliva.

Treće poglavje uvodi klasičnu teoriju zajedničkih dobara, koju je populariziralo djelo Elinor Ostrom. Njeno je djelo bilo pod velikim utjecajem (neo)klasične ekonomije, politologije i pravne znanosti. Klasična teorija dijeli ekomska dobra na četiri kategorije—privatna, klupska, javna i zajednička dobra—prema kriterijima suparništva i isključivosti. Zajednička dobra ili resursi zajedničke zalihe (eng. common-pool resources) istodobno su i suparnički, što znači da njihova upotreba može umanjiti mogućnost drugih da se služe istim dobrima, i neisključivi, što znači da je teško neovlaštenim korisnicima zapriječiti pristup tim dobrima. Garrett Hardin je pojam resursa zajedničke zalihe koristio za tvrdnju da će sve veće konzumiranje zajedničkih dobara od strane rastuće populacije dovesti do neizbjježne tragedije i uništenja „zajedničkih dobara”, pa je jedino rješenje državna regulacija ili njihova podjela privatizacijom vlasničkih prava. Ostrom je istražila stotine primjera diljem svijeta i dokazala da se prirodnim resursima zajedničke zalihe može samoupravljati bez države ili tržišta, da to može činiti zajednica korisnika koji planiraju, provode i nadziru pravila za održivo korištenje tih resursa.

Četvrto poglavlje uvodi kritičku teoriju zajedničkih dobara kojoj je cilj transformirati društvo putem zajedničkih dobara prema progresivnim ciljevima. Nakon što je Ostrom 2009. godine dobila Nobelovu nagradu, zajednička dobra postala su novi narativ i paradigma kojoj je cilj dati odgovor na tragediju država i tragediju tržišta. Zaklada Heinrich Böll u suradnji s drugim organizacijama pomogla je ne samo teorijskom radu kritičkih znanstvenika na zajedničkim dobrima već i izgradnji društvenog pokreta koji u fokus stavlja zajednička dobra, kako bi se stvorilo socijalno pravednije, demokratičnije i materijalno održivije društvo. Većina kritičkih znanstvenika slaže se da ne postoje inherentne karakteristike po kojima su neka dobra zajednička dobra, nego da se zajednička dobra proizvodi, a njihove su značajke određene društvenom dinamikom. Sva zajednička dobra sastoje se od triju elemenata u međusobnom odnosu: 1. resurs kojim se upravlja, 2. zajednica korisnika koja upravlja resursom i 3. institucije koje korisnici oblikuju radi upravljanja resursom. Međutim, te kriterije mogu zadovoljavati mnogi oblici društvene prakse, ali ih se s gledišta kritičke teorije ne bi smatralo progresivnima. Silke Helfrich je predložila tri normativna kriterija za zajednička dobra koji ovise o kontekstu svakog od tih oblika društvene prakse. Ta tri normativna kriterija su sljedeći: 1. pravičan pristup, 2. kolektivna kontrola i 3. održivo korištenje, pri čemu svaki kriterij odgovara progresivnim vrijednostima društvene pravde, demokracije i ekološke održivosti. To je ujedno dokaz da se zajednička dobra ne propituje samo u skladu s njihovim kontekstom i normativnim kriterijima, nego i da su ona inherentno politička. Ugo Mattei ide korak dalje sa svojom aktivističkom teorijom zajedničkih dobara, tvrdeći da su zajednička dobra politički čin kojim se zahtijeva da dobra budu zajednička, a ne u rukama državnih elita i ekonomski oligarhije.

Peto poglavlje smješta teoriju i praksu zajedničkih dobara u prošli i sadašnji kontekst regije Jugoistočne Europe (JIE). U ovoj studiji zemljama Jugoistočne Europe smatra se Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Crnu Goru, Kosovo i Sjevernu Makedoniju. Te zemlje imaju zajedničku institucionalnu povijest jer su između 1945. i početka 1990-ih bile dijelovi Federativne Narodne Republike Jugoslavije, koja je kasnije nazvana Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija. Od 1950-ih Jugoslavija je razvijala globalno specifičan društveno-ekonomski sistem nazvan samoupravnim socijalizmom. Kada je Komunistička partija Jugoslavije prekinula veze sa Sovjetskim Savezom pod Staljinovim vodstvom, Jugoslavija je postala politički izolirana kako od tržišno-kapitalističkog Zapada tako i od državno-socijalističkog Istoka, pa je njen rukovodstvo odlučilo graditi novi model političkog upravljanja zasnovan kako na antikapitalističkoj tako i na antietatističkoj ideologiji. Unutar tog sistema proveden je niz eksperimenata s radničkim samoupravnim poduzećima, ali bilo je samoupravnih eksperimenata i u drugim, neprivrednim

sektorima poput stanovanja, zdravstva, obrazovanja i kulture. Isprva je Jugoslavija imala državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i ograničeno privatno vlasništvo, ali u 1950-ima je uveden nov tip vlasništva—društveno vlasništvo. Premda je jugoslavensko radničko samoupravljanje imalo mnoge probleme, što je dovelo do toga da je umjesto radnika važne odluke donosila viša klasa birokrata i tehnokrata, iz tog se razdoblja ipak može naučiti važne pouke o kolektivnom upravljanju i vlasništvu. Međutim, ta praksa je slabo istražena jer su je 1990-ih uglavnom na zao glas dovele nacionalističke snage, koje su je proglašile dijelom „totalitarizma“. To naslijede je glavna prepreka zalaganju za bilo kakav oblik kolektivnog upravljanja u ovoj regiji danas, jer se riječi poput „zadruge“, koje se često koristi u zapadnoj Europi, u velikom dijelu stanovništva regije JIE još uvijek smatra sinonimom za eksperiment prisilne kolektivizacije s kraja 1940-ih. Pa ipak, kao što će pokazati studije slučajeva iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Sjeverne Makedonije, različiti društveni pokreti u ovoj regiji usvajaju paradigmu zajedničkih dobara. Ti pokreti se suprotstavljaju privatizaciji ključnih prirodnih resursa i javnih usluga na koju vlade u regiji tjeraju mjere štednje nametnute Jugoistočnoj Europi. Međutim, većinu tih prirodnih resursa i javnih usluga još uвijek kontrolira država, ali ih zloupotrebljava u korist male korumpirane elite koja je zarobila državu. Zajednička dobra, kao dio globalnog poduhvata redefiniranja općeg dobra i demokracije, postaju moćna paradigma i u regiji JIE.

Šesto poglavlje prikazuje primjere upravljanja zajedničkim dobrima iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Sjeverne Makedonije odabrane prema raznolikosti resursa kojima se upravlja te zajednica koje upravlja resursom. Te su zemlje odabrane za prvu fazu istraživanja, dok će ostale zemlje Jugoistočne Europe Institut za političku ekologiju istraživati u drugoj fazi. U identificiranju i analizi tih primjera upravljanja koristi se klasičnu definiciju zajedničkih dobara, koja se uglavnom zasniva na radovima Elinor Ostrom. Zajednička dobra u tom su smislu definirana kao društvena praksa upravljanja nekim resursom ne od strane države ili tržišta nego zajednice korisnika koja samoupravlja tim resursom putem institucija koje sama stvara. Pomoću te definicije autori/ce su u svakoj od triju zemalja identificirali po nekoliko slučajeva koji pokazuju da u regiji Jugoistočne Europe postoje stari i novi primjeri u kojima zajednice samoupravljuju resursima. Ti resursi nalaze se u rasponu od građevina i pašnjaka do vodne infrastrukture i zelenih površina. U istraživanju tih slučajeva autori/ce su se služili polustrukturiranim intervjuima s glavnim akterima upravljanja zajedničkim dobrima, kao i pravnim dokumentima, zapisnicima sastanaka i medijskim izvještajima. Slučajevi su opisani odrednicama resursa, zajednice i institucija upravljanja, te su nakon toga analizirani u skladu s Ostrominim osam načela oblikovanja za održiva zajednička dobra.

Sedmo poglavlje prikazuje primjere borbe za zajednička dobra, ponovo u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji. U identificiranju i analiziranju tih slučajeva autor/ce su se služili kritičkom definicijom zajedničkih dobara koja se uglavnom zasniva na radovima Uga Matteija, koji zajednička dobra definira kao politički čin *polaganja prava na resurs kao zajednički putem konflikta protiv komodifikacije, komercijalizacije, privatizacije i državnog ogradijanja resursa u korist nekolicine*. Ti slučajevi pokazuju da paradigma zajedničkih dobara postaje sve privlačnija raznim progresivnim društvenim pokretima u Jugoistočnoj Europi koji se bore protiv ogradijanja lokalnih resursa i njihove privatizacije. Te se borbe zbivaju u spektru od pokreta protiv privatizacije javnog prostora u urbanim središtima ili područja rezerviranih za širenje grada, do pokreta protiv ogradijanja i devastacije rijeka ili pretjerane urbanizacije i uništavanja jezerā. Autor/ce su se i ovdje služili polustrukturiranim intervjuima s glavnim akterima i to povezivali s drugim izvorima informacija poput medijskih izvještaja te dokumenata. Slučajevi su opisani odrednicama resursa na koji se polaze pravo, aktera koji predvode borbu te odnosa s državom i tržištem, a potom su analizirani kako bi se pokazalo na koji se način diskurs kojim se služe pokreti uklapa u diskurs zajedničkih dobara.

Osmo poglavlje bavi se sličnostima i razlikama između analiziranih slučajeva i donosi neke tentativne zaključke o teoriji i praksi zajedničkih dobara u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji. Nakon toga slijede preporuke za programe i mјere koje bi mogle podržati upravljanje zajedničkim dobrima kao put ka radikalnoj demokratizaciji zemalja Jugoistočne Europe. Nadamo se da će ti zaključci kao i cijela studija u budućnosti potaknuti ambicioznije teorijske tekstove i solidnije empirijske studije zajedničkih dobara u ovoj regiji.

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMJERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SJEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

II. Sažeta povijest zajedničkih dobra

Kao i svaki pojam, pojam „zajedničko/a dobro/a” (eng. common/s) ima povijesne korijene, razvoj i kontekst. Važno je prikazati njegovu kratku povijest jer ona također oblikuje suvremene debate i pokazuje kako su se te debate razvijale kroz povijest. Razvoj pojma zajedničkih dobara nerazmrsivo je povezan s razvojem dvaju vrlo važnih političkih pojmovima. Prvi se odnosi na **organizaciju odnosā moći i struktura odlučivanja** unutar ljudskih zajednica, a drugi na **pravila o pristupu resursima, njihovom korištenju i kontroli nad njima**. Prvi vodi ka razvoju „**države**”, a drugi ka razvoju „**vlasništva**”. Ovo poglavje će pokazati kako su razvoj države i privatnog vlasništva tekli ruku pod ruku kroz prapovijest i povijest te kako je razvojem tih institucija slabila praksa zajedničkih dobara. Korisno je započeti ovo poglavlje etimološkom analizom riječi „common” koja pruža pregled kako se taj pojam razvijao kroz povijesnu praksu od starog Rima do srednjovjekovne Engleske.

1. ETIMOLOŠKO PORIJEKLO „COMMONA”

U proteklih deset godina zajednička dobra postala su politički pojam za temeljne transformacije prema novom društveno i ekološki pravednom sistemu proizvodnje, potrošnje i upravljanja. Međutim, u modernom engleskom jeziku u prevladavajućem značenju riječi „common” nema baš nečega uzbudljivog; radi se o pridjevu koji, prema web stranici Oxford Dictionaries (2016), znači “ono što se često događa, nalazi ili čini” ili, drugim riječima, „**obično**”. Isti rječnik daje i vrlo negativno značenje te riječi: “pokazivanje nedostatka ukusa i profinjenosti navodno svojstvenog nižim klasama”. Objasnjenje se može naći u povijesnom kontekstu britanske politike, u kojoj je riječ „commoners” ili „obični ljudi” označavala niže društvene klase ljudi koji ne pripadaju ni kraljevskom krugu, ni plemstvu, niti svećenstvu. Međutim, Oksfordski rječnik „common” definira i kao „**ono što je zajedničko** dvoma ili većem broju ljudi, grupa ili stvari, što potječe od dvoje ili više njih ili što oni čine” te, izvedeno iz toga, kao „**ono što pripada cijeloj zajednici** ili široj javnosti ili **što je uključuje**”. Tu riječ se također u modernom engleskome često rabi kao imenicu, u značenju „**dio otvorenog zemljista namijenjen javnoj upotrebi**”.

Po rječniku Etymology Dictionary (2016.), riječ „common” se početkom 14. stoljeća u srednjoengleskom jeziku povijesno rabilo kao imenicu u značenju „**zemlja u zajedničkom posjedu**” i kao pridjev u značenju „**ono što pripada svima, opće**”. Premda se tu riječ može često naći u anglosaksonskim pravnim i političkim pojmovima kao što su „common law” (obično pravo), „House of Commons” (britanski parlamentarni dom s predstavnicima lokalnih zajednica) i „Commonwealth” (zajednica naroda, međuvladina organizacija koju čine uglavnom bivše kolonije britanskog carstva), ona zapravo potječe iz francuskoga. Po Etimologiskom rječniku, izvedena je iz starofrancuske riječi „**comun**”, koja kao pridjev znači „**otvoreno, javno, slobodno, opće**,

RIJEČ	JEZIK	ZNAČENJE
communis	latinski	1. pridjev – zajedničko, javno, što dijele svi ili mnogi 2. imenica – zajednička imovina, država, opće dobro
comun	starofrancuski	1. pridjev – zajedničko, opće, slobodno, otvoreno, javno 2. imenica – zemlja u zajedničkom vlasništvu seljaka
common	srednjoengleski	1. pridjev – pripadno svima, opće 2. imenica – zemlja u zajedničkom posjedu

TABELA 1 Porijeklo moderne upotrebe engleske riječi „common”
(Online Etymology Dictionary)

zajedničko”. Nadalje, porijeklo te riječi može se naći u latinskom i u starom Rimu, u kojem je pridjev „**communis**” značio „zajedničko, javno, **ono što mnogi dijele**”, a imenica „**zajedničku imovinu**, državu, opće dobro”. Gore navedeno etimološko porijeklo riječi „common” prikazano je u TABELI 1.

Zeleni autor i političar Alain Lipietz često upozorava na učestalu pogrešku kojom se terminu „commons” (zajednička dobra) pripisuje englesko ili anglosaksono porijeklo (Bollier, 2009). On to porijeklo nalazi u starofrancuskom ili normanskom i objašnjava da je to povijesno značajno jer su Normani pokorili Englesku 1066. godine te uspostavili nov oblik feudalizma, u kojem je „**commun**” bilo imanje koje **nije bilo vlasništvo gospodara nego su ga kolektivno posjedovali i koristili seljaci** —kmetovi i slobodni seljaci, koje se također nazivalo i „običnim ljudima“ (common people). Lipietz naglašava da je latinska riječ „communis” skovana iz latinskih riječi „munus”, koja znači i „dar“ i „dužnost“, i „com“, što znači „zajedno“. To objašnjava kako je ta riječ u starom Rimu korištena za izraz „res communis“ ili zajedničko vlasništvo.

2. ZAJEDNIČKA DOBRA KROZ PRAPOVIJEST

Prapovijest je razdoblje ljudskog djelovanja koje počinje pojmom ljudi, a završava prije oko 6000 godina, izumom pisma. Stari Grci i Rimljani uglavnom su vjerovali da su u prapovijesna vremena **društava bez države**, koja su nazivali „zlatno doba“, ljudi živjeli **u skladu i izobilju jer su resurse koristili zajednički** (Macfarlane, 1998, 1). Nasuprot tom gledanju, politički filozofi prosvjetiteljstva iz 17. stoljeća poput Thomasa Hobbesa vjerovali su da je u toj fazi bez države, koju su nazivali „**prirodnim**

stanjem, ljudski život protjecao u “**stalnom strahu i opasnosti od nasilne smrti**; ljudski je život bio samotan, siromašan, gadan, brutalan i kratak” (Hobbes, 1839, 13). Međutim, suvremeni politički filozof Karl Wilderquist i antropolog Stephen McCall proučili su velik broj antropoloških istraživanja zasnovanih na modernim susretima s takvim društвima i arheološkom materijalu, koja su pokazala da je Hobbes bio u krivu, a antički filozofi su do neke mјere bili u pravu (Wilderquist i McCall, 2017). Da bi prikazao evoluciju države i privatnog vlasništva, Wilderquist se služi teorijom kulturnog antropologa Elmana Servicea o četirima stadijima društvene organizacije: “družinama” (eng. bands), “autonomnim selima” (eng. autonomous villages), “poglavarstvima” (eng. chiefdoms) i “državama” (eng. states) (Wilderquist, 2010). Međutim, on upozorava da su ti stadiji među antropolozima predmet širokih rasprava i da ih se ne smije smatrati nužnim stadijima linearнog napretka, niti pak homogenim kategorijama ili kategorijama koje se ne preklapaju, nego pukim referentnim točkama.

Družine, kako ih opisuje Wilderquist, jesu lovačko-sakupljačka društva koja su formirali rani ljudi, bila su jedina postojeća društvena organizacija do prije 15.000 godina, a nekoliko ih i danas još postoji. Wilderquist opisuje kako su družine obuhvaćale 15 do 50 ljudi, bile su nomadske, a njihova se proizvodnja sastojala od lova, sakupljanja i ribolova. Što je najzanimljivije, svi poznati primjeri pokazuju da su ta društva bila **egalitarna** u tom smislu da nije bilo centralne vlasti niti društvenih klasa, a samo su kao zajednica ljudi imali komunalni pristup resursima, što bi se moglo opisati kao “**zajedničko vlasništvo**”. Među antropolozima se raspravlja o rodnim odnosima u tim društвima, ali mnogi se slažu da je bilo više rodne jednakosti nego u većini drugih društava tokom povijesti. Filozof Friedrich Engels koristio je za ta prapovijesna lovačko-sakupljačka društva termin “primitivni komunizam”, jer su bila egalitarna, bez privatnog vlasništva i državne vlasti, i nisu proizvodila višak koji bi se moglo akumulirati (1884).

Autonomna sela, kako ih opisuje Wilderquist, pojavila su se prije 15.000 godina, a neki ljudi i danas žive na taj način. To su bila veća i kompleksnija sjedilačka plemenska društva koja su živjela u autonomnim selima sa stanovniшtvom između 100 i 600 ljudi. Imala su jednostavnu poljoprivrednu proizvodnju samo za osobnu potrošnju svakog člana i članice plemena, i nije bilo specijalizacije ili trgovine. Ta društva su bila malo manje egalitarna jer je postojao stanovit autoritet glavešina i vjerskih predvodnika ali bez stvarne političke moći. Zemљu se i dalje posjedovalo zajednički, premda se usjeve smatralo isključivima te nečim što bi se moglo opisati kao “**osobno vlasništvo**”.

Poglavarstva su se po Wilderquistu prvi put pojavila prije 10.000 godina, a nekoliko ih se ni do danas nije uklopilo u nacionalne države. To su bila još veća i kompleksnija društva, u kojima je po nekoliko sela potpadalo pod vlast jednog poglavice. Njihovo

stanovniшvo je obuhvaćalo između 1000 i 10.000 ljudi, a postojala je stanovita ekonomska specijalizacija uz stanovitu društvenu diferencijaciju. Poglavice, koje nisu proizvodile vlastitu hranu, nisu bile samo politički upravljaci nego i vlasnici zemљe, tako da je to bio početak neke vrsti “**isključivog vlasništva**”, jer je nekim ljudima bilo zapriječeno korištenje resursa potrebnih za održavanje života. Obično, što su poglavarstva bila veća, to su bila **manje egalitarna**.

Države su se u svojoj ranoj fazi kako je opisuje Wilderquist pojavile prije otprilike 5000 godina, kao društva još veća i kompleksnija od poglavarstava. Bile su prvenstveno poljoprivredne, ali s kompleksnim ekonomskim sistemima i specijalizacijom ratnika, vladara, upravitelja i svećenika. Rane države također su razvile i pisane zapise. Države su uglavnom bile ustrojene **krajnje hijerarhijski i neegalitarno**, pri čemu su kraljevi i hramovi bili vlasnici najvećeg dijela zemљe, što bi se moglo označiti kao “**državno vlasništvo**”, dok su prvi oblici “**privatnog vlasništva**” bili na raspolaganju višoj klasi zauzvrat za služenje kralju. Međutim, privatno vlasniшvo je u **potpunom** obliku postojalo tek u starom Rimu i srednjovjekovnoj Europi.

Wilderquist zaključuje da je obrazac političke i ekonomske nejednakosti bio povezan s **razvojem države i privatnog vlasništva**, što se može vidjeti u TABELI 2. Rani ljudi bili su se riješili hijerarhija koje su njihovim precima bile zajedničke s primatima i stotinama su tisuća godina živjeli u egalitarnim družinama sa zajedničkim pristupom resursima. Društva su postala malo manje egalitarna u autonomnim selima, ali zemљu se i dalje posjedovalo zajednički, premda je korištenje plodova rada postajalo isključivo. Nejednakost se pojačala s poglavarstvima, te konceptom isključivog vlasništva zemљe, no to je ipak bila protodržavna forma vlasništva, u kojoj je poglavica služio kako kao politički upravljач tako i kao ekonomski vlasnik zemљe. Poglavarstva su se razvila u prve države s isključivim državnim vlasniшtvom kralja i protopravnim vlasniшtvom više klase. Empirijski dokazi da se privatno vlasniшvo razvilo skupa s državom proturječe premisi drugog političkog filozofa prosvjetiteljstva, Johna Lockea, koji je u 17. stoljeću pisao da je **privatno vlasništvo prirodno pravo** koje je formiranju države prethodilo putem “društvenog ugovora” slobodnih pojedinaca koji su se dobrotvorno podčinili vlasti kako bi zaštitili svoj život, slobodu i imovinu (Locke, 2003). Nasuprot tome, politički filozof Jean-Jacques Rousseau je u 18. stoljeću također izložio teoriju društvenog ugovora o formiranju države, ali je bio kritičan spram privatnog vlasništva i lockeovske ideje da se radi o prirodnom pravu neovisnom o državi (Rousseau, 2002).

Filozofi kontraktarianizma poput Hobbesa **opravdavali su formiranje države** putem društvenog ugovora tvrdeći da je u društвima bez države život bio ružan i

DRUŠTVENA ORGANIZACIJA	POPULACIJA	EKONOMIJA	VLAST	VLASNIŠTVO
družina	15–50	nomadska lovačka i sakupljačka	bez centralne vlasti	- zajedničko (nevlasništvo)
autonomno selo	100–600	sjedilačka jednostavna poljoprivreda	mala vlast glavešina i vjerskih predvodnika	- zajedničko vlasništvo nad zemljom - osobno vlasništvo nad urom
poglavarstvo	1.000 – 10.000	određena ekonomска specijalizacija	jaka centralna vlast poglavice	- isključivo (protodržavno) vlasništvo poglavice
država	10.000 >	napredna ekonomска specijalizacija	vladavina kralja kralja s državnim aparatom	- državno vlasništvo kraljeva i hramova - individualno (protoprivatno) vlasništvo više klase

TABELA 2 Oblici društvene organizacije u prapovijesti i ranoj povijesti
(na osnovi Wilderquistove teorije)

kratak, no nakon ispitivanja antropoloških dokaza Wilderquist i McCall su ustavili da je **hobsovska hipoteza pogrešna**. Pokazali su da su lovci-sakupljači možda bili *materijalno siromašni*, ali to ne mora značiti da su živjeli *siromašnim životima*, a po nekim antropolozima njihov bezbrižan stav bio je čak i dokaz *obilja*. Nasuprot raširenom vjerovanju, njihov uobičajeni životni vijek od 30–35 godina bio je isti kao i vijek ljudi u modernim društvima do 19. stoljeća, dakle nije bio u korelaciji s državama koje su postojale posljednjih 5000 godina. **Filozofi propertarianizma** poput Lockea **opravdavali su formiranje režima privatnog vlasništva** tvrdeći da

je to za ljudе prirodno, neovisno o postojanju države, i da je u takvom režimu vlasništva svakome u društvu bolje. Ali Wilderquist i McCall pokazuju da je privatno vlasništvo uvela država i da u **današnjoj modernoj kapitalističkoj državi život nije za svakoga bolji** od života lovaca-sakupljača u društvu bez države s režimom zajedničkog vlasništva. Povezano s nedavnim argumentima da je do presudne zamjene zajedničkog vlasništva i nomadske bezdržavnosti privatnim vlasništvom koje osigurava država došlo tek prije 400 godina (Scott, 2017), time se ne implirira da bi se čovječanstvo trebalo vratiti u prošlost, ali pokazuje da su suradnja, zajedništvo i horizontalni odnosi moći nešto što su ljudi činili mnogo duže od konkurenčije, isključivanja i hijerarhije. Možda se iz tog iskustva može nešto naučiti, premdа se ono ne može naprostо kopirati u sadašnje ili **buduće društvene, tehnološke i ekološke uvjete**.

3. ZAJEDNIČKA DOBRA U KLASIČNOJ ANTICI

Već je spomenuto da su mnogi stari Grci, poput Homera, romantički prikazivali prapovijesna društva bez vlasništva jer su vjerovali da takva društva potiču natjecanje u vrlinama a ne u imovini. Što se tiče pitanja zajedničkih dobara u antičkoj Grčkoj, moglo bi se, kao što se često čini, usporediti perspektive dvaju gradova-država (“polisa”) koji su bili u potpunosti razvili pojmove vlasništva — **Sparte i Atene**. Macfarlane piše da je u 9. stoljeću p.n.e. država Sparta imala zajedničku zemlju i robeve (“helote”) u vlasništvu države, podjednako raspodijeljene među građanima (“Jednakima”) (1998, 15). To je nešto što je bliže državnom vlasništvu, ali se građane poticalo da te resurse međusobno dijele kad se ukaže potreba. Oblike zajedničkih dobara među građanima također se poticalo kroz praksu zajedničkih obroka (“sistija”) u kojoj je stalna zajednica od petnaestak građana svaki dan zajednički ručala, a svi su građani morali dati prilog u hrani za zajednički stol. Atena je, s druge strane, davana prednost privatnom vlasništvu nad zemljom i robovima, u kojem su vlasnici bili građani, što je među građanima stvorilo velike nejednakosti. Ta razlika perspektive između Sparte i Atene bila je predmet **znamenite debate o idealnom režimu vlasništva** između prvih filozofa politike — Platona i Aristotela.

Kako ističe suvremeni filozof Jeremy Waldron, “**vlasništvo**” je oznaka za **pravila koja uređuju pristup i kontrolu nad zemljom i drugim resursima**. Waldron razlikuje tri tipa vlasništva: privatno, kolektivno i zajedničko. **Privatno vlasništvo** jesu pravila koja određuju da je ovlast za upravljanje resursima dodijeljena pojedincu, obitelji ili tvrtki. **Kolektivno vlasništvo** jest ono u kojem društvo u cijelini definira pravila upotrebe važnih resursa putem mehanizma kolektivnog odlučivanja (bilo na razini male zajednice bilo na razini države). **Zajedničko vlasništvo** je skup pravila kojim se resursima upravlja tako da ih se čini raspoloživima za upotrebu svim

članovima društva, dok bilo kakvo ograničavanje dostupnosti služi samo tome da osigura pravičan pristup ili spriječi korištenje koje neke ljude isključuje. Nakon ove distinkcije Waldron opisuje kako Platon u Državi tvrdi da je kolektivno vlasništvo nužno kako bi se osiguralo ostvarivanje zajedničkog interesa. **Platon** se zalagao da se u idealnoj državi uspostavi klasu čuvara koji nemaju privatnu imovinu ni obitelj. Waldron ističe da se **Aristotel** s tim nije slagao i da je tvrdio kako privatno vlasništvo promiče razne vrline i osigurava slobodu. Aristotel je bio skeptičan kako spram pojma kolektivnog vlasništva tako i spram pojma zajedničkog vlasništva, i bio je vjerojatno prvi koji je ustanovio jednu verziju onoga što će kasnije postati poznato kao "tragedija zajedničkih dobara". U svojoj knjizi Politika Aristotel piše:

"No taj je izraz također štetan i na drugi način, jer o onome što se zajednički posjeduje najveći broj ljudi vodi najmanje brige. Jer ljudi najviše pažnje poklanjaju vlastitoj imovini, a zajedničkoj imovini manje, ili samo onoliko koliko su obavezni. Jer pored svega ostalog, pomisao da o tome brine netko drugi navodi ih da to više zanemaruju (baš kao što veći broj kućnih slugu služi lošije nego malo njih)." (Aristotel, 1998, 28–29)

Premda su stari Rimljani imali romantičnu predodžbu o preddržavnim društvima, razvili su vrlo rafiniran sistem pravnih pravila, osobito u odnosu na *vlasnička prava*. Rimsko pravo zasnivalo se na sistemu "**građanskog prava**", u kojem su prvenstveni izvor prava kodificirani propisi, što je poslužilo kao osnova za razvoj suvremenih pravnih sistema kontinentalne Europe, koji važe i za zemlje Jugoistočne Europe. Taj je sistem suprotan sistemu "**običajnog prava**", u kojem su prvenstveni izvor prava običaji i sudske odluke, i koji se razvio u zemljama Commonwealtha. U rimskom pravu postoje tri pojma vlasništva za koja se može smatrati da se uklapaju u Waldronovu tipologiju prikazanu u tabeli 3. Privatno vlasništvo poznato je kao "**res privata**", dok bi kolektivnom vlasništvu najbolje odgovarao pojam "**res publica**". Pojam zajedničkoga u rimskom je pravu bio pravno poznat kao "**res communis**" (koje se ponekad nazivalo i "*res communis omnium*"), što znači "**vlasništvo sviju**". On odgovara definiciji zajedničkog vlasništva koju je Waldron izložio kao **otvoreni pristup resursima za sve članove društva**. *Res communis* rabilo se za resurse poput otvorenog mora, zraka i kišnice, koji nisu mogli biti predmet prava privatnog vlasništva (Baslar, 1998, 40). Kako objašnjava pravni znanstvenik Kemal Baslar, to je za Rimljane bilo opravданo sljedećim: 1. zajednički interes se može ostvariti dijeljenjem osnovnih resursa; 2. u nekim slučajevima privatno vlasništvo može dovesti do pogoršanja stanja zajednice; 3. teško je kontrolirati pristup tim resursima; 4. ti resursi su nužni za opstanak. On također naglašava da *res communis* nije značilo

vlasništvo neke određene lokalne zajednice ili države, kako Waldron definira kolektivno vlasništvo, nego vlasništvo svih građana ili članova društva. Taj pojam se često brka s drugim pojmom rimskog prava—"res nullius", što znači "**(trenutno) ničije vlasništvo**". Riječ je o resursima koje su građani mogli uzeti u posjed i polagati na njih pravo privatnog vlasništva, poput napuštenih objekata, ribe u jezerima, životinja u šumama itd. Oba se pojma danas rabi u međunarodnom pravu, pri čemu se *res communis* i dalje primjenjuje na otvoreno more, dok se *res nullius* upotrebljava i zloupotrebljava kada se osvajalo nezauzete teritorije koje se također nazivalo "*terra nullius*" tokom kolonizacije, kada su europske zemlje ignorirale domorodačko stanovništvo i tvrdile da je njegova zemlja "ničije vlasništvo". Sličan proces se događao između srednjeg vijeka i modernog doba, kada su države seljacima ograđivale zajedničku zemlju, tvrdeći da je ona *res nullius*, o čemu će se podrobno raspravljati u sljedećem dijelu. Baslar upozorava da se i pojam *res communis* i pojam *res nullius* zasnivaju na premisi *obilja* i *jednakog* tehnološkog pristupa tim resursima za sve države i građane. U današnjim okolnostima to uglavnom ne važi.

TIP VLASNIŠTVA PO WALDRONU	PRAVILA KOJA REGULIRAJU PRISTUP I UPRAVLJANJE RESURSIMA	EKVIVALENT U RIMSKOM PRAVU
Privatno vlasništvo	ovlast upravljanja resursima dana je pojedincu, porodici ili poduzeću	<i>res privata</i>
Kolektivno vlasništvo	društvo u cjelini (na razini države ili lokalne zajednice) kolektivno odlučuje kako upotrebljavati važne resurse	<i>res publica</i>
Zajedničko vlasništvo	resursi raspoloživi za upotrebu svima; može postojati skup pravila koja ograničavaju pristup samo da bi pristup resursima bio pravičan ili da se spriječi korištenje koje isključuje neke ljude	<i>res communis</i>

TABELA 3 Tipologija vlasništva po Waldronu, s pripadnim institucijama rimskog prava

4. ZAJEDNIČKA DOBRA U SREDNJEM VIJEKU

Kako je ranije navedeno, zajednička dobra (commons) kao pojam obično se povezuje sa srednjovjekovnom Engleskom, ali riječ *commons* je normanskog porijekla. Alain Lipietz piše da su Normani 1066. osvojili Britaniju i nametnuli tip feudalizma različit od onoga kakav je vladao prije Normana. U normanskom feudalnom sistemu postojao je pojam "**banal'**", koji je opisivao vlasnička prava feudalnog gospodara, uglavnom u odnosu na mlinove i šume. Postojao je i pojam "**commun**", koji je opisivao vlasnička prava seljaka, uglavnom se odnosio na pašnjake, a rijetko i na obradivu zemlju. Seljaci su bili ili kmetovi ili slobodnjaci, ali su i jedni i drugi, čak i na dijelovima zemlje koju su držali i upotrebljavali kao zajedničko dobro, ipak plodove svojeg rada morali u vidu poreza dijeliti s gospodarem. Važno je napomenuti da gospodar nad zemljom nije imao privatno vlasništvo nego "zakup", što znači da je zemlju posjedovao u zamjenu za razne službe za vazale koji su je posjedovali u ime kralja, koji je bio vlasnik zemlje. To znači da je najveći dio zemlje bio zapravo državno vlasništvo. Tipičnim imanjem u srednjovjekovnoj Engleskoj upravljaо je feudalni gospodar, a zakupnici su imali razne obaveze službe gospodaru, ali su imali i razna prava, koja **feudalni gospodar nije mogao osporavati, poput prava korištenja zajedničkih dobara.** Seljaci su donosili pravila o upotrebi zajedničke zemlje tako da ju se ne bi pretjerano eksploriralo i da bi donosila korist cijeloj zajednici. U svojoj knjizi *The Magna Carta Manifesto*, historičar zajedničkih dobara Peter Linebaugh piše da je razvoj građanskih sloboda bio od početka povezan s pravima na upotrebu zajedničkih resursa važnih za ekonomski opstanak (2008). Linebaugh piše da je uz čuvenu "Magna Carta" ili "**Veliku povelju**", koja je početkom 13. stoljeća utvrdila neke od prvih građanskih sloboda koje je kralj zajamčio svim slobodnim ljudima, kao što su zabrana mučenja ili suđenje pred porotom, postojala i daleko slabije poznata komplementarna povelja. To je bila "The Charter of Forest" ili "**Povelja šume**", a u njoj je kralj seljacima zajamčio prava korištenja kraljevskih šuma i zemlje za sakupljanje drva, pribavljanje hrane, ispašu i druge načine upotrebe, što je osiguravalo njihov neovisan ekonomski opstanak, koji bi mnogi smatrali nužnim za zbiljsku političku neovisnost. Linebaugh zaključuje kako nije slučajno što je ta povelja, koja povezuje ekonomska prava s građanskim slobodama, izbrisana iz popularne historije koja je usredotočena samo na građanske slobode.

Zajednička dobra nisu postojala samo u engleskom feudalnom sistemu, nego i u drugim evropskim zemljama srednjeg vijeka, uz neke varijacije. Na primjer, Hartmut Zückert (2012) piše o **razlici zajedničke upotrebe i pravā između zapadne i istočne Njemačke** u srednjem vijeku. Istočno od rijeke Elbe seljaci su morali obavljati radnu službu na imanju, a imali su samo pravo upotrebe zajedničke zemlje. Međutim, u Rajnskoj oblasti, dijelu zapadne Njemačke, zemlju se davalo u dugoročni zakup kao

u Engleskoj, što je osiguravalo da zakupci budu u boljem položaju u odnosu na druge korisnike zemlje. U jugozapadnoj Njemačkoj i Švicarskoj zemlju se davalo u zakup seljacima, a seljaci su postupno postajali vlasnici svojih imanja i zajedničkih pašnjaka. Zuckert naglašava da su u istočnoj Njemačkoj seljaci imali samo slaba vlasnička prava na svoja imanja i prava korištenja zajedničke zemlje. Povjesničarka zajedničkih dobara Tine de Moor (2013) piše o razlici između razvoja režimā zajedničkog vlasništva od 11. do 19. stoljeća u zapadnoj i istočnoj/srednjoj Europi, koja ne obuhvaća regiju Jugoistočne Europe (2013). Ona vjeruje da je do divergencije došlo između 12. i 14. stoljeća jer su u zapadnoj Europi resursi bili relativno oskudniji, što je prisiljavalo na formaliziranje upravljanja zajedničkim dobrima, što je pak zauzvrat rezultiralo djelotvornijim sistemima nadzora i sankcija. Drugi važan uzrok te razlike jest to što se kmetstvo u istočnoj Europi, uključujući i područje Jugoistočne Europe, razvilo kasnije nego u zapadnoj Europi. Također, feudalizam je u istočnoj Europi ukinut kasnije nego u zapadnoj Europi. Na primjer, u Hrvatskoj je feudalizam formalno ukinut tek 1848., dok je drugaćiji tip osmanskog feudalizma u Sjevernoj Makedoniji te Bosni i Hercegovini ukinut još kasnije—1918. godine.

5. ZAJEDNIČKA DOBRA U MODERNO DOBA

Feudalizam kao sistem koji se zasniva na poljoprivrednoj proizvodnji počeo je u zapadnoj Europi slabiti krajem srednjeg vijeka. Kraljevi su stvarali profesionalne vojske pa im više nisu bili potrebni feudalni gospodari za vojnu službu u zamjenu za zemlju, a i feudalni gospodari su na raspolaganju imali manje kmetova pošto je u 14. stoljeću Europu pogodila "crna smrt". U 16. stoljeću počeo se razvijati nov ekonomski sistem kapitalizma, koji je nastao među trgovcima i obrtnicima u gradovima. Po političkom filozofu Karlu Marxu, za razvoj kapitalizma bio je presudan upravo proces "**ograđivanja zajedničkih dobara**" (Marx, 877–895, 1990). Ograđivanje zajedničkih dobara odnosi se na to što su zemljovlasnici postavljali ograde i prisvajali zajedničku zemlju od seljaka, a započelo je u Engleskoj 13. stoljeća, ali se značajno povećalo u 16. stoljeću. To je naišlo na žestok otpor seljaka, ali proces se nastavio uz podršku države.

"Napredak učinjen do 18. stoljeća pokazuje se u tome što sredstvom kojim se ljudima krađe njihovu zemlju sada postaje sam zakon, premda su se krupni poljoprivrednici služili i vlastitim sitnim metodama. Parlamentarnu formu pljačke predstavljali su Zakoni o ograđivanju zajedničke zemlje, drugim riječima, uredbe kojima su zemljovlasnici dodjeljivali sebi narodnu zemlju kao privatno vlasništvo, uredbe o eksproprijaciji ljudi." (Marx, 1990, 885)

Po Marxu, taj proces je bio “**prvobitna akumulacija**” kapitala koja je omogućila razvoj kapitalizma. To je bio proces koji je, s jedne strane, doveo do koncentracije zemlje u rukama kapitalističke klase i stvaranja prvog kapitala za industrijalizaciju, a s druge strane pretvorio seljake u bezemljaše, tako da su morali prodavati svoju radnu snagu i pretvoriti se u radničku klasu. I zemlja i radna snaga postale su roba koju se razmjenjivalo na tržištu.

Filozof i ekonomski povjesničar Karl Polanyi također je, u svojoj knjizi *Velika preobrazba* (2001, 37) smatrao ograđivanje “revolucijom bogatih protiv siromašnih”. Polanyi piše da je država, koju su kontrolirali veliki zemljovlasnici, otela seljacima njihovu zajedničku obradivu zemlju, koja je pretvorena u pašnjake za ovce velikih zemljovlasnika. Svrha ograđivanja bila je i pretvoriti seljake u bezemljaše i prisiliti ih da postanu radna snaga za tekstilnu industriju koja se razvijala. On također zapaža da je proces ograđivanja bio prekretnica koja je radikalno preobrazila društvo, jer je stvorila ono što on naziva “**tržišnim društvom**”. Po Polanyiju, trgovina je uvijek postojala, ali nikad nije imala velik upliv na društvo. Međutim, **razvoj moderne nacionalne države bio je povezan s razvojem modernih tržišta** koja su počela dominirati svim društvenim odnosima.

Prema kritičkom geografu Davidu Harveyju, prvobitna akumulacija nije bila samo povjesni proces, nego je *trajan proces* unutar kapitalizma, osobito neoliberalne faze kapitalizma (2004). Harvey ističe da se sadašnja akumulacija, premda nije tako otvoreno nasilna i očevidna, također zasniva na eksproprijaciji i pretvorbi zajedničkih prava vlasništva. Harvey to naziva “**akumulacijom izvlaštenjem**” i objašnjava da se zajedničke resurse neprestano izvlašćuje neoliberalnom politikom privatizacije, financijalizacije, komodifikacije i novog imperijalizma. To može poprimiti formu otimanja zajedničke zemlje ili privatizacije javnih usluga, kao što su zdravstvo i obrazovanje. Bitno je upravo to što države igraju aktivnu ulogu u stvaranju i prinudnom provođenju te politike, baš kao što su igrale aktivnu ulogu u povjesnom ograđivanju zajedničkih dobara. Politički ekonomist Massimo De Angelis (2007) piše da ne samo da se ograđivanje zajedničkih dobara nastavilo u moderno doba, nego ono predstavlja **konstitutivan element kapitalističkih odnosa**. On tvrdi da unutar kapitalističkih društava, koja dominiraju od propasti socijalizma 20. stoljeća u zemljama istočne Europe, uvijek postoji prostor “izvan kapitala” u kojem još žive zajednička dobra i nekapitalski odnosi, ali pod stalnim pritiskom da ih kapital prisvoji. To suvremeno ograđivanje zajedničkih resursa, poput vode, zemlje, šuma, kulture, znanja, ulica i mnogih drugih, dovelo je do suvremenih društvenih pokreta koji se bore protiv tog procesa i zahtijevaju da ti resursi budu zajednički. Ovdje je važno primjetiti da u ovoj publikaciji autori rabe termin “**etatizacija**” (fr. étatisaton), kojim

označavaju ograđivanje zajedničkih resursa koje država vrši bilo radi privatizacije bilo radi pogodovanja elitama koje su zarobile državu.

Ova sažeta povijest zajedničkih dobara pokazuje kako su režimi zajedničkog upravljanja i zajedničkog vlasništva postojali stotinama milenija prije no što su se pojavile prve države i razvili se prvi režimi privatnog vlasništva. Međutim, tek je prije par stoljeća dominantna društvena organizacija postala nacionalna država, a tržišni kapitalizam postao dominantni ekonomski sistem. Tome je prethodila *aktivna uloga* država u ograđivanju zajedničke zemlje od seljaka u korist zemljovlasnika tokom prelaza iz srednjeg vijeka u moderno doba, na svršetku feudalizma i početku kapitalizma. Međutim, ograđivanje zajedničkih resursa se nastavilo sve od tada, dok su režimi zajedničkog upravljanja zajednicom i režimi zajedničkog vlasništva postajali sve rjeđi. Klasična ekomska, pravna i politička znanost koje su se razvile u 19. i 20. stoljeću stavljale su težište samo na upravljanje državom ili tržištem za isporučivanje dobara i usluga. To se promijenilo kad su društveni znanstvenici u drugoj polovici 20. stoljeća ponovo otkrili zajednička dobra.

LITERATURA

- 1 Aristotle (1998) *Politics*. Hackett Publishing Company, Indianapolis. (Aristotel, *Politika*, prev. T. Ladan, Globus, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1988.)
- 2 Baslar, K. (1998) The Concept of Common Heritage of Mankind in International Law. Martinus Nijhoff Publishers, Hague
- 3 Bollier, D. (2009) Alain Lipietz's Wisdom. *On the Commons*. dostupno na: <http://www.onthecommons.org/alain-lipietzs-wisdom#sthash.HMTmh7aK.xS6DpWYe.dpbs>. (pregledano 2. 12. 2016.)
- 4 De Angelis, M. (2007) *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*. Pluto Press, London
- 5 Engels, F. (1972) *The Origin of the Family, Private Property, and the State*. Penguin Group, London. (Friedrich Engels, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, prev. M. Simić, u K. Marx – F. Engels, *Dela*, 32. sv., Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta, Beograd 1978.)
- 6 EtymOnline.com (2016) Online Etymology Dictionary—Common. dostupno na: <http://www.etymonline.com/index.php?term=common>. (pregledano 1. 12. 2016.)
- 7 Harvey, D. (2004.) The “new” imperialism: accumulation by dispossession, *Socialist Register*, 40: 63–87
- 8 Hobbes, T., Molesworth, W. (ur.) (1839) *Leviathan*. C. Richards, London. (Thomas Hobbes, *Levijatan*, prev. B. Mikulić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2004.)
- 9 Laborda Pemán, M., De Moor, T. (2013). A tale of two commons. Some preliminary hypotheses on the long-term development of the commons in Western and Eastern Europe, 11th–19th centuries. In: *International Journal of the Commons*. 7(1), 7–33
- 10 Linebaugh, P. (2008) *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*. University of California Press, London
- 11 Locke, J., Shapiro, I. (ur.) (2003) *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. Yale University Press, New Haven. (John Locke, *Dve rasprave o vlasti kojima prethodi Patriarcha sir R. Filmera, a sledi Lockeovo Pismo o toleranciji*, prev. K. Čavoski i N. Savčić, Mladost, Beograd 1978.)
- 12 Macfarlane, L. J. (1998) *Socialism, Social Ownership and Social Justice*. Macmillan Press Ltd, London
- 13 Marx, K. (1990) *Capital*, Volume I. Penguin Classics, London (Karl Marx, *Kapital*, 1. sv., prev. M. Pijade, R. Čolaković, u K. Marx – F. Engels, *Dela*, 21. sv., Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta, Beograd 1977.)
- 14 OxfordDictionaries.com (2016) Oxford Dictionaries Online—Common. dostupno na: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/common> (pregledano 1. 12. 2016.)
- 15 Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press, Boston (Karl Polanyi, *Velika preobrazba*, prev. L. Marković, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 1999.)
- 16 Rousseau, J. J., Dunn, S. (ur.) (2002) *The Social Contract and the First and Second Discourses*. Yale University Press, New Haven (Jean-Jacques Rousseau, *Društveni ugovor*, prev. G. Crnković-Raunić, u: *Politički spisi*, ur. D. Lalović, biblioteka Politička misao, Informator, Zagreb 1993.)
- 17 Scott, J. C. (2017) *Against the Grain: A Deep History of the Earliest States*. Yale University Press, New Haven
- 18 Waldron, J. (2004) Property and Ownership. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/property>. (pregledano 5. 12. 2016.)
- 19 Wilderquist, K (2010) What Does Prehistoric Anthropology have to do with Modern Political Philosophy? Evidence of Five False Claims. *USBIG Discussion Paper*. dostupno na: <http://works.bepress.com/widerquist/9/>. (pregledano 5. 12. 2016.)
- 20 Wilderquist, K., McCall, G. (2017) *Prehistoric Myths in Modern Political Philosophy*. Edinburgh University Press, Edinburgh
- 21 Zückert, H. (2012) The Commons—A Historical Concept of Property Rights. U: Bollier, D., Helfrich, S. (ur.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, 125–131

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

III. Klasična teorija zajedničkih dobra

— U suvremenoj teoriji i praksi o zajedničkome se obično govorи u pluralu, kao *commons*/zajednička dobra. Klasičnu teoriju zajedničkih dobara najčešće se pripisuje Garettu Hardinu i Elinor Ostrom, koji su pojам zajedničkih dobara proteklih dećenija uveli u znanstveni mainstream. Kako Ostrom često ističe, do Hardinovog članka o zajedničkim dobrima 1968. taj termin u akademskoj literaturi gotovo i nije postojao. Međutim, klasična teorija zajedničkih dobara povezana je s neoklasičnim teorijama dobara u ekonomskoj, pravnoj i političkoj znanosti nastaloj prije Hardina i Ostrom.

1. NEOKLASIČNA TEORIJA I TIPOLOGIJA DOBARA

Unutar neoklasične ekonomiske teorije poseban se interes posvećivalo dobrima. **“Dobro”** se često definira jednostavno kao nešto što je dobro za ljude, što znači da ima neku korisnost i vrijednost. Neoklasični ekonomist Ludwig von Mises razlikuje 1949. “besplatna dobra” i “ekonomski dobra” (1998, 93). **Besplatna dobra** su proizvodi i usluge kojih ima u velikom obilju, poput zraka koji ljudi dišu. Budući da su ona automatski raspoloživa i obilna, ne iziskuju nikakvo ljudsko djelovanje pa nisu dio ekonomskih aktivnosti. S druge strane, **ekonomski dobra** su proizvodi i usluge za koje je potrebna ljudsku aktivnost da bi se došlo do njih, kao što su oskudna dobra korisna ljudima. To ljudsko djelovanje podrazumijeva ekonomsku aktivnost, ali i ekonomsku vrijednost ekonomskih dobara, koju se po neoklasičnim ekonomistima pripisuje njihovoj razmjenjskoj vrijednosti, koja znači cijenu koju postižu kad ih se razmjenjuje na tržištu.

Godine 1954. dobitnik Nobelove nagrade ekonomist Paul Samuelson je u svojem vrlo utjecajnom članku “Čista teorija javnih rashoda” (Samuelson, 1954) povukao razliku koja se odnosi na potrošnju zasnovanu na **kriterijima oduzimanja** između “dobra privatne potrošnje” i “dobra kolektivne potrošnje”. **Dobra privatne potrošnje** rabi se za individualnu potrošnju, a ta potrošnja dovodi do oduzimanja te količine od dobra raspoloživog za potrošnju drugih pojedinaca. Na primjer, ako jedna osoba pojede sendvič, druga osoba ne može potrošiti istu količinu istog dobra.

Dobra kolektivne potrošnje, s druge strane, troši se kolektivno, a ta potrošnja ne dovodi do oduzimanja te količine od dobra raspoloživog za potrošnju drugih pojedinaca. Na primjer, ako se čovjek noću koristi uličnom rasvjjetom, to ne smanjuje mogućnost druge osobe da se posluži istim dobrom u istoj količini. Samuelson je povukao još jednu razliku na osnovi **kriterija djeljivosti**, po kojoj su dobra privatne potrošnje djeljiva, što znači da ih je lako podijeliti i upotrebljavati ih u skladu s tim, no s kolektivnim dobrima to se teško može učiniti. Samuelson je pomoću različitih matematičkih modela potkrepljivao tezu da je za osiguranje dobara privatne potrošnje optimalno *tržište*, dok dobra kolektivne potrošnje optimalno osigurava *država*, pa ih se naziva **“javnim dobrima”**.

Na Samuelsonovu dihotomiju dobara nadovezao se neoklasični ekonomist, također Nobelov laureat James M. Buchanan. U članku iz 1965. “Ekomska teorija klupskega dobara” Buchanan je ustvrdio da Samuelsonova **kategorizacija dobara na privatna i javna dobra nije dostatna**, jer postoje dobra koja se nalaze negdje između privatnih i javnih. Buchanan (1965) ih je nazvao **“klupskim dobrima”**, jer ih umjesto pojedinaca upotrebljava grupa korisnika, ali grupa manja od one na koju se odnose javna dobra. Istaknuo je da kolektivna upotreba stanovitih dobara zapravo dovodi do njihove optimalne korisnosti. Primjer za to jest članstvo u klubu radi upotrebe bazena, budući da dodavanje novih članova klubu smanjuje članarinu za istu korist. Međutim, Buchanan je također zapazio da na određenoj točki povećavanje broja članova smanjuje korist, jer bazen postaje pretrpan, pa je to nazvao **“problemom zagušenja”**. Buchanan je tvrdio da je za klupska dobra važan uvjet da su u potrošnji istodobno i isključiva i nesuparnička. Buchanan je također upozorio na **problem “švercera”** koji se s neisključivim dobrima pojavljuje kad netko uživa njihove pogodnosti a da ne snosi troškove njihovog pribavljanja.

Samuelsonovu i Buchananovu kategorizaciju privatnih, javnih i klupskega dobara modificirali su 1977. Vincent Ostrom i Elinor Ostrom, koji su u svojem članku “Javna dobra i javne odluke” dodali četvrtu kategoriju dobara nazvanu **“resursima zajedničke zalihe”**. To su dobra kod kojih je s jedne strane teško isključivati, a s druge strane ih se umanjuje upotrebo, što je suprotno klupskega dobrima, koja Ostromi nazivaju “dobra uz pristojbu” (Ostrom and Ostrom, 1977). To je stvorilo temelje za **standardnu tipologiju dobara u neoklasičnoj ekonomiji, koja ih dijeli na četiri kategorije po dvama kriterijima**. Prvi kriterij je **“suparništvo”**, koji se pripisuje Samuelsonu, koji je shvatio da potrošnja nekih dobara smanjuje njihovu korisnost za druge potrošače, dok se s drugim vrstama dobara to ne događa. Drugi je kriterij **“isključivosti”**, koji se pripisuje Buchanaru, koji je shvatio da je obzirom na pristup nekim dobrima teško isključivati potrošače, dok to ne važi za druge vrsti dobara.

TABELA 4 pokazuje da se pomoću kriterija suparništva i isključivosti dobiva četiri kombinacije. Prva su kombinacija dobra koja su istodobno i suparnička i isključiva, i to su **privatna dobra**, kao što je sendvič, majica i mobilni telefon. Ako jedan korisnik troši sendvič, to drugim korisnicima onemogućuje da jedu isti taj sendvič. U isto vrijeme, relativno je lako uskratiti neovlaštenim korisnicima pristup sendviču. Druga su kombinacija dobra koja su isključiva ali nesuparnička. To su **klupska dobra**, poput autoceste, kina ili kablovske televizije. Ako se jedan korisnik vozi autocestom, to ne sprečava druge da se voze istom autocestom. Međutim, ta premissa važi samo u određenoj mjeri — ako je na autocesti previše automobila, nastaje

ISKLJUČIVOST			
	ISKLJUČIVA	NEISKLJUČIVA	
SUPARNIŠTVO	PRIVATNA DOBRA sendvič, majica, mobilni telefon, flaširana voda	ZAJEDNIČKA DOBRA atmosfera, riblji fond, šume, vodotokovi	
NESUPARNIŠČKA	KLUPSKA DOBRA autocesta, kino, kablovska TV, vodoopskrba	JAVNA DOBRA park, ulična rasvjeta, radio, slatkovodno jezero	

TABELA 4 Standardna tipologija dobara u neoklasičnoj ekonomiji

problem zagušenja. Također je relativno lako spriječiti pristup autocesti onim korisnicima koji nisu platili za pristup tom dobru. Treća su kombinacija dobra koja su istovremeno i neisključiva i nesuparnička. To su **javna dobra**, kao što je park, ulična rasvjeta ili radijski program. Ako se jedan korisnik služi gradskim parkom, to ne sprečava druge korisnike da čine isto. I opet, kao i kod klupskega dobara, ako primjerice u parku bude previše ljudi, može nastati problem zagušenja, pa se smanjuje korisnost. Relativno je teško uskratiti neovlaštenim korisnicima pristup gradskom parku ili uličnoj rasvjeti. Četvrta kombinacija čine dobra koja su neisključiva i suparnička. Naziva ih se **“zajedničkim dobrima”**, kao što su globalna atmosfera u svojstvu rezervoara ugljika, riblji fond i šuma. Ako jedan korisnik u atmosferu izbacuje emisije ugljika, to sprečava druge korisnike da čine isto ako se želi izbjegći

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

katastrofalne promjene klime. Istodobno, relativno je teško onemogućiti pristup globalnoj atmosferi kako bi se spriječilo neovlaštenu upotrebu.

Mnogo je kritika ove tipologije. Prije svega, vidljivo je da tipologija, ako se te kriterije primjenjuje na primjere iz stvarnog života, djeluje samo ako se kriterije ne gleda kao apsolutne, nego kao smjernice koje, na primjer, određuju je li lako ili teško isključiti iz potrošnje druge korisnike, ili da li je korištenje nekog dobra pretežno suparničko ili ne. Drugo, jasno je da ta tipologija uzima resurse na pojednostavljen način i ovisi o kontekstu. Pogledom na tabelu 4 može se vidjeti da se razne vodne resurse koje se sve koristi u istu svrhu piju **može klasificirati i kao privatna, i kao klupska, javna i zajednička dobra**. Kad se vodu flašira, ona je klasično privatno dobro, jer se iz njene upotrebe lako može isključiti druge, a njeno trošenje sprečava druge da se njome posluže. Sistem vodoopskrbe je klupsko dobro, jer je relativno lako spriječiti neovlaštene korisnike da se spoje na vodoopskrbnu mrežu, dok to što pojedinačni korisnik troši pitku vodu ne ometa druge korisnike spojene na vodoopskrbni sistem u pristupu istom dobru. Pitka voda u velikom slatkvodnom jezeru je javno dobro jer je relativno teško isključiti neovlaštene korisnike, a to što neki korisnik piće ne sprečava nijednog drugog korisnika da čini to isto. Podzemni vodotok koji daje pitku vodu zajedničko je dobro jer je teško isključiti druge da ga rabe za piće, ali ako ga neki korisnici pretjerano troše, to može zapriječiti korištenje drugim korisnicima. Treće, kritična znanstvenica Silke Helfrich ističe da se tehnologische okolnosti stalno mijenjaju, što djeluje na mogućnosti isključivanja neovlaštenih korisnika ili povećava obnovljivost dobara za potrošnju (2012). Politički ekolog Giacomo D'Alisa (2013) na sličan način kaže da **ne postoje inherentne karakteristike dobara** koje ih čine privatnim, klupskim, javnim ili zajedničkim, jer su im te karakteristike pridane posredstvom društvene dinamike i sva ta dobra mogu završiti u različitim režimima vlasništva.

Klasična ekomska klasifikacija dobara na besplatna i ekomska ovisno o oskudnosti te privatna i javna ovisno o djeljivosti također su dvije od mnogih dihotomija koje kategoriziraju dobra na dvije skupine po nekim karakteristikama. Također valja primijetiti da klasična pravna znanost obzirom na vlasništvo dijeli dobra na ona u privatnom vlasništvu i ona u državnom vlasništvu, a obzirom na materijalnost na materijalna dobra kao što je zemlja i nematerijalna dobra kao što su informacije. Klasičnu politologiju više zanima upravljanje; osigurava li dobra javni ili privatni sektor te proizvodi li ih se putem prirodnih ili društvenih procesa. Te dihotomije dobara na osnovi stanovitih kriterija prikazane su u TABELI 5.

OSNOVA DIHOTOMIJE		
besplatna dobra	oskudnost	ekonomski dobra
privatna dobra	djeljivost	javna dobra
klupska dobra	dostupnost	zajednička dobra
suparnička dobra	suparništvo	nesuparnička dobra
isključiva dobra	isključivost	neisključiva dobra
privatna dobra	vlasništvo	državna dobra
individualna dobra	upotreba	kolektivna dobra
materijalna dobra	materijalnost	nematerijalna dobra
prirodna dobra	proizvodnja	društvena dobra

TABELA 5 Klasična dihotomija dobara na osnovi raznih kriterija

2. TRAGEDIJA ZAJEDNIČKIH DOBARA

Pojam zajedničkih dobara postao je dio mainstreama kad je američki ekolog Garrett Hardin 1968. objavio svoj veoma utjecajni ali vrlo kratki članak u znanstvenom časopisu *Science*. Članak pod naslovom "Tragedija zajedničkih dobara" govori o svijetu ograničenih resursa i problemu prenapučenosti. Da bi potkrijepio svoju tvrdnju, Hardin se služi pojmom zajedničkih dobara da pokaže kako racionalno ponašanje individua vodi do iracionalnog kolektivnog ishoda. Kao **metaforu zajedničkih dobara** uzima "svima otvoren pašnjak" (1968, 1244) i opisuje kako će svaki pastir racionalno dovoditi na pašnjak sve više i više stoke kako bi maksimalizirao dobitak, a korist će biti individualna, dok će šteta pretjerane ispaše biti kolektivna. Budući da će se svaki pastir ponašati na taj racionalan način, to će neizbjegno dovesti do pretjerane ispaše i uništenja resursa, pa će svi biti na gubitku—odatle tragedija. Hardin je taj mehanizam neizbjegnih tragedija zajedničkih dobara diljem svijeta povezao s problemom sve većeg globalnog broja stanovnika:

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

III. KLASIČNA TEORIJA ZAJEDNIČKIH DOBARA

ako se zajednička dobra uopće dade opravdati, može ih se opravdati samo pod uvjetima niske gustoće stanovništva. Budući da se ljudsko stanovništvo povećalo, moralo se napuštati jedan po jedan aspekt zajedničkih dobara" (Hardin, 1968, 1248)

Hardin nastavlja raspravom o tome kako su prva zajednička dobra u sakupljanju hrane napuštena ogradijanjem poljoprivredne zemlje i ograničavanjem pristupa različitim resursima, za što on vjeruje da se mora nastaviti i u budućnosti. Kao rješenje tog problema **Hardin nudi dvije opcije—centralnu državnu regulaciju ili privatizaciju**, s dodjelom privatnih prava vlasništva. On prednost daje ovom *potonjemu* i objašnjava svoja rješenja problema zajedničkih dobara pomoću problema pretrpanih američkih nacionalnih parkova, dostupnih svim posjetiocima koji polako uništavaju njihove prirodne vrijednosti:

"Što da činimo? Imamo nekoliko mogućnosti. Mogli bismo ih rasprodati kao privatno vlasništvo. Mogli bismo ih zadržati kao javno vlasništvo, ali određivati pravo ulaska. To pravo bi se moglo dodjeljivati na osnovi bogatstva, pomoću sistema aukcije. Moglo bi se zasnivati na zaslugama, definiranim po nekim usvojenim mjerilima. Moglo bi se određivati lutrijom. Ili bi moglo biti po pravilu da dobiva onaj tko se javi prvi, koje se primjenjuje na duge redove. Sve su to po mojem mišljenju razumne mogućnosti" (Hardin, 1968, 1248)

Mnogo je argumenata protiv Hardinovog članka, ali ovdje ćemo prikazati tri. Prvu kritiku izložila je Elinor Ostrom (1990), koja je istaknula da Hardin, kad zamišlja pašnjak otvoren za sve, **zapravo ne zamišlja zajedničko dobro**. Kao što je u prethodnom poglavljju već opisano, srednjovjekovni zajednički pašnjaci nisu davalci otvoren pristup, nego su pripadali točno određenim zajednicama korisnika koji su uređivali pravila korištenja i pristupa koji nije bio otvoren svakome. Hardin uzima da je pašnjak resurs zajedničke zalihe, što znači da je suparnički u korištenju i neisključiv u pristupu, no čak i ako prvi kriterij važi, empirijski materijal opisan u prethodnim poglavljima pokazuje da se kroz cijelu povijest pašnjake organiziralo tako da uspješno isključe neovlaštene korisnike, tako da u toj tragediji nema ničega neizbjegnog. Drugi je argument također izložila Elinor Ostrom (1990), a on pokazuje da se **Hardinov teorijski model zasniva na nepostojanju komunikacije među pastirima**, što se u primjerima iz zbiljskog života teško događa. Na osnovi duge povijesti antropoloških istraživanja koja pokazuju zajednice koje su se samoorganizirale da bi tokom vremena na samoodrživ način upravljale svojim resursima, kao

i studija o suradnom ponašanju u teoriji igara te njenih vlastitih analiza ključnih slučajeva, Ostrom je zaključila da bi pastiri, kad bi komunicirali, predvidjeli opasnost pretjerane ispaše. Skupa bi sačinili i obvezatno proveli zajednička pravila koja bi to spriječila, jer i to bi bilo racionalno ponašanje. Treći argument izložio je kritički geograf David Harvey (2012), koji kaže da se Hardinov članak zasniva na pogrešnom zaključku, jer **do tragedije ne dovodi zajedništvo zemlje nego privatno vlasništvo nad stokom**. Da su pastiri držali stoku zajednički, kao što je bilo u nekim srednjovjekovnim zajednicama, ne bi bilo individualnog motiva za maksimaliziranje koristi jer bi postojale kolektivne koristi i kolektivni troškovi. Unatoč svim tim kritikama, tragedija zajedničkih dobara postala je utjecajnim narativom koji se sve od tada neprestance koristi za opravdavanje daljnje privatizacije prirodnih resursa. U tome je tragedija Hardinove tragedije zajedničkih dobara.

Pravni znanstvenik koji proučava vlasništvo, Michael Heller (2013), gleda na tragediju zajedničkih dobara (2012) iz drukčije perspektive. Heller prvo razlikuje tri tipa vlasništva: privatno, državno i zajedničko vlasništvo, što je nalik Waldronovoj kategorizaciji privatnog, javnog i zajedničkog vlasništva. Po Helleru, **privatno vlasništvo** je despotska domena jedne osobe nad nekim resursom. U **državnom vlasništvu** također se radi o pojedinačnom donosiocu odluka koji ima kontrolu, pravo upotrebe i pristup resursu, ali bi se ona trebala zasnivati na potrebama javnosti u cijelini. **Zajedničko vlasništvo** odnosi se na resurse u zajedničkoj upotrebi nad kojima nema jednog donosioca odluka koji određuje upotrebu resursa. Heller dijeli zajednička dobra na dva tipa: "zajednička dobra s otvorenim pristupom" i "zajednička dobra s grupnim pristupom". **Zajednička dobra s otvorenim pristupom** djeluju pod režimom u kojem se *nikoga* ne može isključiti iz upotrebe resursa, kao u slučaju oceana. Taj Hellerov tip sličan je *res communis omnium* iz rimskog prava. **Zajednička dobra s grupnim pristupom** nalaze se pod režimom u kojem su neki isključeni iz upotrebe resursa po pravilima koja određuje grupa korisnika, kao u slučaju srednjovjekovnih seoskih zajedničkih dobara. Heller ističe da se najveći dio literature, uključujući Hardinov ogled, usredotočio na zajednička dobra s otvorenim pristupom, premda su u svijetu pretežan oblik zajedničkih dobara **zajednička dobra s grupnim pristupom**, pri čemu obično ne dolazi ni do kakvih tragedija. Heller također naglašava da se tragedija zajedničkih dobara fokusira na problem pretjerane upotrebe zajedničkih dobara s otvorenim pristupom i stavlja to u kontrast sa slučajevima *nedovoljne upotrebe*, kada se resurse podijeli i privatizira, što on naziva "**tragedijom protuzajedničkih dobara**" (eng. "the tragedy of the anticommons"). On tvrdi da je *nedovoljna upotreba* mnogo veća i mnogo je učestaliji problem od pretjerane upotrebe te daje primjere intelektualnih patenata koji su privatno vlasništvo farmaceutskih korporacija koje blokiraju razvoj novih farmaceutskih lijekova.

Antropologinja Bonnie McCay (1998) pruža još jedan pogled na tragediju zajedničkih dobara, ispitujući primjer markulture ostriga u New Jerseyju. McCay je decenijima proučavala rukovođenje zajedničkim ribarskim dobrom u zajednicama diljem svijeta i otkrila mnoge primjere u kojima su zajednice uspijevale rukovoditi ribarstvom na društveno pravedan i ekološki održiv način. Međutim, ona ističe da su države, držeći se Hardinove logike, intervenirale ogradijanjem zajedničkih ribarskih dobara kako bi ih ili loše regulirale ili privatizirale. Premda su se ljudi koji su samoupravljali tim zajedničkim dobrima često žestoko suprotstavljali tim procesima, bili su u toj borbi poraženi i izbačeni sa zajedničkih dobara o kojima im je ovisio život. To ona naziva "**tragedijom zajedničara** (eng. commoners)" (McCay, 1998, xvii).

3. TEORIJA ZAJEDNIČKIH DOBARA ELINOR OSTROM

Glavna teoretičarka zajedničkih dobara zasigurno je Elinor Ostrom, koja je, populariziravši taj pojam, dobila Nobelovu nagradu za ekonomiju 2009., jer je, prema Odboru za dodjelu Nobelove nagrade, "**dovela u pitanje prihvaćeno mišljenje kako se zajedničkim vlasništvom loše upravlja i kako ga ili trebaju regulirati centralne vlasti ili ga treba privatizirati**" (2014). Ostrom je bila američka politologinja koja je od ranih šezdesetih proučavala "problem kolektivnog djelovanja" u javnim službama i upravljanju prirodnim resursima. Kad je prvi put čula Hardinovo predavanje u kojem je ovaj predstavio svoj pojam tragedije zajedničkih dobara, ono je proturječilo i njenim istraživanjima i njenom iskustvu. Ukrzo nakon toga osnovala je "Radionicu za političku teoriju i političku analizu" na sveučilištu u Indiani, te je počela izravno ili neizravno ispitivati stotine slučajeva diljem svijeta u kojima lokalne zajednice upravljaju pretežno prirodnim "resursima zajedničke zalihe" (RZZ). Slično neoklasičnim ekonomistima, Ostrom RZZ definira kao resurs u kojem je isključivanje mogućih prisvajatelja ili ograničavanje prava postojećih korisnika na prisvajanje teško ali ne i nemoguće, dok je prinos od resursa umanjiv (Ostrom i dr., 1994, 4). Primjeri toga su obnovljivi prirodni resursi poput pašnjaka, ribarskog dobra i šuma, ali i od ljudi stvorenih resursa poput sistemā navodnjavanja. Ostrom je 1990. objavila svoju utjecajnu knjigu *Upravljanje zajedničkim dobrima: evolucija institucija za kolektivno djelovanje*, u kojoj je prikazala empirijske dokaze iz različitih zemalja i kultura diljem svijeta, dokazujući da je Hardin bio u krivu glede neizbjegnosti tragedije zajedničkih dobara. Ostrom je pokazala da niti državna regulacija, odnosno "Levijatan", kako je to nazivala koristeći se Hobbesovim terminom, kao ni privatizacija, nije jedini put. Dokazala je da **su zajednice diljem svijeta** obnovljive prirodne i od ljudi stvorene resurse stoljećima **uspjevale samostalno regulirati i održivo upotrebljavati** kao zajednička dobra. Pišući o državi i neuspjesima tržišta, Ostrom tvrdi:

“međutim, ono što se može primijetiti u svijetu jest da niti država niti tržište nemaju univerzalnog uspjeha u tome da pojedincima omoguće da održe dugoročno, produktivno iskorištavanje prirodnih sistema” (Ostrom, 1990, 1)

Ostrom zajednička dobra definira jednostavno kao “resurs koji dijeli skupina ljudi” (Hess i Ostrom, 2011, 4). Ona drži da se Hardinov model, koji je strukturiran prema modelu **“zatvorenikove dileme”**, ne može primijeniti na većinu primjera iz stvarnog života, jer se temelji na nesposobnosti aktera da komuniciraju. Kad bi komunicirali — kao što to ljudi u stvarnom životu često čine — našli bi načina da stvore pravila koja reguliraju pristup i korištenje resursa, kao i kazne za **“švercere”** koji resurs rabe suprotno pravilima zajednice. Ostrom navodi primjer pašnjaka i tvrdi da bi takva pravila mogla uobičići, nadzirati i provoditi država, ali da bi to vjerojatno bilo vrlo skupo, nedjelotvorno i neučinkovito zbog visokih **“transakcijskih troškova”**. Transakcijske troškove je popularizirao institucionalni ekonomist Oliver E. Williamson, koji je 2009. zajedno s Ostrom dobio Nobelovu nagradu, i koji je istaknuo da su uz ekonomske transakcije, ali i druge društvene interakcije, vezani troškovi informiranja, nagodbi i provedbe (1979). Na primjer, država bi morala podnijeti visoke troškove informiranja da bi naučila o nekom konkretnom pašnjaku kojim bi se imalo upravljati, što bi pratili visoki troškovi nagodbe kako bi se s lokalnom zajednicom dogovorilo oko pravila te bi, konačno, za državu kao aktera smještenog izvan lokalne zajednice bilo vrlo skupo provoditi ta pravila. Ti se transakcijski troškovi smanjuju kroz institucije i povjerenje između uključenih aktera. Ispitujući opciju podjele, Ostrom također ističe da podjela i privatizacija resursa poput pašnjaka vodi nejednakosti u prinosima na različitim dijelovima pašnjaka u različitim godinama, što bi se moglo riješiti putem mehanizama tržišne razmjene, no opet uz visoke transakcijske troškove. Nadalje, kao što se može vidjeti u ogradijanju zajedničkih dobara, privatizacija u praksi ne mora značiti podjelu resursa, već često znači uspostavljanje privatnog vlasništva jednog vlasnika nad dotad zajedničkim resursom.

Ostrom je bila svjesna da nisu sva zajednička dobra uspješna, i da su mnogi resursi zajedničke zalihe propali. Koristeći “institucionalni model analize”, smjerala je razumjeti zašto su se neka zajednička dobra održala, a neka propala (1990, 2). Ispitujući institucije koje su se razvile u proučenim slučajevima zajedničkih dobara, pokušala je identificirati univerzalne obrasce koji bi objasnili koje su vrste pravila potrebne za uspješna zajednička dobra. Ostrom objašnjava da postoje tri razine pravila, “operativna”, “pravila kolektivnog izbora” i “pravila konstitucionalnog izbora” (1990, 52). **Operativna pravila** imaju izravan upliv na svakodnevne odluke koje

donose prisvajatelji u vezi s time kada, gdje i kako povući jedinice resursa, tko i kako treba nadzirati te postupke, koje su informacije potrebne i kakve nagrade i kazne treba pripisati različitim ishodima. **Pravila kolektivnog izbora** neizravno utječu na operativna pravila. Prisvajatelji, službenici i vanjske vlasti se njima služe kad stvaraju operativna pravila o upravljanju resursom. **Pravila konstitucionalnog izbora** definiraju tko udovoljava uvjetima i određuju pravila koja će se primjenjivati pri oblikovanju pravila kolektivnog izbora. Na temelju iskustva iz tog istraživanja, Ostrom je razvila skup od osam načela oblikovanja koje smatra važnima da institucije resursa zajedničke zalihe (RZZ) budu uspješne, jer bi spriječili pretjerano korištenje i jer bi bili prenosivi s jedne generacije prisvajatelja na drugu, kao što se vidi u TABELI 6.

Valja primijetiti da je princip 8 primjenjiv samo na one resurse zajedničke zalihe koji su dio većih sistema koji su također zajednička dobra. Ostrom je kasnije proširila te principe i svoju teoriju tako da, uz prirodne i one tradicionalnije resurse zajedničke zalihe poput pašnjaka, uključi i **društvene i moderne resurse zajedničke zalihe** poput Interneta (Dolšak and Ostrom, 2003, 4). Ostrom i Dolšak istaknule su da Internet i mnoštvo servera koji omogućavaju pristup web stranicama imaju obilježja resursa zajedničke zalihe jer je korisnika teško isključiti iz pristupa web stranicu, ali previše korisnika u bilo kojem trenutku može dovesti do pada servera. Ostrom je u više navrata, čak i u svojem predavanju prilikom dodjele Nobelove nagrade, inzistirala na razlici između resursa zajedničke zalihe, odnosno resursa koje odlikuje umanjivost i teška mogućnost isključivosti, i **“režima zajedničkog vlasništva”**, što je splet vlasničkih prava koje zajednica ima nad nekim resursom (2009). Pojasnila je da prava vlasništva nisu jedinstveno pravo, već splet prava poput pristupa, povlačenja, upravljanja, isključivanja i otuđivanja, tako da nemati pravo otuđivanja ne znači nemati nikakvih vlasničkih prava. Ostrom je također pojasnila da neke resurse zajedničke zalihe mogu posjedovati državna ili lokalne vlasti, kao i grupe u zajednici ili privatni pojedinci i korporacije, ili ih kao resurse otvorenog pristupa može rabiti bilo tko im može pristupiti. Nema automatske veze između resursa zajedničke zalihe i režima zajedničkog vlasništva, odnosno bilo kojeg drugog tipa režima vlasništva. Međutim, Ostrom je, zajedno s Charlotte Hess, resurse koji nisu tipični resursi zajedničke zalihe, poput znanja i informacija, također počela nazivati zajedničkim dobrima (2007). Premda je je kod tih neopipljivih resursa isključivanje teško, oni obično nisu umanjivi, što je temeljna karakteristika RZZ. Ostrom i Hess inzistirali su da se takvi resursi, usprkos toj razlici, suočavaju sa sličnim problemima kao i klasični RZZ, poput ogradijanja, zagađivanja, degradacije i neodrživosti, pri čemu im je potrebno kolektivno djelovanje, samouprava i društveni kapital.

Br.	PRINCIP	OBJAŠNJENJE
1.	Jasno definirane granice	Pojedinci ili kućanstva s pravom povlačenja jedinica resursa iz RZZ, kao i granice samog RZZ, moraju biti jasno definirani
2.	Kongruentnost između pravila prisvajanja i pribavljanja te lokalnih uvjeta	Pravila prisvajanja, koja ograničavaju vrijeme, mjesto, tehnologiju i/ili količinu jedinica resursa vezana su uz lokalne uvjete i uz pravila nabave koja zahtijevaju rad, materijale i/ili novac
3.	Dogovor oko kolektivnog izbora	Većina pojedinaca na koje utječu operativna pravila mogu sudjelovati u njegovom modificiranju
4.	Nadziranje	Nadziratelji, koji aktivno prate stanje RZZ i odgovarajuće ponašanje, ili odgovaraju prisvajateljima ili jesu prisvajatelji
5.	Stupnjevite sankcije	Prisvajateljima koji krše operativna pravila vjerojatno će biti nametnute stupnjevite sankcije (ovisno o težini i kontekstu prijestupa). Sankcije nameću drugi prisvajatelji, službenici koji njima odgovaraju ili i jedni i drugi.
6.	Mehanizmi rješavanja sukoba	Prisvajatelji i njihovi zastupnici imaju brz pristup lokalnim mjestima za jeftino razrješavanje sukoba između prisvajatelja ili između prisvajatelja i zastupnika.
7.	Minimalno priznata prava na organiziranje	Vanjske vlasti ne dovode u pitanje prava prisvajatelja da osmisle vlastite institucije.
8.	Ugniježđen poduhvat	Djelatnosti prisvajanja, nabave, nadziranja, provođenja, rješavanja sukoba i upravljanja organizirane su u višestrukim slojevima ugniježđenog poduhvata

TABELA 6 Načela oblikovanja ilustrirana dugotrajnim institucijama RZZ
(Ostrom, 1990, 90)

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MUDRAG DAKIĆ

Kritika Ostromine teorije uglavnom je usmjerena na njen ontološki temelj i problem širenja razmjera. Pokušavajući pomiriti kolektivno i individualističko, Ostrom u svojoj utjecajnoj knjizi rabi zanimljiv pojam "zajednice pojedinaca" (1990, 1). Premda Ostrom usvaja pristup institucionalne analize, njena se metoda temelji na teoriji racionalnog izbora koja leži u temelju neoklasične ekonomije. Hrvatska politologinja Danijela Dolenc iznosi kritički osvrт na njen pristup, kritizirajući Ostromin metodološki individualizam. Ona ističe da se **Ostrom oslanja na djelatnost pojedinaca unutar konteksta na mikrorazini**, te da njen pristup nije sposoban razaznati širi političko-ekonomski kontekst u kojem su usađena zajednička dobra. Te strukturne pokretačke sile na makrorazini stvaraju društvene sukobe koji utječu na odnose moći u sistemima lokalnog upravljanja. Drugu kritiku koju ovdje predstavljamo iznio je Harvey (2012), i ona se fokusira na to kako su **Ostromine studije slučaja o prirodnim resursima uključivale najviše oko 15.000 ljudi** koji upravljaju nekim resursom. Njena teorija implicira komunikaciju i povjerenje kako bi se izbjeglo pretjerano korištenje prirodnih RZZ, tako da njeno korištenje za nelokalne resurse, na višim razinama, poput globalne atmosfere, predstavlja izazov. Ostrom taj problem pokušava riješiti putem pojmove "policentričnosti" i "ugniježđenih sistema", pokušavajući izbjegći državnu intervenciju i hijerarhiju, no Harvey ističe da se odnos između sistema manjeg i većeg opsega mora temeljiti na nekoj vrsti hijerarhijskog odnosa.

III. KLASIČNA TEORIJA ZAJEDNIČKIH DOBARA

Elinor Ostrom silno je pridonijela razgradnji mita Hardinove tragedije, kao i poticanju novih istraživačkih inicijativa o tome kako zajednice stvarno autonomno upravljaju resursima. Njena empirijska istraživanja nisu samo pružila progresivnim lijevim i zelenim akterima dokaze protiv "neizbjježne" privatizacije prirodnih i društvenih resursa, već su i pokazala da zajednice korisnika mogu održivo i pravično samoupravljati resursima, što je imalo znatnog utjecaja i na razvoj javnih politika. Međutim, mora se reći da su intelektualni temelji njene teorije upravljanja izgrađeni na tradicijama neoklasičnih ekonomista poput Misesa, Hayeka i Buchanana, članova zloglasnog Društva Mont Pelerin. Oni su bili intelektualni tvorci "neoliberalizma", koji se iz lijeve i zelene perspektive žestoko kritizira. Nadalje, u svojoj knjizi *Pravila za radikale Elinor Ostrom: kooperativne alternative onkraj tržišta i države* zeleni politički pisac Derek Wall tvrdi da ne samo da je Ostrom uvelike nadahnuo rad Buchanana, već je bila i predsjednica problematičnog Društva javnog izbora (Public Choice Society) koje je ovaj osnovao (2017). Prema mišljenju autora ove publikacije, Wall točno zaključuje da je usprkos tim proturječjima njena teorija dosljedna, te je *uvelike pridonjela* lijevim i zelenim snagama koje teže "budućnosti koja je demokratska, društveno pravedna, koju obilježava jednakost i, iznad svega, ekološka održivost" (2017, 7). Ostrominim teorijskim manjkavostima bavili su se

mnogi kritički nastrojeni istraživači koji su imali želju da pridonesu progresivnim društvenim promjenama. Ti kritički nastrojeni istraživači nisu samo pozicionirali zajednička dobra u širi društveno-ekonomski kontekst, već su i dalje razvijali teoriju zajedničkih dobara, uključivši u nju i odnose moći i političke sukobe.

x

LITERATURA

- 1 Buchanan, J. M. (1965) An Economic Theory of Clubs. *Economica*, New Series, 32:125, 1–14.
- 2 D'Alisa, G. (2013) Bienes communes: las estructuras que connectan. *Ecología Política*, 45: 30–41
- 3 Dolenc, D. (2013) Socialism and the Commons. *Open Democracy Website*. dostupno na: <https://www.opendemocracy.net/danjela-dolenc/socialism-and-commons>. (pregledano 12. 12. 2016.)
- 4 Dolšak, N., Ostrom, E. (2003) The Challenges of the Commons. U: Dolšak, N., Ostrom, E., (ur.) *The Commons in the New Millennium: Challenges and Adaptations*. MIT Press, London, 3–34.
- 5 Hardin, G. (1968) The Tragedy of the Commons, *Science*, 162:3859, 1243–1248.
- 6 Harvey, D. (2012) Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution. Verso, London.
- 7 Helfrich, S. (2012) Common Goods Don't Simply Exist—They Are Created. u: Bollier, D., Helfrich, S. (ur.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, 61–67.
- 8 Heller, M. (2012) The Tragedy of the Anticommons. U: Bollier, D., Helfrich, S (ur.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, 125–131.
- 9 Hess, C., Ostrom, E. (2011) *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice*. MIT Press, London.
- 10 McCay, B. J. (1998) *Oyster Wars and the Public Trust: Property, Ecology and Law in New Jersey History*. University of Arizona Press, Tucson.
- 11 Mises, L. (1998) *Human Action: A Tretise on Economics*. Ludwig von Mises Institute, Auburn.
- 12 Nobelprize.org (2014) Nobel Prize Website—Elinor Ostrom: facts. dostupno na: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2009/ostrom-facts.html. (pregledano 12. 12. 2016.).
- 13 Ostrom, V., Ostrom, E. (1977) Public Goods and Public Choices. U: *Alternatives for delivering public services: toward improved performance*. Westview, Boulder, 7–49.
- 14 Ostrom, E. (1990) *Governing the Commons: The evolution of institutions for collective action*., Cambridge University Press, Cambridge.
- 15 Ostrom, E., Gardner, R., Walker, J. (1994) *Rules, Games and Common Pool Resources*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- 16 Samuelson, P. A. (1954) The Pure Theory of Public Expenditure, *The Review of Economics and Statistics*, 4:36, 387–389.
- 17 Wall, D. (2017) *Elinor Ostrom's Rules for Radicals: Cooperative Alternatives Beyond Markets and States*. Pluto press, London.
- 18 Williamson, O. E. (1979) Transaction Cost—Economics: The Governance of Contractual Relations. *Journal of Law and Economics*, 2:22, 233–261.

x

IV.

Kritička teorija zajedničkih dobara

— Klasičnu teoriju zajedničkih dobara, koja se oslanjala na klasičnu ekonomsku, pravnu i političku teoriju, propitivali su i modificirali različiti autori povezani s "kritičkom teorijom društva". Kritička teorija u manjoj se mjeri bavi teoretiziranjem o društvu kakvo ono jest, a više je zanima teorijsko razmišljanje o tome kako i u kojem smjeru transformirati društvo, što znači da ima snažnu normativnu dimenziju. Autori kritičke teorije također smjeraju dekonstruirati ideologije koje su prepreke na putu ka univerzalnoj ljudskoj emancipaciji. Razni su kritički autori gradili na temeljima Ostromine teorije zajedničkih dobara, i odveli je u više prijepornim, relacijskim i političkim pravcima.

1. RAZVIJANJE KRITIČKE TEORIJE ZAJEDNIČKIH DOBARA

Teorija zajedničkih dobara kako ju je predstavila Ostrom mnoge je istraživače nadahnula na teorijsko i praktičko proučavanje zajedničkih dobara. Godine 1989., u vrijeme kada je Ostrom objavila svoju znamenitu knjigu, osnovano je Međunarodno udruženje za proučavanje zajedničkih dobara (International Association for the Study of the Commons) radi lakšeg umrežavanja među istraživačima zajedničkog vlasništva, a Ostrom mu je bila prva predsjednica (IASC, 2017). Točno dva desetljeća kasnije globalna je privredna recesija pokazala neuspjeh finansijskih tržišta, klimatski samit u Kopenhagenu demonstrirao je neuspjeh vlada da globalnom atmosferom upravljaju kao najvećim svjetskim resursom zajedničke zalihe, a Elinor Ostrom je dobila Nobelovu nagradu za ekonomiju. Iduće je godine Zaklada Heinrich Böll (HBS) kao politička fondacija njemačke Zelene stranke odigrala ključnu ulogu u razvoju nečega što bi se moglo opisati kao "**društveni pokret za zajednička dobra**", koji je zajednička dobra gurnuo u prvi plan kao novu paradigmu za priželjkivanu društvenu transformaciju. Zaklada Heinrich Böll je 2010. organizirala Međunarodnu konferenciju o zajedničkim dobrima, koja je polazila od Ostrominog teorijskog i empirijskog rada, što je razvidno iz konferencijskih materijala. Naslov konferencije bio je "Izgradnja platforme za politike zasnovane na zajedničkim dobrima, a okupila je oko 150 vodećih ličnosti u istraživanjima i aktivizmu na polju zajedničkih dobara (HBS, 2010). Takav okvir također je predstavljao jasan dokaz o usmjeravanju zajedničkih dobara prema kritičkoj teoriji i paradigme zajedničkih dobara prema političkom djelovanju. Konferenciju je suorganizirala **Grupa za strategije zajedničkih dobara** (Commons Strategies Group), koju sačinjavaju američki autor David Bollier, belgijski autor Michel Bauwens i njemačka autorica i bivša regionalna direktorka HBS-a, Silke Helfrich. David Bollier i Silke Helfrich su 2012. uredili knjigu pod naslovom **Bogatstvo zajedničkih dobara: svijet onkraj tržišta i države**, koju je objavio HBS. To je impresivna zbirka od 73 eseja o zajedničkim dobrima različitim istraživača i aktivista, uključujući radikalne kritičke teoretičare poput Massima de Angelisa, Silvije Federici i Petera Linebaugha. Za razliku od

Elinor Ostrom, ti kritički teoretičari **naglasak stavlju na zajednička dobra kao inherentno politična i podložna prijeporima**. Taj zbornik prikazuje raznolikost teorijskih pristupa zajedničkim dobrima; pluralizam kojem su urednici odali priznanje pišući kako svrha knjige nije bila da pruži "jedinstvenu perspektivu o zajedničkim dobrima, što bi ionako bilo oksimoron, već ponuditi bogat kaleidoskop perspektiva" (Bollier i Helfrich, 2012, xii). Na drugoj Međunarodnoj konferenciji o zajedničkim dobrima, koju su 2013. također suorganizirali HBS i Grupa za strategije zajedničkih dobara, mnogi su predavači jasno artikulirali **ambiciju da se zajednička dobra izgradi kao novu paradigmu i kao pokret s ciljem transformacije društva** (HBS, 2013).

2. RELACIJSKA TEORIJA ZAJEDNIČKIH DOBARA

Već je navedeno da Silke Helfrich (2012), kao i mnogi drugi istraživači, odbacuje ideju da su zajednička dobra određena dobra s određenim inherentnim karakteristikama koje ih automatski definiraju kao zajednička dobra. Većina kritičkih teoretičara **zajednička dobra ne percipira kao nešto statično poput dobara, već nešto dinamično, poput društvenih odnosa**. Autori poput Stefana Meretza tvrde da zajednička dobra nisu tek *dobra*, već *društvena praksa* koja "generira, koristi i čuva zajedničke resurse i proizvode" (2012, 28). Marksistički povjesničar Peter Linebaugh (2008) također tvrdi da naglasak ne treba staviti na "stvari" ili resurse, već na **društveni čin "zajedničenja" (eng. commoning) kao ključan za postojanje zajedničkih dobara**. Autori institucionalisti poput Martina Beckenkampa (2012) naglašavaju da stvaranje zajedničkih dobara uvelike ovisi o raznim društvenim odnosima unutar zajednice, osobito o "povjerenju". Rachel Botsman i Roo Rogers (2010) naglašavaju **potrošačku stranu zajedničkih dobara** i upotrebljavaju pojam "kolaborativne potrošnje" kako bi istaknuli prednosti takve potrošnje u smislu upotrebne vrijednosti, altruizma i ekološke održivosti. Neki autori, poput Yochaia Benklera (2002), naglašavaju **proizvodnu stranu zajedničkih dobara**. Benkler je također skovao termin "**ravnopravna proizvodnja na osnovi zajedničkih dobara**" da objasni kako se slobodni softver razvija kao digitalno zajedničko dobro. Poststrukturalistička feministkinja Friederike Habermann koristi pojam "ekomonija" (Ecommoney) da podcrtava kolektivni, altruistički aspekt takve proizvodnje među jednakima temeljene na zajedničkim dobrima.(2012, 17). Ova publikacija uglavnom naglašava činjenicu da se **zajednička dobra upotrebljava, što istovremeno podrazumijeva to da ih se proizvodi i konzumira**. Pojam "upotrebe" također se autorima ove publikacije čini prikladniji jer za proizvodnju nekih zajedničkih dobara poput vode nije potreban ljudski rad. Pojam "upotrebe" također naglašava "**upotrebnu vrijednost**" zajedničkih dobara naspram "razmjenke vrijednosti", koju određuju tržišta.

Ako ne postoje urođene karakteristike koje neka dobra čine zajedničkim, kao što vjeruju neoklasični ekonomisti, onda zajednička dobra treba drugačije definirati. Proučivši mnoge kritičke definicije zajedničkih dobara, urbani kritički teoretičari Mary Dellenbaugh i dr. (2015) zaključili su da gotovo svi kritički teoretičari daju slične definicije zajedničkih dobara, vjerojatno oslanjajući se na Ostrominu teoriju upravljanja. Kritički teoretičari, od Massima de Angelisa do Silke Helfrich i Davida Harveya, **zajednička dobra definiraju kroz tri elementa koji su međusobno povezani: 1. resurs, 2. zajednica i 3. institucije** (Dellenbaugh i dr., 2015, 13). To je relacijska definicija koju ćemo koristiti u ovoj publikaciji, te ove elemente ne treba promatrati kao izolirane i statične, već kao relacijske i dinamičke, držeći pritom na umu uvjet da zajedničkim dobrima izravno ne upravlja niti država niti tržište.

Resurs je prvi element zajedničkih dobara, no to je također često jedini element na koji ljudi misle kad govore o tom pojmu. Resurse se jednostavno definira kao sve što je ljudima korisno i vrijedno. To širi primjenjivost zajedničkog dobra kako ga opisuje klasična teorija Ostrom, koja ga je u početku primjenjivala samo na prirodne resurse zajedničke zalihe s nekim konkretnim obilježjima. Resursi zajedničke zalihe poput ribarskog dobra imaju jedan osnovni resurs koji pruža ograničen broj jedinica koje se iz njega može izvući, koji se može trajno iskorištavati ako kvantitet i brzina izvlačenja ne prelazi kvantitetu i brzinu njegove reprodukcije i ako je osnovni resurs zaštićen. Međutim, širenje teorije zajedničkih dobara na sve vrste resursa koji nisu resursi zajedničke zalihe, kao što su jezik, parkovi i softver, jest ono što ju je učinilo tako privlačnom različitim društvenim pokretima. Kao što smo vidjeli u prethodnome poglavljju, resursi kojima se upravlja kao **zajedničkim dobrima** mogu biti prirodni ili društveni, ovisno o tome proizvode li ih *ljudi*, kao zgrade, ili *prirodni procesi*, kao atmosfera. U pogledu fizičkih karakteristika, oni mogu biti *materijalni* resursi kao vrt ili *nematerijalni*, kao digitalna enciklopedija. Resursi kojima se upravlja kao zajedničkim dobrima mogu biti *tradicionalni*, kao pašnjak kojim se upravlja stotinama godina, ili *moderni*, kao rezervitorij softvera otvorenog koda kojim se upravlja tek posljednjih nekoliko desetljeća. Resurs je *predmet upravljanja* unutar zajedničkih dobara.

Zajednica je drugi, često najkontroverzniji element zajedničkih dobara. Zajednica ima tri pretežna značenja kad se odnosi na skupine ljudi. Prvo je značenje zajednice da uglavnom predstavlja predmodernu malu skupinu ljudi na osnovi zajedničkog srodstva, dakle zajedničkog porijekla ili sklonosti tj. braka. To je prilično tradicionalno ruralno shvaćanje zajednice ili "Gemeinschaft", u kojoj je većina društvenih odnosa osobna ili subjektivna, a koju je sociolog Max Weber (1978) usporedio s modernim društvom velikih razmjera ili "Gesellschaft", koje se zasniva na impersonalnim društvenim odnosima i racionalnim institucijama. Neki primjeri koje je

Ostrom empirijski analizirala bili su male ruralne zajednice zasnovane na osobnim odnosima, ali kritička teorija to proširuje na bilo koju zajednicu korisnika u kojoj pojedinačni korisnici mogu istovremeno biti članovi nekoliko zajednica koje upravljaju različitim zajedničkim dobrima, a ne samo članovi jedne zasnovane na srodstvu ili jedinstvenom identitetu. Drugo značenje zajednice odnosi se na skupinu geografski bliskih ljudi, što znači da imaju zajednička fizička sredstva za život i o njima se često govori kao o lokalnim zajednicama. Većina Ostrominih primjera vezana je uz lokalne zajednice, ali kritička teorija je to proširila na digitalne resurse, poput Wikipedije, kojima kao zajedničkim dobrom, uz pomoć informacijsko-komunikacijskih tehnologija upravljaju zajednice čiji članovi i članice nemaju geografske bliskosti. Konačno, treće značenje zajednice odnosi se na **skupinu ljudi koji imaju zajedničke vrijednosti, norme i potrebe**. To je shvaćanje zajednice koje koristi kritička teorija, jer upravo zajednička potreba za stanovitim resursom navodi ljudе da se ujedine i razviju zajedničke norme za upravljanje tim resursom. Zajednica korisnika je kolektivni subjekt koji upravlja zajedničkim dobrom, dok se korisničke zajedničkih dobara koji se bave njihovim prisvajanjem i pribavljanjem naziva **“zajedničarima” (commoners)**. Treba primjetiti da nisu svi korisnici zajedničkih dobara samim time i njihovi zajedničari, jer se na primjeru Wikipedije može vidjeti da postoje mnogi korisnici koji samo prisvajaju, a znatno manje korisnika koji ujedno i pribavljaju i upravljaju.

Institucije su treći i, u usporedbi s resursom i zajednicom, vjerojatno najkompleksniji element zajedničkih dobara. Institucije ovdje treba razumijevati kao **opetova-nu društvenu praksu korisnica i korisnika** koja se odnosi na neki resurs kojim se upravlja kao zajedničkim dobrom. Institucije su u isto vrijeme **“pravila”** koja ograničavaju ponašanje korisnika i **“organizacije”**, entiteti koje korisnici uspostavljaju radi nekih kolektivnih ciljeva. Institucije oblikuju i primjenjuju zajednice da bi ih koristile kao resurs na način koji optimalno koristi svim korisnicima i sprečava preterano iskorištavanje, preslabo korištenje i zloupotrebu. Ostrom je pisala da konstитucionalna pravila definiraju tko čini zajednicu a što čini resurs, pravila kolektivnog izbora definiraju stanovite pravce i promjene upravljanja resursom, dok operativna pravila definiraju svakodnevnu upotrebu i pribavljanje resursa (1990). Ostrom je također podijelila pravila na pravila prisvajanja, koja definiraju iskorištavanje resursa, i pravila pribavljanja, koja definiraju potrebne doprinose. Institucije su srž režima upravljanja zajedničkim dobrima, dok se upravljanje zajedničkim dobrima putem institucija naziva **“zajedničenje”** (eng. commoning).

Važno je zapaziti da su tri elementa zajedničkih dobara istodobno neovisni konstitutivni elementi zajedničkih dobara koji imaju vlastiti “život”. Na primjer, lako

ELEMENTI ZAJEDNIČKIH DOBARA	UPRAVLJANJE	TERMINOLOGIJA ZAJEDNIČKIH DOBARA
RESURS	PREDMET	ZAJEDNIČKO DOBRO
ZAJEDNICA	SUJEKT	ZAJEDNIČAR
INSTITUCIJE	REŽIM	ZAJEDNIČENJE (eng.commoning)

TABELA 7 Konstitutivni elementi relacijske teorije zajedničkih dobara na osnovi Dellenbaugh i dr.

je zamisliti zajednicu korisnika i korisnika koja se mijenja s godinama, pa čak i stoljećima, dok resurs i institucije ostaju približno isti. Također je lako zamisliti da se mijenja resurs, ali zajednica korisnika i korisnica i pravila ostaju ista. Konačno, lako je zamisliti da se mijenjaju institucije, vjerojatno da bi se prilagodile promjenama nekih vanjskih faktora, ali i zajednica i resurs ostaju isti. To dokazuje da su sva tri elementa bitna za zajednička dobra i da su nerazdvojna. Što se tiče uvjeta da zajedničkim dobrima ne upravljaju direktno ni države ni tržišta, to bi trebalo značiti da nisu vlade ili tržišta direktno ili isključivo institucije upravljanja. To **ne bi trebalo implicirati da se zajednička dobra na neki način događaju u zraku ili “izvan” države i tržišta** jer to nije moguće. Sva praksa zajedničkih dobara odvija se na ovaj ili onaj način unutar teritorija što ih kontroliraju države, a to važi čak i za digitalnu sferu. To znači da pravila i institucije što ih stvaraju vlade djeluju na njih. Također, prakse zajedničkih dobara odvijaju se unutar kapitalističkih država, tako da su pod utjecajem tržišta i u interakciji s njima. Premda su zajednička dobra režim upravljanja različit od država i tržišta, ona su uronjena **u odnose kako s državnim institucijama tako i s tržišnim odredbama**.

3. NORMATIVNA TEORIJA ZAJEDNIČKIH DOBARA

Kada se sagleda svu društvenu praksu koja ima tri konstitutivna elementa zajedničkih dobara i nije pod upravom država ili tržišta, moglo bi se uočiti i razna zajednička dobra koja ne moraju biti *progresivna* niti doprinositi boljem društvu s univerzalnom ljudskom emancipacijom. Na primjer, po tim se trima kriterijima zajedničkim dobrom može smatrati mafiju, jer je to zajednica koja upravlja stanovitim resursima putem stanovitih institucija koje nisu direktno povezane s državom i tržištem. Da bismo razlučili “poželjna” i “nepoželjna” zajednička dobra, potrebni su stanoviti normativni kriteriji po kojima bi se prosudjivalo društvenu praksu kako bi se odredilo

da li ju se smatra “**progresivnim zajedničkim dobrima**” s gledišta kritičke teorije. Silke Helfrich je definirala **tri normativna kriterija zajedničkih dobara—održivo korištenje, pravičan pristup i kolektivna kontrola** (Hopkins, 2012). Te kriterije treba koristiti kao smjernice za procjenu može li se neku društvenu praksu smatrati zajedničkim dobrom, no također i kao pitanja i smjernice za političku debatu jer svaka društvena praksa ovisi o kontekstu. Ta tri normativna kriterija objasnit ćeemo pomoću primjera zajedničkog dobra lokalnog sistema vodoopskrbe, u kojem je zajednica korisnika izgradila sistem kojim sama upravlja bez pomoći bilo javnog bilo privatnog vodnog proizvođača.

Održivo korištenje najvećim se dijelom odnosi na resurs i znači da njime, da bi ga se smatralo zajedničkim dobrom, treba upravljati na održiv način. Održivost ovdje znači, na primjer, *materijalnu održivost*, kao što je pažljiva upotreba koja ne oštećeće vodovodne cijevi lokalnog sistema vodoopskrbe kojim se upravlja kao zajedničkim dobrom. Drugi je aspekt *financijska održivost*, koja znači da se lokalnim sistemom vodoopskrbe upravlja tako da financijski doprinosi pokrivaju tekuće troškove i investicije koje su potrebne za obnovu vodovodne infrastrukture. Treći je aspekt *ekološka održivost*, što znači da se vodu koristi na način koji sprečava pretjerano korištenje i zagađivanje.

Pravičan pristup uglavnom se odnosi na zajednicu, po tome tko pripada a tko ne pripada zajednici koja se može služiti resursom i upravljati njime. To bi, na primjer, značilo da pristup zajedničkim dobrima ne mora uvijek biti otvoren, ali uvijek mora postojati pravičan pristup, a ta distinkcija ovisi o naravi resursa i o političkom kontekstu. Na primjer, u slučaju lokalnog sistema distribucije vode broj korisnika koji se mogu služiti lokalnim sistemom distribucije vode mora biti ograničen da se spriječi prekomjernu upotrebu vodnih resursa. S druge strane, voda treba biti dostupna svim članovima lokalne zajednice jer je to jedno od osnovnih ljudskih prava, pa svi moraju biti dio zajednice korisnika. Daljnju raspravu zahtjeva pitanje treba li pristup vodi naplaćivati i, ako treba, što bi bila pravična cijena koju treba plaćati za pristup distribuciji vode.

Kolektivna kontrola, koja se uglavnom odnosi na institucije, znači da je nužno da svi korisnici mogu sudjelovati u oblikovanju organizacija i pravila za upravljanje resursom. Prvo, to znači da postoje institucije kolektivnog odlučivanja u kojima mogu sudjelovati svi korisnici i korisnice sistema distribucije vode te time imati riječ u oblikovanju kolektivnog izbora i operativnih pravila upotrebe vode. Manje je važno jesu li ta pravila i organizacije *formalne* ili *neformalne*, a važnije je da efektivno postoje i da ih se provodi u praksi. Da bi se udovoljilo tim normativnim kriterijima zajedničkih dobara, zajednica svih korisnika mora imati moć oblikovanja svih institucija.

NORMATIVNI KRITERIJI	ELEMENT ZAJEDNIČKIH DOBARA	PROGRESIVNA VRIJEDNOST
ODRŽIVA UPOTREBA	RESURS	EKOLOŠKA ODRŽIVOST
PRAVIČAN PRISTUP	ZAJEDNICA	SOCIJALNA PRAVDA
KOLEKTIVNA KONTROLA	INSTITUCIJE	DEMOKRACIJA

TABELA 8 Normativni kriteriji zajedničkih dobara na osnovi S. Helfrich, s pripadnim elementima zajedničkih dobara i progresivnih vrijednosti

Značajno je da su u nekim kontekstima ova tri kriterija u međusobnom sukobu. Na primjer, u slučaju sistema vodoopskrbe kriterij pravičnog pristupa može značiti otvoren pristup vodi za sve korisnike, jer je voda ljudsko pravo i ne bi bilo pravično za pristup vodi naplaćivati bilo kakvu cijenu. S druge strane, ako se vodu proglaši besplatnom, to je potencijalno u sukobu s kriterijem ekološki održive upotrebe, jer za korisnice i korisnike neće biti poticaja da štede vodu i smanje potrošnju. Rješenje za pomirenje tih dvaju kriterija bi u ovom primjeru bilo da postoji neka količina vode koju svaki korisnik i korisnica dobiva besplatno, nakon čega se vodu naplaćuje eksponencijalno u odnosu na povećanje potrošnje vode. Konačno, može se zaključiti da se sva tri normativna kriterija odnose na tri najvažnije progresivne vrijednosti u zelenoj i lijevoj političkoj ideologiji, kao što se može vidjeti u TABELI 7. Ekološka održivost povezana je s održivom upotrebom resursa, socijalna pravda je povezana s pravičnim pristupom zajednici korisnika koji su ovlašteni eksplorirati resurs, a demokracija je povezana s institucijama koje osiguravaju kolektivnu kontrolu svih korisnica i korisnika.

Postmarksistički filozofi Hardt i Negri **razlikuju prirodne resurse kao zajednička dobra i oblike društvene prakse kao kulturna zajednička dobra** (2011). Prirodna zajednička dobra obično se zasnivaju na oskudnosti, te se stoga vodi normativna debata o tome na kojim osnovama ograničiti pristup korisnika da bi se zadovoljilo ekološku održivost. Mnogi progresivni aktivisti i aktivistkinje zalažu se za neke *restrikcije* pri korištenju prirodnih resursa zajedničke zalihe poput šuma, vode i ribarskog dobra. S druge strane, kulturna zajednička dobra kao što su znanje, informacije, ideja, jezik, programski kod vrednija su ako se njima služi veći broj korisnika i korisnika, pa se mnogi progresivni aktivisti zalažu za neograničen pristup. Moglo bi se tvrditi da je **pravično da pristup većini kulturnih zajedničkih dobara bude otvoren**,

dok pristup većini prirodnih zajedničkih dobara treba biti ograničen. Međutim, ta “pravila” su predmet osporavanja jer se može argumentirati da pristup nekim osnovnim prirodnim resursima koji su potrebni za održanje života, poput vode, mora biti neograničen, dok netko drugi može zastupati tezu da pristup nekim kulturnim zajedničkim dobrima, kao što su velike baze podataka (*big data*), treba biti ograničen zbog osobnih prava na privatnost. Također nije moguće uspostaviti neka normativna pravila za generičke resurse, poput svih vodnih resursa ili svih informacijskih resursa, jer su odveć ovisni o kontekstu i treba ih ispitati *od slučaja do slučaja*. Na primjer, mnogi bi aktivisti tvrdili da bi pristup nekom malenom jezeru u ruralnoj Sjevernoj Makedoniji radi njegove pitke vode trebao biti otvoren za sve bez ograničenja. Međutim, što se tiče pristupa jezeru u rekreacijske svrhe mnogi od tih aktivista bi tvrdili da treba biti otvoren za sve, ali uz neka ograničenja u tome kada, gdje i kako ga se može koristiti. Konačno, ako je riječ o pristupu jezeru radi ribolova, mnogi bi tvrdili da ono treba biti dostupno samo lokalnoj zajednici koja živi oko jezera, osobito ako ga ona koristi za vlastite životne potrebe).

Postoji još jedan aspekt normativne teorije zajedničkih dobara koji je naglasila feministička znanstvenica Silvia Federici (2012), a to su **rodni odnosi**. Federici ističe da su “žene bile određivane kao zajedničko dobro muškaraca, prirodan izvor bogatstva i usluga koje oni mogu prisvajati isto tako slobodno kao što su kapitalisti prisvajali bogatstvo prirode” (2012, 52). Federici upozorava da ne može biti progresivne proizvodnje zajedničkih dobara bez preobrazbe reprodukcije i svakodnevnog života koji počinje pozajeničnjem rada skrbi i njegove **jednake podjele između muškaraca i žena**. Prema tome, rodna perspektiva je još jedan bitan normativni kriterij kada se zajednička dobra procjenjuje iz perspektive kritičke teorije, a **rodni kriterij koji prožima sve aspekte mora biti prisutan**, osobito kad se zajednička dobra procjenjuje obzirom na pravičan pristup resursima, kao i obzirom na realnu kolektivnu kontrolu nad upravljanjem resursima.

4. AKTIVISTIČKA TEORIJA ZAJEDNIČKIH DOBARA

U svojoj knjizi *Rebel Cities* kritički geograf David Harvey je iznio kritičku teoriju zajedničkih dobara koja je inherentno politička (2012). Harvey kritizira romantizam koji često postoji u odnosu na zajednička dobra, a povezan je s nekom “moralnom ekonomijom” prošlih vremena. On naglašava da zajednička dobra ovise o kontekstu, tako da bi svaki slučaj zajedničkih dobara trebalo *ocjenjivati kritički, ovisno o tome koje društvene ciljeve ona postižu, tko od njih ima koristi, kako se njima upravlja* itd. Čak i pojam resursa zasniva se na kontekstu jer ovisi o samom temelju društveno-ekonomskog sistema, što znači da resurs u nekom društvu ne mora biti resurs u nekom drugom.

Harvey (2012) također kritizira simplifikacije kritičkih teoretičara i aktivista koji su oko zajedničkih dobara stvorili binarne suprotnosti, pri čemu je država “loša” a zajednička dobra “dobra”, ili u kojima je ogradijanje zajedničkih dobara što ga vrši država inherentno loše. Već je spomenuto kako je Harvey istaknuo da je većina slučajeva zajedničkih dobara koje je istražila Ostrom imala otprilike po nekoliko stotina zajedničara (eng. commoners) koji su upravljali resursima malih razmjera, što ga je navelo da se pita kako se može upravljati resursima velikih razmjera poput globalne atmosfere da se spriječe klimatske promjene. Harvey vjeruje da tim resursima trebaju upravljati države, a ne zajednice korisnika. Isto važi i za ogradijanje zajedničkih dobara, budući da on vjeruje da je **u stanovitim slučajevima opravданo da države ograde zajednička dobra** poput amazonske prašume da bi je zaštitile kao resurs važan cijelom čovječanstvu. S druge strane, zajednice korisnika koje samoupravljaju resursima i isključuju druge ne moraju biti ni progresivne ni poželjne, kao u primjeru “ograđenih zajednica”, rezidencijalnih područja za skupine bogatih obitelji koje samoupravljaju vlastitim individualnim i kolektivnim resursima. To ponovo priziva potrebu za normativnim kriterijima, po kojima će se društvene prakse zajedničkih dobara kritički ispitivati slučaj po slučaj, no također pokazuje da u pozadini zajedničkih dobara postoje društvene skupine sukobljenih interesa, što znači da su **zajednička dobra inherentno prijeporna i politička**. Harvey upozorava:

“Pitanja zajedničkih dobara su, moramo zaključiti, kontradiktorna i stoga uvijek prijeporna. U pozadini tih osporavanja leže sukobljeni društveni i politički interesi. ... Na kraju svega toga, analitičar često ostaje pred jednostavnom odlukom: Na čijoj si strani, čije zajedničke interese težiš zaštititi, i kojim sredstvima?” (Harvey, 2012, 71)

Kritička teorija također se bavi i **kritikom postojećih odnosa vlasništva** u kapitalističkim zemljama. Kao što je već rečeno u poglavljju o povijesnom porijeklu, po Waldronu postoje tri tipa vlasništva: privatno, kolektivno i zajedničko. Neki autori, poput Dereka Walla, definiraju zajednička dobra kao “kolektivne oblike vlasništva” (2017, 1), što znači da zajednička dobra ne smatraju režimom upravljanja nego režimom vlasništva. O tome se među kritičkim autorima naširoko raspravlja, ali ako su zajednička dobra režim vlasništva, ona bi se najbolje uklapala u Waldronov pojma zajedničkog vlasništva jer su to resursi kojima je pristup ili otvoren ili ograničen da bi odnos bio pravičan. Međutim, kapitalističke nacionalne države uglavnom priznaju privatno vlasništvo i javno vlasništvo, koje najbolje odgovara Waldronovom kolektivnom vlasništvu. Ovdje valja razjasniti da **privatno vlasništvo** ne mora biti

individualno vlasništvo, jer subjekt vlasničkih prava može biti grupa individua ili neka pravna osoba kao što je poduzeće. To znači da privatno vlasništvo može biti individualno, udružno ili korporativno vlasništvo. Također treba razjasniti da u većini zemalja državno vlasništvo ne bi imalo specifične pravne značajke nadređene privatnom vlasništvu, jer bi to državi dalo tržišnu prednost pred privatnim pri-vrednim akterima. **Javno vlasništvo** se, međutim, razlikuje od privatnog vlasništva jer je država prvenstveno čuvarica najvažnijih resursa koji moraju biti dostupni ili nedostupni na osnovi stanovitih kriterija koji na jednak način važe za sve članice i članove društva. **Zajedničko vlasništvo** obično u pravnim sistemima kapitalističkih zemalja nije izričito regulirano, ali ono može biti vrlo slično javnom vlasništvu nad zajedničkim dobrima s otvorenim pristupom, koja moraju biti dostupna svima i ne može ih se razmjenjivati na tržištu. Druga je opcija korištenje ugovornog prava za stvaranje “zadružnog vlasništva” za zajednička dobra s ograničenim pristupom, što znači da zajednica drži resurs na nedjeljiv način i ne može ga se razmijeniti na tržištu. Postoje različite inicijative da se zajedničko vlasništvo na neki način uvede u pravni sistem, kao što je Komisija Rodota, osnovana u Italiji 2007., koja je predložila da se vlasništvo zajedničkih dobara kodificira kao *treći tip* pored privatnog i javnog vlasništva (Marella 2014). Druge se služe postojećim pravnim alatima da bi zaštitili zajednička dobra, kao što je neprofitna organizacija “Creative Commons” koja daje licence *copyleft* umjetnicima koji svojim djelima žele dati doprinos globalnim kulturnim zajedničkim dobrima, tako da se svi mogu njima slobodno služiti, s tim da licencama mogu ograničiti komercijalno korištenje i dijeljenje djela. Također postoje razne pravne i političke borbe za preobrazbu privatnog vlasništva u zajednička dobra, kao u slučajevima farmaceutskih korporacija koje imaju intelektualno vlasništvo nad lijekovima koje bi se moglo jeftino proizvoditi i spašavati ljudske živote.

Važno je zapaziti da autori ove publikacije vjeruju da **zajednička dobra treba definirati i pristupati im u skladu s njihovom zbiljskom društvenom praksom, odnosima moći i učincima, a ne po njihovom nominalnom pravnom statusu**. To znači da se društvene prakse definira kao zajednička dobra u skladu s trima elementima upravljanja (resurs, zajednica, institucije) i ocjenjuje kao zajednička dobra prema trima normativnim kriterijima (pravičan pristup, kolektivna kontrola i održiva upotreba), bez obzira na to jesu li formalno pod režimom privatnog ili javnog vlasništva. Na primjer, lokalna zajednica seljaka može upravljati pašnjakom kao zajedničkim dobrom premda ga se formalno priznaje kao privatno vlasništvo, jer pripada zadruzi koju je osnovala ta zajednica seljaka. S druge strane, lokalna zajednica korisnika koja je izgradila vlastiti sistem distribucije vode može također upravljati vodom kao zajedničkim dobrom, premda ju je država pravno uredila kao javno vlasništvo. Tim se pristupom služe razni društveni pokreti koji resurse

kojima se upravlja kao privatnim ili javnim vlasništvom transformiraju putem političke borbe u javno dobro. Harvey zaključuje da se zajednička dobra ne samo proizvodi, nego i na njih polaže pravo iz javne ili privatne domene:

“Premda ti javni prostori i javna dobra snažno pridonose kvalitetama zajedničkih dobara, potrebno je političko djelovanje građana i naroda da bi ih se prisvojilo ili da ih se učini takvima. Javno obrazovanje postaje zajedničkim dobrom kada ga društvene snage prisvoje, štite i unapređuju za uzajamnu korist”
(Harvey, 2012, 73)

Talijanski kritički pravni znanstvenik Ugo Mattei razvija tu aktivističku teoriju zajedničkih dobara korak dalje. Umjesto klasične i kritičke teorije zajedničkih dobara, koje težiše stavljaju na to da upravljanje resursima vrši zajednica korisnika, ova teorija zajedničkih dobara u žarište stavљa **političku borbu kao konstitutivni element zajedničkih dobara**. U svojoj knjizi *Commons: A manifesto* Ugo Mattei tvrdi da zajednička dobra nisu definirana nekim ontološkim karakteristikama nego ih se stvara kroz praksu političkog sukoba kako bi se stanovite resurse priznalo kao zajedničke (2011). Slično tome, Giacomo D'Alisa i dr. definiraju borbu kao konstitutivni element zajedničkih dobara i ističu da se “odnosi moći, koji prolaze kroz zajednička dobra i oblikuju ih, razvijaju geografski i povijesno, kroz borbe” (2015, 333). To znači da zajednička dobra ne postoje zbog stanovitih karakteristika, kako ih definira neoklasična ekonomija, niti ih se stvara putem stanovitog režima upravljanja koji se ne odnosi na državu i tržište, kako navodi Ostromina klasična teorija zajedničkih dobara, nego ih se **stvara kroz političke borbe aktera koji zajednički od države ili od tržišta zahtijevaju stanovite resurse**.

Mattei definira zajednička dobra kroz političko djelovanje i daje narativ društvenim pokretima i političkim akterima za polaganje prava na zajednička dobra. U svojem članku za zbornik *The Wealth of the Commons* on piše da “zajednička dobra mogu vršiti ključnu funkciju ponovnog uvođenja socijalne pravde u središte pravnog i ekonomskog diskursa time što daju ljudima moć za direktnu akciju” (2012, 38). Obzirom na cilj te direktne akcije, Mattei piše sljedeće:

“Zajednička dobra nisu ustupci. Ona su resursi koji pripadaju ljudima kao stvar životne nužnosti. Svatko ima pravo na jednak udio u zajedničkim dobrima i mora zakonski biti ovlašten da traži jednak i direkstan pristup tim dobrima. Svatko ima jednaku odgovornost spram zajedničkih dobara i dijeli direktnu

odgovornost da se njihovo bogatstvo prenese budućim generacijama.

Zajednička dobra radikalno su suprotna kako državi tako i privatnom vlasništvu kako ga oblikuju sile tržišta, i moći su izvori emancipacije i socijalne pravde (Mattei, 2012, 37)".

Bitna je i Matteijeva izjava da zajednička dobra, za razliku od privatnih i javnih dobara, koja se razmjenjuje na tržištu, nisu robe i prema tome ih se ne može svoditi na jezik vlasništva. Zajednička dobra **nisu samo resursi, nego jedan drukčiji okvir koji dovodi u pitanje trend državnog ogradijanja i korporatizacije.** Ta aktivistička teorija zajedničkih dobara traži "manje vlade, manje tržišta, više zajedničkih dobara" (Mattei, 2012, 43).

Kritička teorija zajedničkih dobara smjera upotrijebiti pojам zajedničkih dobara za progresivne društvene promjene prema univerzalnoj emancipaciji. Ostromino djelo nadahnulo je mnoge kritičke znanstvenike koji su gradili na njenoj teoriji upravljanja stvarajući relacijsku teoriju zajedničkih dobara, kojom ćemo se služiti u ovoj publikaciji kada budemo ispitivali primjere upravljanja u Jugoistočnoj Europi. Ona se zasniva na zajedničkim dobrima kao *praksi upravljanja*, koju konstituiraju resurs, zajednica i institucije u uzajamnom odnosu. Taj režim upravljanja razlikuje se od upravljanja koje vrše države i tržišta, ali je dio društvenih odnosa i s jednima i s drugima. Normativna teorija zajedničkih dobara dodaje korisne kriterije pravičnog pristupa, kolektivne kontrole i održive upotrebe, skupa s rodnim odnosima kao sveobuhvatnim kriterijem u skladu s kojim treba procjenjivati svaku praksu zajedničkih dobara da bi ju se moglo zvati *progresivnim* zajedničkim dobrima. Konačno, definicija zajedničkih dobara na osnovi upravljanja uglavnom je korisna za analizu djelovanja na mikro-razine, ali nije u stanju razaznati strukturni kontekst makro-razine. Aktivistička teorija zajedničkih dobara je političnija, jer ona *zajednička dobra definira putem borbe* protiv strukturnih procesa komodifikacije, privatizacije i etatizacije. Tu će se teoriju koristiti u ovoj publikaciji kada se bude ispitivalo borbe raznih društvenih pokreta koji zajednički zahtijevaju određene resurse u regiji JIE. Gotovo svi klasični i kritički teoretičari zajedničkih dobara koje se citira u ovoj publikaciji predaval su u Jugoistočnoj Europi—od Ostrom do Helfrich, Harceyja, Federicci i Matteija. Međutim, regionalni je kontekst, kada je riječ o zajedničkim dobrima, obilježen specifičnom povijesnom putanjom, osobito samoupravnim socijalizmom u bivšoj Jugoslaviji. Prije nego što prijeđemo na studije slučajeva nužno je prikazati tu povijesnu institucionalnu putanju skupa s razvojem suvremene teorije i prakse zajedničkih dobara.

LITERATURA

- 1 Beckenkamp, M. (2012) Institutions and Trust in Commons: Dealing with Social Dilemmas. u: Bollier, D., Helfrich, S. (ur.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, 24–27.
- 2 Benkler, Y. (2002) "Coase's Penguin, or, Linux and "The Nature of the Firm", *The Yale Law Journal*, 112:3, 369–446.
- 3 Boell.de (2010) Heinrich Böll Stiftung Website—Constructing a Commons-Based Policy Platform: Introduction and Objectives. dostupno na: <https://www.boell.de/en/navigation/economy-international-commons-conference-introduction-objectives-10455.html> (pregledano 9.10. 2017.)
- 4 Boell.de (2013) Heinrich Böll Stiftung Website—Economics and the Common(s) Conference. dostupno na: <https://www.boell.de/en/economics-and-commons> . (pregledano 9.10. 2017.)
- 5 Bollier, D., Helfrich, S. (2012) Introduction. In: Bollier, D., Helfrich, S. (eds.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, xi–xix.
- 6 Botsman, R., Rogers, R. (2010) *What's Mine is Yours: The Rise of Collaborative Consumption*. HarperCollins, New York.
- 7 Dellenbaugh, M. i dr. (ur.) (2015) *Urban Commons: Moving Beyond State and Markets*. De Gruyter, Berlin.
- 8 D'Alisa, C., Forno, F., Maurano, S. (2015) Grassroots (Economic) Activism in Times of Crisis: Mapping the redundancy of collective actions, *Partecipazione e Conflitto*, 8:2, 328–342.
- 9 Federici, S. (2012) Feminism and the Politics of the Commons. u: Bollier, D., Helfrich, S. (ur.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, 45–54.
- 10 Habermann, F. (2012) We are Not Born as Egoists. u: Bollier, D., Helfrich, S. (ur.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, 13–18.
- 11 Hardt, M., Negri, A. (2011) *Commonwealth*. Harvard University Press, Cambridge.
- 12 Harvey, D. (2012) *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Verso, London.
- 13 Hopkins, R. (2012) Transition Culture Website—An interview with Silke Helfrich: We have to reformulate the role of the state as enabler of the commons. dostupno na: <https://www.transitionculture.org/2012/10/02/an-interview-with-silke-helfrich-we-have-to-reformulate-the-role-of-the-state-as-enabler-of-the-commons/> (pregledano 9.10. 2017.)
- 14 IASC-commons.org (2017) The International Association for the Study of Commons Website—History of the IASC. dostupno na: <http://www.iasc-commons.org/about/history> (pregledano 9.10. 2017.)
- 15 Linebaugh, P. (2012) Enclosures from the Bottom Up. u: Bollier, D., Helfrich, S. (ur.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, 114–124.
- 16 Marella, M. R. (2014) Open Democracy Website—The constituent assembly of the commons (cac). dostupno na: <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/maria-rosaria-marella/constituent-assembly-of-commons-cac> (pregledano 9.10. 2017.)
- 17 Mattei, U. (2011) *Beni comuni: Un Manifesto*. Editor Laterza, Bari.
- 18 Mattei, U. (2012) First Thoughts for a Phenomenology of the Commons. u: Bollier, D., Helfrich, S. (ur.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, 37–44.
- 19 Meretz, R. (2012) The Structural Communality of the Commons. u: Bollier, D., Helfrich, S. (ur.) *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, 28–34.
- 20 Weber, M., Roth, G., Wittich, C. (1978) *Economy and Society*. University of California Press, Berkeley (Max Weber, *Privreda i društvo*, prev. O. i T. Kostrešević, Prosveta, Beograd 1976.)

V.

Kontekst Jugoistočne Europe

Pojam i teorija zajedničkih dobara potekli su iz zapadne Europe i sjeverne Amerike, što se može vidjeti po povijesnom razvoju pojma, terminologiji i geografskom porijeklu autora koji teoretiziraju o zajedničkim dobrima. Međutim, praksa zajedničkih dobara je postojala kroz cijelu povijest i još uvijek postoji u svim dijelovima svijeta. Pojam zajedničkih dobara može pružiti osnovu za snažnu političku paradigmu koja može ujediniti progresivne društvene pokrete i političke aktere čak i na globalnoj razini, ali važno je uočiti kako se taj pojam na različite načine uklapa u različite regije svijeta, zbog specifičnih povijesnih putanja i važećih društvenih institucija. Isto važi i za Jugoistočnu Europu s njenim povijesnim, političkim, teorijskim i aktivističkim kontekstom u vezi sa zajedničkim dobrima. Ovdje se o Jugoistočnoj Europi govori kao o bivšem jugoslavenskom prostoru čija je zajednička politička povijest u drugoj polovici 20. stoljeća osobito oblikovala institucije koje i danas postoje u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Sjevernoj Makedoniji i na Kosovu.

1. POVIJESNI KONTEKST JUGOISTOČNE EUROPE U ODNOŠU NA ZAJEDNIČKA DOBRA

Sažeta povijest zajedničkih dobara u Jugoistočnoj Europi slična je općem povijesnom razvoju prikazanom u drugom poglavlju. Ljudi su nastanjivali zapadni dio Balkanskog poluotoka od paleolita; živjeli su u družinama bez hijerarhije i vlasničkih odnosa. Tokom razdoblja neolita to se počelo mijenjati, a s razvojem plemena, poglavarstava i prvih država počeli su se pojavljivati vlasnički odnosi i hijerarhije, dok su režimi zajedničkog vlasništva i zajedničko upravljanje resursa nestajali. Ovi teritoriji bili su pod vlašću ili utjecajem antičke Grčke i Rima, tako da su i ovdje uvedene institucije privatnog, javnog i zajedničkog vlasništva. Razdoblje srednjeg vijeka obilježavale su razna srednjovjekovna kraljevstva i preobrazba iz plemenskih društava u feudalne države. U ovoj su regiji u srednjem vijeku postojali razni oblici feudalizma, no svi su oni uspostavili feudalne odnose u kojima je obradivu zemlju držalo plemstvo, dok su kmetovi proizvodili na zemlji u zamjenu za službu feudalnom gospodaru. Sociolog i ekonomist poljoprivrede Slavoljub Dubić (1974) ističe da je dio zemlje, obično niže kvalitete—poput pašnjaka i šuma, bio ostavljen seljacima da ga koriste kao zajednička dobra. U moderno doba došlo je do još većih razlika među feudalnim institucijama u Jugoistočnoj Europi, jer su u 16. stoljeću Hrvatska i Slovenija postale dio **Habsburškog Carstva čiji je feudalizam bio bliži zapadno-europskom tipu**. S druge strane, Bosna i Hercegovina, Srbija, Sjeverna Makedonija, Crna Gora i Kosovo su u 16. stoljeću postali dijelovima **Osmanskog Carstva, koje je provodilo poseban “timarski” feudalni sistem**. Obzirom na institucije zajedničkih dobara, etnolog Jadran Kale piše da su se zajednički pašnjaci u Hrvatskoj i Sloveniji zvali **“gmajna”** (2009), što očevidno potječe od njemačke riječi “Gemeine”, koja znači “zajedničko”. U zemljama JIE pod osmanskom vlašću postojao je interesantan

pojam “**vakuf**”, koji potječe od arapske riječi “waqf” i bio je neotuđiv dar u zemlji, građevini ili drugoj imovini koju po islamskom pravu mogu slobodno koristiti svi članovi zajednice, ali na održiv način. Unatoč nekim razlikama između zemalja JIE, historičarka i filozofkinja Maria Todorova (2006) piše o društvenom obliku **proširene porodične suradnje** specifičnom za ovu regiju, **koja je u međunarodnoj antropološkoj literaturi postala dobro poznata kao “zadruga”**. To je bila poljoprivredna društveno-ekonomski komunalna organizacija koja se uglavnom zasnivala na srodstvu, s prilično demokratskim upravljanjem i institucijama zajedničkog vlasništva. Prostirala se diljem Jugoistočne Europe tokom srednjeg vijeka i modernog doba sve do 19., a u nekim slučajevima čak i do 20. stoljeća. Širenjem kapitalističkih odnosa feudalni sistemi u svim zemljama JIE završili su između 19. stoljeća i Prvog svjetskog rata.

Nakon Prvog svjetskog rata došlo je do ujedinjenja Kraljevine Srbije s Državom Slovenaca, Hrvata i Srba. Nova zemlja je 1929. preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju; godine 1941. stupila je u Drugi svjetski rat na strani sila Osovine. Antifašističke političke snage iz cijele Jugoslavije počele su se ujedinjavati u Frontu narodnog oslobođenja pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije s Josipom Brozom Titom na čelu. Pošto su antifašističke snage pobijedile u ratu, godine 1945. svrgnut je kralj i proglašena nova država **Federativna Narodna Republika Jugoslavija, čiji je ustav stupio na snagu 1946.** Novu socijalističku državu sačinjavalo je šest republika (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Sjeverna Makedonija) i dvije autonomne pokrajine (Kosovo i Vojvodina). Godine 1945. održani su izbori na kojima je sudjelovao samo jedan takmac, “Narodna fronta”, nastala transformacijom Oslobođilačke fronte. Po Edvardu Kardelju (1980), jednom od glavnih vođa i ideologa Komunističke partije, svrha Narodne fronte bila je politički mobilizirati radničku klasu i promovirati politički pluralizam unutar jedinstvene platforme, premda ju je vodila Komunistička partija. Nakon izbora 1945. Tito je postao predsjednik vlade, a druge političke partije bile su zabranjene, što je faktički iz perspektive liberalne demokracije stvorilo autoritarni jednopartijski sistem. Godine 1948. Komunistička partija Jugoslavije je raskinula veze sa Staljinom, a kasnije, 1961. godine Jugoslavija je bila jedna od osnivačica Pokreta nesvrstanih, koji je u hladnom ratu zauzimao neutralnu poziciju. Nakon raskida sa Sovjetskim Savezom socijalistička Jugoslavija je bila **politički izolirana kako od tržišno-kapitalističkog Zapada tako i od državno-socijalističkog Istoka**, pa je 1950. odlučeno da se izgradi novi model društveno-ekonomskog upravljanja zasnovan kako na antikapitalističkoj, tako i na an-tietatističkoj ideologiji. Glavni intelektualni arhitekti tog globalno jedinstvenog društveno-ekonomskog sistema nazvanog **“samoupravni socijalizam”** bili su potpredsjednik Titove vlade Edvard Kardelj i ministar Milovan Đilas.

Taj eksperiment samouprave čitave zajednice, poznat i kao **“radničko samoupravljanje”**, počelo se provoditi 1950., usvajanjem “Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim poduzećima od strane radnih kolektiva”. Kako piše politički historičar Boris Kanzleiter (2011), u stvaranju jedinica direktnе demokracije u političkom i ekonomskom životu, arhitekti novog sistema našli su inspiraciju u “narodnim vijećima” koja su bila revolucionarna upravna tijela koja su tokom Drugog svjetskog rata podržavala partizane i u Marxovim idejama o Pariškoj komuni. Nakon uvođenja Zakona, u svim većim poduzećima uspostavljene su nove institucije pod nazivom **“radnički savjeti”**, ali Kanzleiter ukazuje da su njihova ovlaštenja još uvijek ograničavali mehanizmi centralnog planiranja. Godine 1952. reforma je provedena i u Komunističkoj partiji Jugoslavije da bi se pokazalo da se kreće drukčijim putem od partija staljinističkog tipa prema otvorenoj, decentraliziranoj partiji odvojenoj od države, pa je i naziv promijenjen u Savez komunista Jugoslavije. Partija se trebala povući u pozadinu, u korist masovne, pluralističnije organizacije, Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, ranije Narodne fronte. **Ustavni zakon usvojen 1953.** institucionalizirao je radničko samoupravljanje na ustavnoj razini, zajedno s **“društvenim vlasništvom” nad svim sredstvima za proizvodnju**. U svojem Ustavu iz 1946. FNR Jugoslavija je ustanovila državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju (“općenarodna imovina”), “zadružnu imovinu” i ograničeno privatno vlasništvo, ali nakon 1948. jugoslavenski su marksisti odlučili **zamijeniti državno vlasništvo društvenim** kako bi izveli radikalni otklon od staljinističkog državnog sistema odozgo prema dolje, koji su smatrali devijacijom od puta ka komunizmu bez države. Pretvaranje privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju u državno vlasništvo smatralo se prvim korakom, dok je pretvaranje državnog vlasništva u društveno vlasništvo smatrano drugim korakom ka konačnom cilju komunističkog društva u kojem ne bi bilo ni države ni vlasništva. Društveno vlasništvo nije pripadalo nikome, uključujući i državu, nego cijelom društvu. Slovenski politički filozof Gal Kirn (2014) naglašava da oblici samoupravljanja uvedeni nakon Ustavnog zakona nisu obuhvaćali samo poduzeća, nego je **“samoupravljanje postojalo i u drugim, neprivrednim sektorima društva poput kulture, znanosti, zdravstvenog sistema, obrazovnog sistema, stanovanja i drugih”**. Kirn ističe kako je to prouzročilo difuziju i decentralizaciju ekonomski i političke moći, ali **radnici i dalje nisu imali stvarnu moć da donose najvažnije odluke** unutar poduzeća u kojima su radili. Radnici su imali upravljačka prava, ali poduzeća su imala prava raspolaganja, a još su uvijek dominirali mehanizmi centralnog planiranja, koordinacije i razmjene. Međutim, rani model samoupravljanja je u 1950.-ima bio praćen postojanim ekonomskim rastom, što je dovelo do industrijalizacije, urbanizacije i modernizacije zemlje. To je, međutim, naišlo na velike poteškoće u centralnom planiranju poljoprivrednog sektora, u kojem su mnogi seljaci odbijali “kolektivizaciju” zemlje i

prisilno članstvo u poljoprivrednim proizvodnim zadrugama pod kontrolom države (Oražem, 1989). Slabo centralno investiranje u poljoprivredni sektor uz kontrolu cijena osiromašilo je seosko stanovništvo i natjeralo ga da traži zaposlenje u gradovima ili izvan zemlje.

Godine 1963. usvojen je nov ustav, koji se nazivalo i “poveljom samoupravljanja”; on je naziv zemlje promijenio u Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija te dodatno, **kao najviše vrijednosti, uspostavio društveno vlasništvo i samoupravljanje u svim aspektima društvenog života.** Međutim, partija je 1965. odlučila reagirati na probleme centralnog ekonomskog planiranja uvođenjem novog vala reformi, koji je po Kirnu (2014) bio prekretnica samoupravnog socijalizma, jer je značio uvođenje tržišnih mehanizama i stvaranje **“tržišnog socijalizma”**. On ističe da se pokazalo kako kombinacija samoupravnih poduzeća koja međusobno konkuriraju na tržištu donosi užasne ekonomske rezultate, s porastom nezaposlenosti. Dok su poduzeća kojima su upravljali radnici ranije bila u zbilji pod kontrolom **“državne birokracije”**, nakon 1965., kada su poduzeća dobila više autonomije, ni tada ih u zbilji nisu kontrolirali radnici, nego nova klasa **“tehnokracije”** (stručnjaci, inženjeri, menadžeri, bankari itd.). Taj se negativni trend pokušalo preokrenuti putem novih ekonomskih reformi 1970-ih godina, koje su pokušale ponovo uspostaviti mehanizme centralnog planiranja, ali bilo je prekasno. **Još jedna ekonomska reforma uvedena je putem novog ustava iz 1974.**, koji je uveo Osnovnu organizaciju udruženog rada (OOUR) kao najmanju ekonomsku direktnodemokratsku jedinicu radničkog samoupravljanja. Nakon toga je 1976. slijedio Zakon o udruženom radu, kojim su sva društvena poduzeća podijeljena na te manje jedinice kako bi se povećalo produktivnost, radničku kontrolu, efikasnost upravljanja i postiglo bolju koordinaciju ekonomskih aktivnosti. Kanzleiter o reformama udruženog rada 1970-ih piše:

“Unatoč nominalnom prenosu vlasti na radnu snagu, ne može se reći da se radilo o proizvođačkoj demokraciji. Kako su ustanovili stručnjaci studija rada, političke i ekonomske elite povezane s Partijom kontrolirale su procese odlučivanja, dok je radna snaga i dalje bila nemoćna” (Kanzleiter, 2011, 180)

U zbilji, kako piše hrvatski politolog Dejan Jović (2009), OOUP-i su počeli međusobno konkurirati unutar istog poduzeća, dok je sistem odlučivanja konsenzusom blokirao djelovanje u mnogim OOUP-ima, što je nadalje doprinosilo ekonomskoj i političkoj dezintegraciji Jugoslavije. U tabeli 8 može se vidjeti sve četiri ustavne reforme u socijalističkoj Jugoslaviji koje su donijele promjene ekonomskog sistema i sistema vlasništva, praćene promjenama političkog sistema.

Naftna kriza 1970-ih pogoršala je ekonomske probleme, a vanjski dug zemlje se povećavao. Inozemni kreditori su u 1980-ima prisilili Vladu Jugoslavije na mjere štednje, koje su dodatno povećale nezaposlenost i snizile kvalitetu života. Nakon Titove smrti 1980., u društveno-ekonomskom previranju masovnih radničkih strajkova, podivljale inflacije i visoke nezaposlenosti, jačale su nacionalističke

USTAVNA REFORMA	EKONOMSKE PROMJENE	POLITIČKE PROMJENE
Ustav 1946	državno vlasništvo kao najviši oblik, također postoje zadružno i privatno vlasništvo	republika, demokratski centralizam, jedinstvo vlasti
Ustavni zakon 1953	društveno vlasništvo zamje- njuje državno vlasništvo radničko samoupravljanje	uklonjen demokratski centralizam, veća prava republika
Ustav 1963	društveno vlasništvo kao ključna vrijednost, uvođenje samoupravljanja u sve aspekte	naziv zemlje, demokratska zajednica s odumiranjem države
Ustav 1974	društveno vlasništvo kao temelj privrede, uvođenje organizacija udruženog rada	federalni sistem s većom autonomijom republika, pravo republika na veto

TABELA 9 Popis svih ustavnih reformi s pripadnim ekonomskim i političkim promjenama

snage, a republike su proglašavanjem neovisnosti dovele do **raspada socijalističke Jugoslavije, što je završilo krvavim ratovima** u 1990-ima. Tokom posljednjih dvaju decenija jedinstveni jugoslavenski eksperiment radničkog samoupravljanja uglavnom su ocrnjivale nacionalističke snage, a veličao ga dio ljevičarskih snaga u novim neovisnim državama regije JIE, ali on do danas nije temeljito istražen. Bila bi šteta pustiti da znanje o tom iskustvu sa svim dobrim i lošim poukama koje se moglo izvući iz tih eksperimenata bude zaboravljeno. Poštena i kritička ocjena

jugoslavenskog samoupravljanja *hitan* je zadatak za progresivne snage u regiji prije nego što empirijski materijal, odnosno ljudski svjedoci i materijalni zapisi, postanu još oskudniji.

2. POLITIČKI KONTEKST REGIJE JIE U VEZI SA ZAJEDNIČKIM DOBRIMA

Politički kontekst u vezi s bilo kakvim kolektivnim upravljanjem ili samoupravljanjem u Jugoistočnoj Europi snažno je obilježen prošlim jugoslavenskim socijalističkim iskustvom. Takvo je **nasljeđe danas jedna od glavnih prepreka zalaganju za bilo kakve oblike zajedničkih dobara** u regiji, pa se čak i riječi kao "zadruga", koje u zapadnoj Europi uopće nisu sporne, u ovoj regiji još uvijek smatra uvredljivima i za mnoge ljudе neprijateljskima zbog već ranije spomenutih prisilnih poljoprivrednih zadruga u početku socijalističke Jugoslavije. Dok se socijalističko samoupravljanje s jedne strane spektra ocrnuje, druga strana njeguje neosnovanu nostalgiju usredotočenu samo na pozitivne elemente univerzalne modernizacije i egalitarnog projekta, dok se istodobno podcjenjuje nedostatke u samoupravnom sistemu, birokratske/tehnokratske elite ili nedostatak političkih sloboda. Gal Kirn o tome na sličan način piše:

"Kad dominantni ideološki diskurs obrati pažnju na ime socijalističke Jugoslavije, on nas ili prisiljava da je na silu zaboravimo i svedemo je na 'totalitarnu' prošlost, ili idealizira dobra stara vremena, kada je Titova vlast radila na dobro sviju. Taj ideološki duo antitotalitarnog i jugonostalgičnog diskursa ne samo da umanjuje povijesnu kompleksnost socijalističke prošlosti, nego do izvjesne mjere čak i blokira svako promišljanje o emancipatorskoj sadašnjosti i/ili budućnosti, ostajući apologetom prošlih ili sadašnjih vremena."

(Kirn, 2014, 109)

Neki od razloga te jugonostalgije vjerojatno leže u ratnim sukobima, ekonomskom pustošenju i materijalnom lišavanju cijelokupnog stanovništva koje je uslijedilo nakon 1990., kada su zemlje Jugoistočne Europe započele političku tranziciju *od jednopartijskog autoritarnog sistema u višepartijsku liberalnu demokraciju te ekonomsku tranziciju od samoupravnog socijalizma u neoliberalni kapitalizam*. Po jednoj od javnih anketa 2015., 82% građana Hrvatske i Bosne i Hercegovine starijih od 45 godina odgovorilo je da su bolje živjeli u socijalističkoj Jugoslaviji nego danas (Moje vrijeme, 2015).

Nakon višepartijskih izbora 1990. **na vlast su u svim republikama Jugoslavije došle nacionalističke snage**. U Hrvatskoj, Sloveniji, Sjevernoj Makedoniji i Bosni i Hercegovini nacionalističke partije su pobijedile bivše komunističke partije, dok su u Srbiji i Crnoj Gori pobijedili nasljednici komunističke partije s jakim nacionalističkim programima. Godine 1991. Hrvatska i Slovenija su proglašile neovisnost, nakon čega su počeli ratni sukobi, a tako su 1992. postupile i Sjeverna Makedonija i Bosna i Hercegovina. Neovisne države su svojim novim ustavima uvele **privatno vlasništvo kao jednu od najvažnijih ustavnih vrijednosti**. Društveno vlasništvo je ukinuto i kroz proces "pretvorbe vlasništva" preko noći pretvoreno u državno vlasništvo. To znači da je društveno vlasništvo, koje je bilo vlasništvo sviju i najbolje bi mu odgovarao opis zajedničkog vlasništva u smislu res communis omnium prevedeno u državno vlasništvo. Pretvorba vlasništva društvenih poduzeća u državna bila je samo prvi korak, dok je drugi korak bio njihova privatizacija u potpuno privatno vlasništvo. **Sumnjivu, netransparentnu i u mnogim slučajevima nezakonitu privatizaciju** najbolje bi opisala Harveyeva odrednica akumulacije izvlaštenjem koja je sredstva za proizvodnju i kapital koncentrirala u rukama vrlo malene skupine oligarha povezanih s elitama vladajuće partije. Najveća je ironija da su u mnogim slučajevima nacionalističke elite vladajuće partije bile iste kao elite u komunističkim partijama Jugoslavije. Oligarsi su u mnogim slučajevima bili ili tehnikrati socijalističkih poduzeća ili su došli s podzemne scene organiziranog kriminala koji je partijskim elitama bio potreban u ratnim razdorima i krijumčarenju 1990-ih godina.

Zemlje Jugoistočne Europe su tokom 1990-ih i 2000-ih više-manje striktno provodile neoliberalnu politiku **privatizacije, deregulacije i liberalizacije** prema sugestijama "međunarodnih finansijskih institucija" te započele procese pristupanja NATO-u (osim Srbije) i EU. Slovenija je ušla u EU 2004., a Hrvatska 2013. Druge zemlje JIE su trenutno u nekoj fazi procesa pristupanja EU, osim Kosova, koje se još uvijek muči sa širim međunarodnim priznanjem neovisnosti od Srbije iz 2008. Sjeverna Makedonija, Srbija i Crna Gora su zemlje kandidatkinje, dok je Bosna i Hercegovina podnijela molbu za članstvo, ali još uvijek čeka na status kandidatkinje. Bosna i Hercegovina je poseban slučaj zbog svojeg *nefunkcionalnog poslijeratnog ustavnog sistema* koji se sastoji od dvaju entiteta s vrlo visokim stupnjem autonomije, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te Distrikta Brčko (posebna upravna jedinica). Republika Srpska ima centraliziran sistem dok se Federacija Bosne i Hercegovine sastoji od deset kantona, koji imaju visoku autonomiju. Konačno, država se sastoji od 142 općine. Sada **u većini zemalja Jugoistočne Europe vladaju nacionalističke partije**, ali čak i onde gdje nisu službeno na vlasti, kao u slučaju Sjeverne Makedonije, one i dalje kontroliraju velik dio javnog sektora

i resursa. U takvim zemljama s visokim stupnjem korupcije i zarobljenosti države jasno je da je s gledišta materijalnih interesa većine stanovništva problematična bilo kakva vrst etatističkih ili etatizacijskih rješenja.

Globalna ekonomska kriza 2009. teško je pogodila ovu regiju i iznijela na vidjelo strukturne ekonomske probleme tipične za zemlje europske periferije. Nakon toga su slijedile mjere štednje po instrukcijama europske Trojke—Europske komisije, Europske centralne banke i Međunarodnog monetarnog fonda. Kao rješenje za pokrivanje deficit-a javnih budžeta **vlade su pod sve većim pritiskom da provedu nov val privatizacije prirodnih resursa** kao što su zemlja, voda, šume i javne usluge poput obrazovanja, zdravstvene zaštite, socijalnih službi i medija, što bi dodatno povećalo postojeće nejednakosti. Za klasične političke aktere, u središtu političke debate je pitanje treba li biti više državnih ili više tržišnih mehanizama upravljanja resursima i organiziranja ekonomskeg i društvenog života, jer sada postoji popularno uvjerenje da u regiji postoje i oduvijek su postojala samo ta dva modela. Razni društveni pokreti u regiji u situaciji su u kojoj se s jedne strane moraju boriti protiv novog vala privatizacije javnih dobara, a s druge strane protiv etatizacije zajedničkih resursa u korist partijskih elita. Većinu prirodnih resursa i javnih usluga što ih još uvijek kontrolira država zlorabi se u korist male korumpirane klike, a to je jedan od glavnih razloga **snižavanja kvalitete javnih usluga, kojima se upravlja na nedjeljoran način**. Na primjer, prema istraživanju koje su proveli Kekez, Koštro i dr. (2014), usluge vodoopskrbe u Hrvatskoj i dalje pružaju isključivo javna poduzeća, ali političke partije ih koriste za zapošljavanje svojih članova i za izvlačenje javnog novca putem korumpirane javne nabave.

Skupina autorica i autora iz Jugoistočne Europe objavila je 2014. članak u kojem za-stupa stav da bi **pokret za zajednička dobra u regiji trebao biti kritičan kako spram predstavničke demokracije tako i spram neoliberalnog kapitalizma**, koji su doveli do deindustrializacije, visokih stopa nezaposlenosti i sve većeg siromaštva u cijeloj regiji (Dolenec i dr., 2014). Oni upozoravaju da je to praćeno oslabljivanjem instrumenata direktnе i participativne demokracije koji bi građankama i građanima omogućili da kontroliraju vlade koje su izabrali i između izbora koji se održavaju jednom u četiri godine. Ti autori također kritiziraju pristupe zajedničkih dobara koji su eskapistički u odnosu na državu i tvrde da rješenje uključuje i transformaciju države koju treba koristiti za širenje i zaštitu zajedničkih dobara. Dolenec i Žitko (2013) također vjeruju da bi se, umjesto na državno ili privatno vlasništvo, **progresivne snage trebale usredotočiti na eksperimente u upravljanju koji bi osigurali radikalnu demokratizaciju društva** u ekonomskoj i političkoj sferi. Nešto što je u vlasništvu države ne rabi se uvijek u korist društva, a nešto što je javno dobro ne mora time biti dostupno

javnosti. Na primjer, javnu ulicu kontrolira država, a ona ne mora biti dostupna svima, kao na primjer beskućnicima ili izbjeglicama. Ona može postati zajednički prostor kroz političko djelovanje koje se dogodilo kad su Varšavsku ulicu u Zagrebu mjesec dana 2010. okupirali i njome upravljali građani. Autori ove publikacije vjeruju da je prioritetni zadatak za progresivne snage u Jugoistočnoj Europi boriti se protiv daljnje privatizacije javnih resursa i njihove komodifikacije, što bi dodatno povećalo nejednakost i pomaknulo ravnotežu moći, kao i transformirati javne resurse u zajednička dobra, eksperimentirajući s raznim načinima upravljanja koji bi demokratizirali kontrolu nad javnim resursima. Sadašnja koncentracija ekonomske moći u ovoj regiji direktno je povezana s koncentracijom političke moći, tako da **do prave demokratizacije može doći samo preraspodjelom te moći i resursa**.

3. TEORIJA I PRAKSA ZAJEDNIČKIH DOBARA U JUGOISTOČNOJ EUROPI

Suvremena teorija zajedničkih dobara u JIE nalazi se prije svega pred **jezičnim problemom, odnosno problemom prevodenja riječi "commons"**. Najčešće ju se prevodi kao "zajedničko dobro" (na hrvatskom, srpskom, bosanskom i crnogradskom), "zaedničko dobro" (sjevernomakedonski) ili "skupno dobro" (slovenski). To je također u skladu s praksom prevodenja riječi "commons" na veće europske jezike poput francuskoga ("biens communs"), talijanskoga ("beni comuni") i njemačkoga ("Gemeingüter"). U odnosu na **klasičnu teoriju zajedničkih dobara u JIE**, valja primjetiti da je Elinor Ostrom od 1980-ih držala predavanja u ovoj regiji i posjećivala je jer ju je zanimalo jugoslavenski model radničkog samoupravljanja (Filipović, 2010). Elinor Ostrom bila je također mentorica Nives Dolšak, slovenske ekonomistkinje i klasične teoretičarke zajedničkih dobara koja nastavlja istraživati upravljanje zajedničkim dobrima pošto je pisala članke i knjige s Ostrom (Ljenko, 2012).

Pionirski teorijski rad na **kritičkoj teoriji zajedničkih dobara u regiji JIE** razvijao se početkom 2000-ih u organizacijama poput Multimedijalnog instituta (klub Mama) iz Zagreba; odnosio se na pokret slobodne kulture i slobodnog softvera, ali obuhvaćao je i prevodenje i objavljivanje knjiga iz kritičke teorije, osobito onih o intelektualnom vlasništvu. Partnerska organizacija koja je u to vrijeme radila na digitalnim zajedničkim dobrima bila je "Umjetnički i znanstveni laboratorij Ljudmila" iz Ljubljane. Multimedijalni institut je već 2004. postao partner Creative Commons-a, poznate neprofitne organizacije iz SAD-a posvećene stvaranju globalnih kulturnih zajedničkih dobara stvaralačkih proizvoda; nedugo nakon toga pridružila se i Ljudmila. Teoriju o zajedničkim dobrima dalje se u ovu regiju uvodilo na Subversive festivalima, godišnjim događajima progresivne i kritičke teorije, aktivizma i kulture, koji se odvijaju u Zagrebu od 2008. godine. O teoriji zajedničkih dobara predavali su razni gosti, što je dodatno poticao jedan od ključnih

partnera festivala—ured Heinrich Böll Stiftung u Hrvatskoj. HBS Hrvatska je također 2010. započeo zaseban godišnji događaj nazvan Zelena akademija, zamišljen kao ljetna škola na otoku Visu, koja svojim programom kontinuirano predstavlja kritičku teoriju zajedničkih dobara, iz ove regije i iz inozemstva. Od 2016. Zelenu akademiju svake godine organizira Institut za političku ekologiju iz Zagreba. Za kritičku teoriju zajedničkih dobara važna je bila i “Pulska grupa”, neformalan kolektiv koji uglavnom čine kritički arhitekti koji se oslanjaju na kritičku teoriju urbanih zajedničkih dobara, a “commons” prevode kao “komunalno”. Još jedna organizacija važna za razvoj teorije zajedničkih dobara jest Grupa 22. To je kolektiv progresivnih univerzitetskih stručnjaka, aktivista i teoretičara osnovan u Zagrebu 2010. Upravo je u okviru serije radnih dokumenata te organizacije objavljen najo-buhvatniji teorijski tekst o zajedničkim dobrima u kontekstu Jugoistočne Europe. Taj tekst, koji su napisali Dolenc i Žitko (2013), uspoređuje teorije o samoupravljanju Elinor Ostrom i Branka Horvata, jugoslavenskog ekonomista koji je 1987. bio nominiran za Nobelovu nagradu za ekonomiju. U odnosu na regionalni okvir i analizu borbi, najobuhvatniji dosad objavljen tekst bio je Dolenc i dr. (2014), koji je izradila radna grupa unutar Balkanskog foruma Subversive festivala 2013. To je tekst koji je u suradnji napisalo šestero članica i članova radne grupe iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Bugarske. U Sjevernoj Makedoniji se teorijskim radom i istraživanjem o kulturnim zajedničkim dobrima bavio “Kontrapunkt”, a urbanim zajedničkim dobrima bavio se Trg slobode (“Ploštad Sloboda”). U Srbiji se istraživanjem o kulturnim i digitalnim zajedničkim dobrima bavio npr. Centar za nove medije_kuda.org iz Novog Sada, a urbanim zajedničkim dobrima Ministarstvo prostora, neformalna grupa sa sjedištem u Beogradu, koja organizira kampanje i istraživanja o upravljanju urbanim resursima. Upravo u suradnji Ministarstva prostora, “kreativnog huba” Nova iskra iz Beograda i Instituta za filozofiju i društvenu teoriju iz Novog Sada, 2016. su pokrenuti Studiji zajedničkog. To je petomjesečni kurs o teoriji i praksi zajedničkih dobara koji se održava uz potporu Heinrich Böll Stiftunga—Beograd.

Praksu koja se odnosi na zajednička dobra u Jugoistočnoj Europi može se podijeliti u dvije kategorije. Prva bi bila **praksa upravljanja resursima koje provode zajednice korisnika** a ne država ili tržište, koja bi uglavnom odgovarala klasičnoj teoriji zajedničkih dobara što se oslanja na djelo Elinor Ostrom. Kao što je već opisano, takva je praksa u vrijeme socijalističke Jugoslavije bila česta i prisutna ne samo u industrijskim poduzećima nego i u zdravstvenim, obrazovnim i kulturnim institucijama, a također i u stambenom i ostalim sektorima. Malo je od takvih oblika djelovanja ostalo u suvremenim kapitalističkim društvima i oni uglavnom nisu vidljivi, tako da je potrebno više istraživanja da bi ih se otkrilo. U nekim slučajevima

kao što je pašnjak Gajna u istočnoj Hrvatskoj upravljanje na način zajedničkog dobra traje više od jednog stoljeća i prakticiralo se pod različitim političkim i ekonomskim sistemima. Drugi oblici, kao što je Rekreaciona zona u Banjoj Luci, zeleno područje kojim kao zajedničkim dobrom upravljaju korisnici nezadovoljni javnim upravljanjem, razvili su se tek posljednjih nekoliko godina.

Drugu kategoriju prakse zajedničkih dobara u Jugoistočnoj Europi čine **borbe protiv novog vala komodifikacije, privatizacije i etatizacije resursa** koji bi trebali biti dostupni svima, što više odgovara kritičkoj aktivističkoj teoriji koja se oslanja na Uga Matteija. U proteklom deceniju bilo je diljem JIE niz takvih borbi. Većina njih bila je povezana s borbama protiv privatizacije fizičkog prostora koji je važan za društvo u cjelini. Jednu od prvih takvih borbi u regiji, kako pišu Dolenc i dr. (2017) pokrenula je 2006. godine inicijativa Pravo na grad protiv privatizacije i devastacije Cvjetnog trga i Varšavske ulice u suradnji s organizacijom za zaštitu okoliša Zelena akcija. Slične borbe i masovne mobilizacije događale su se diljem Hrvatske, ali najveće su bile u Dubrovniku za brdo Srđ i u Puli za poluotok Muzil. U Bosni i Hercegovini najveća takva borba vodila se protiv privatizacije i devastacije Picinog parka u Banjoj Luci, nazvana “Park je naš”. U Sjevernoj Makedoniji su najveću borbu za fizički prostor vodili Trg slobode i Raspjevani Skopjanci (“Raspeani Skopjani”) protiv devastacije i etatizacije javnog gradskog prostora koju je nametnula nacionalistička vlada provođenjem megalomanskog projekta Skopje 2014. U Srbiji je najveću borbu protiv devastacije i privatizacije obale vodila inicijativa Ne da(vi)mo Beograd. Važno je primjetiti da takve borbe **nisu bile odvojene od teorijskog rada na zajedničkim dobrima** u regiji. Pravo na grad u Zagrebu oslanjalo se na teorijski rad Multimedijalnog instituta, borba “Park je naš” oslanjala se na istraživanje i rad Centra za životnu sredinu u Banjoj Luci, borba protiv Skopja 2014 oslanjala se na rad Trga slobode, dok se Ne da(vi)mo Beograd oslanjao na istraživački rad grupe Ministarstvo prostora. Također su vođene velike borbe protiv privatizacije i komercijalizacije obrazovnog sistema u regiji, uz veliku mobilizaciju studenata u Hrvatskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Sjevernoj Makedoniji i Crnoj Gori. Godine 2014. godine inicijativa Ne damo naše autoceste, koju su vodili koalicija NVO-a (među kojima je najistaknutija bila Pravo na grad) i sindikati, uspjela je za samo dva tjedna prikupiti oko 500.000 potpisa registriranih birača u Hrvatskoj da sprijeći vladu da već izgrađene nacionalne autoceste da u privatnu koncesiju na sljedećih 40 godina. Godine 2016. Heinrich Böll Stiftung—Sarajevo je u Banjoj Luci organizirao konferenciju “Commons! Creative Ways of Activism and Participation / Zajednička dobra! Kreativni načini aktivizma i participacije“, koja je okupila oko 60 aktivistkinja i aktivista iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Sjeverne Makedonije i Albanije. Aktivisti su zaključili sljedeće:

“Sudionici su upozorili da sadašnja privatizacija, komercijalizacija i ograničavanje pristupa javnom prostoru i prirodnim resursima, sistemu zdravstvene zaštite, visokom obrazovanju, poljoprivrednom zemljištu i drugim zajedničkim dobrima ugrožavaju ljudsku egzistenciju i okoliš u regiji i šire. K tome, postoji hitna potreba za pokretanjem diskusije i šire mobilizacije javnog suprotstavljanja sadašnjim čestim zloupotrebama u upravljanju javnim resursima i uslugama te za otvaranjem mogućnosti za upravljanje resursima u korist društva radi ostvarivanja socijalne pravde i održivosti” (HBS, 2016)

Također treba primijetiti da ovo **aktivističko djelovanje oko zajedničkih dobara nije odvojeno od prakse upravljanja zajedničkim dobrima**. Dobar je primjer Pula, u kojoj postoji deset godina duga praksa upravljanja Društvenim centrom Rojc, jednom od najvećih zgrada u gradu, kao zajedničkim dobrom; nju se koristi kao društveni centar, ali je bila i epicentar velike borbe protiv davanja poluotoka Muzil, koji obuhvaća 20% površine grada, u koncesiju od 99 godina privatnom poduzetniku radi luksuznog, od ostatka grada ograđenog turizma. Borbe za zajednička dobra često su povezane s okupacijama i eksperimentima s upravljanjem po modelu zajedničkih dobara. Borba za Varšavsku ulicu završila je jednomjesečnom okupacijom ulice, tokom koje se njome upravljalo kao zajedničkim dobrom. Veliki studentski protesti protiv komercijalizacije obrazovnog sistema bili su povezani sa zauzimanjem fakulteta tokom kojega se njima samoupravljalo kao zajedničkim dobrima, s alternativnim obrazovnim programom koji je bio organiziran nekoliko mjeseci. Veliki protesti građana protiv vlade u Sloveniji 2012.–2013. i u Bosni i Hercegovini 2014. također su potaknuli eksperimente s direktnom demokracijom u upravljanju lokalnim sredinama u Mariboru, tvornicama u Tuzli i drugim resursima.

Diskurs zajedničkih dobara, u smislu demokratizacije javnih resursa i borbe protiv privatizacije/etatizacije, sve je prisutniji u javnosti u ovoj regiji. Najnovija događanja su nove političke platforme koje se javljaju u regiji JIE, nadahnute uspjehom sličnih platformi poput “Barcelona en Comu” koja je prihvatile diskurs zajedničkih dobara i povezala ga s novim municipalizmom te pobijedila na izborima u Barceloni. Političku platformu Zagreb je naš uspostavili su 2017. aktivisti različitih profila, kao i građanke i građani koji nisu bili aktivni u društvenim pokretima, i uspjeli dobiti gotovo 8% glasova na lokalnim izborima u Zagrebu. Sličan se proces sada događa u Beogradu, gdje će se inicijativa Ne da(vi)mo Beograd natjecati na lokalnim izborima s municipalističkim programom, koji se k tome u nekoj mjeri zasniva i na koncepciji zajedničkih dobara.

Povijesna putanja Jugoistočne Europe u odnosu na zajednička dobra slična je putanji u zapadnoj Europi, uz jednu krupnu razliku—iskustvo samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji tokom druge polovine dvadesetog stoljeća. To je bio eksperiment na državnoj razini s praksom samoupravljanja u industriji, ali i u kulturi, znanosti, zdravstvu, obrazovanju, socijalnim službama i stanovanju. Jugoslavija se našla pred mnogim ekonomskim i političkim izazovima, koji su završili krvavim ratovima u 1990.-ima. Uza sve nedostatke koji se odnose na nedovoljnu političku i ekonomsku demokraciju u samoupravnom socijalizmu, zbog onoga što je uslijedilo u neoliberbalnoj tranziciji mnogi su ljudi u novonastalim neovisnim zemljama Jugoistočne Europe postali nostalgični spram socijalističke Jugoslavije, dok nacionalističke političke elite onemogućuju kritičku ali poštenu evaluaciju samoupravne prakse. Međutim, od početka 2000-ih nova generacija znanstvenica i znanstvenika te aktivista i aktivistkinja u ovoj regiji počela je prihvatići kritičku teoriju i paradigmu zajedničkih dobara. Niz teorijskih konferenciјa, eksperimentata u upravljanju i borbi za zajednička dobra koje su pokrenuli **dobro povezani akteri u cijeloj Jugoistočnoj Europi ukazuju na to da u ovoj regiji postoji pokret za zajednička dobra**. Neke od primjera upravljanja zajedničkim dobrima i aktivističkih borbi za zajednička dobra u Hrvatskoj, Sjevernoj Makedoniji i Bosni i Hercegovini prikazat ćemo i analizirati u sljedećim poglavljima.

LITERATURA

- 1 Ba.Boell.org (2016) HBS Sarajevo Website—Commons! Creative Ways of Activism and Participation. dostupno na: <https://ba.boell.org/bs/2016/06/30/commons-creative-ways-activism-and-participation>. (pregledano 6. 7. 2017.)
- 2 Dolenec, D., Žitko, M. (2013) Ostrom and Horvat: Identifying Principles of a Socialist Governmentality, *Grupa 22 Working Paper Series*. dostupno na: <http://www.grupa22.hr/wp-content/uploads/2013/07/Dolenec-Zitko-Working-Paper-2013.pdf> (pregledano 7. 9. 2017.)
- 3 Dolenec, D., Majstorović, D., Medarov, G., Sekulić, D., Simović, V., Tomašević, T. (2014) The Struggle for the Commons in the Balkans. u: Bibić, V., Horvat, S. i dr. (ur.) *The Balkan Forum: Situations, Struggles, Strategies*. Bijeli val, Zagreb, 9–34.
- 4 Dolenec, D., Doolan, K., Tomašević, T. (2017) Contesting Neoliberal Urbanism on the European Semi-periphery: The Right to the City Movement in Croatia, *Europe-Asia studies*, 69:9, 1–29.
- 5 Dubić, S. (1974) Prilog diskusiji o seljačkim kućnim ekonomskim zajednicama nazvanim zadrugama. *Sociology and Space*, 43, 71–78.
- 6 Filipović, L. (2010) Web Tportal.hr—Samoupravljanje povezalo nobelovku s Hrvatskom. dostupno na: <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/samoupravljanje-povezalo-nobelovku-s-hrvatskom-20100210>. (pregledano 6. 9. 2017.)
- 7 Jović, D. (2009) Yugoslavia: A State that Withered Away. Purdue University Press, West Lafayette (Dejan Jović, *Jugoslavija: država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974–1990)*, Prometej, Zagreb i Samizdat B92, Beograd, 2003.)
- 8 Kale, J. (2009) Posmrtni život otočnog pašnjaka. u: Prica, I., Jelavić, Ž. (ur.) *Destinacije čežnje, lokacije samoće: uvidi u kulturu i razvojne mogućnosti hrvatskih otoka*. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 235–268.
- 9 Kanzleiter, B. (2011) Workers' Self-management in Yugoslavia—An Ambivalent Experience, transform! *European journal for alternative thinking and political dialogue*, 09:11, 177–180.
- 10 Kardelj, E. (1980) *Socijalizam i demokracija*. Globus, Zagreb.
- 11 Kekez Koštiro, A., Koštiro, M., Tomašević, T. (ur.) (2014) *Naša voda: Analiza upravljanja vodnim uslugama u Hrvatskoj*. Zelena akcija, Zagreb.
- 12 Kirn, G. (2014) A Few Notes On The History of Social Ownership In The Spheres Of Culture And Film In Socialist Yugoslavia From The 1960s To The 1970s, *Etnološka tribina*, 37:44, 109–123.
- 13 Ljenko, M. (2012) Nives Dolšak: Kar so naredili Ekologi brez meja, je fenomenalno, *Web Portal Delo.si*. dostupno na: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/nives-dolsak-kar-so-naredili-ekologi-brez-meja-je-fenomenalno.html>. (pregledano 7. 9. 2017.)
- 14 MojeVrijeme.hr (2015) Web Portal Moje Vrijeme—Hrvatska i BiH složne: u SFRJ se živjelo bolje. dostupno na: <https://www.mojevrijeme.hr/magazin/2015/04/hrvatska-i-bih-slozne-u-sfrj-se-zivjelo-bolje/> (pregledano 7. 9. 2017.)
- 15 Oražem, F (1989) Agriculture Under Socialism, *Slovene Studies*, 11:1/2, 215–222.
- 16 Todorova, M. (2006) *Balkan Family Structure and the European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*. Central European University Press, Budapest.

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMJERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

VI. Primjeri upravljanja zajedničkim dobrima

— U svojoj prvoj fazi istraživanja primjera upravljanja zajedničkim dobrima i primjera borbi za zajednička dobra, ova studija se usredotočuje na Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Sjevernu Makedoniju u regiji Jugoistočne Europe. Autori ove publikacije istražili su i identificirali primjere upravljanja zajedničkim dobrima koji odgovaraju klasičnoj definiciji zajedničkih dobara koja se oslanja na teoriju upravljanja Elinor Ostrom. Upravljanje zajedničkim dobrima se za potrebe ove studije definira kao **društvenu praksu upravljanja nekim resursom koje ne vrši ni država ni tržiste nego zajednica korisnika koja samoupravlja resursom putem institucija koje stvara**. Takva jasna definicija upravljanja omogućuje lako identificiranje zajedničkih dobara, ali i to da ih se analizira u odrednicama konkretnih institucija upravljanja, zajedničara i resursa. Pomoću te definicije autori publikacije su identificirali i odabrali četiri primjera nastojeći postići raznovrsnost resursa kojima se upravlja i zajednica koje njima upravljavaju. Eko-Gajna je primjer pašnjaka kojim upravlja seoska zadruga, Društveni centar Rojc je primjer goleme zgrade kojom upravlja zajednica NVO-a u komplikiranom partnerstvu s lokalnom upravom, Luke su primjer polulegalnog sistema distribucije vode kojim upravlja cijela lokalna zajednica, dok je Rekreaciona zona Banjaluka primjer zelenog područja kojim upravljuju nezadovoljni korisnici u sukobu s lokalnom upravom.

U istraživanju ovih slučajeva autori su koristili polustrukturirane intervjuve koje su vodili s glavnim akterima prakse upravljanja zajedničkim dobrima, između lipnja i rujna 2017.; to su kombinirali s drugim izvorima informacija kao što su pravni dokumenti, zapisnici sastanaka i izvori iz medija. Ti primjeri su prikazani kroz kratak povijesni razvoj koji pokazuje da neki od tih oblika upravljanja traju i više od jednog stoljeća, poput zajedničkog pašnjaka Gajna, dok su se neki, poput Rekreacione zone Banjaluka, pojavili tek prije nekoliko godina. Također su prikazani i izazovi u ovim primjerima upravljanja zajedničkim dobrima, kako su te izazove identificirali zajedničari (eng. commoners); uglavnom opisuju probleme s nepovoljnim pravnim okruženjem koje sprečava bolje pravno priznavanje i institucionalizaciju prakse. Slučajevi su analizirani pomoću triju elemenata relacijske teorije zajedničkih dobara: 1. resurs, 2. zajednica i 3. institucije. Nadalje, primjere se također analiziralo u skladu s osam Ostrominim načela oblikovanja za održivost upravljanja zajedničkim dobrima: a) jasno definirane granice, b) kongruentnost između pravila prisvajanja i pribavljanja te lokalnih uvjeta, c) dogоворi oko kolektivnog izbora, d) nadzor, e) stupnjevane sankcije, f) mehanizmi rješavanja sukoba, g) minimalno priznanje prava na organiziranje i h) ugniježđen poduhvat. Iz analize su izvedeni neki zaključci o održivosti svakog primjera upravljanja zajedničkim dobrom, s preporukama za poboljšanje. Također bi bilo zanimljivo analizirati ove primjere pomoću normativnih kriterija pravičnog pristupa, kolektivne kontrole i održivog korištenja, skupa s rodnom perspektivom, ali to ostaje

za neko buduće istraživanje i analizu. Isto važi i za opisivanje i analizu mnogih drugih poznatih slučajeva upravljanja zajedničkim dobrima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji, kao i nekih novih zanimljivih slučajeva upravljanja koji budu otkriveni u budućnosti.

1.

Pašnjačka zajednica Eko-Gajna

Tomislav Tomašević

VI. PRIMJERI UPRAVLJANJA ZAJEDNIČKIM DOBRIMA
1. PAŠNJAČKA ZAJEDNICA EKO-GAJNA / TOMISLAV TOMAŠEVIĆ

1.1. OPIS PRAKSE UPRAVLJANJA

Povijest upravljanja pašnjakom Gajna kao zajedničkim dobrom traje duže od jednog stoljeća. Gajna je travnjak s prirodnim plavljenjem smješten u istočnoj Hrvatskoj, uz obalu Save, duž koje ide granica s Bosnom i Hercegovinom. Formiranje zajednice pašnjaka Gajna povezano je s tzv. pravima ovlaštenja, jer je taj travnjak ranije bio u privatnom vlasništvu. U 18. stoljeću susjedna sela Oprisavci i Poljanci su stekla pravo na zajedničko korištenje te zemlje za ispašu, a privatni vlasnici su za naknadu dobili drugu zemlju. O tom pravnom aranžmanu postoje tek slabi povijesni zapisi i svjedočanstva, ali on je ostao tradicija koja se prenosila s koljena na koljeno bez ikakvog pravnog ugovora. Nakon Drugog svjetskog rata taj teritorij je postao dio Federativne Narodne Republike Jugoslavije, a 1953. godine je Sabor Socijalističke Republike Hrvatske odlučio da se svu zajedničku zemlju preobrazi u društveno vlasništvo koje kontroliraju državna poduzeća. Zemljište Gajna je tada predano Državnom šumarstvu, no kako je zemlja bila često plavljena, ono nikad nije provedlo uobičajene šumarske mjere pa je domaće stanovništvo nastavilo koristiti zemljište za ispašu stoke. Početkom 1980-ih došlo je do drastičnog smanjenja ispaše stoke na pašnjaku, što je ugrozilo bioraznovrsnost tog područja. Ako nema dovoljno stoke koja pase na toj zemlji, širi se invazivna vrsta *amorpha fruticosa*, koja ugrožava bogatu bioraznovrsnost. Zbog toga je u obližnjem gradu Slavonskom Brodu 1989. osnovano Brodsko ekološko društvo (BED), u kojem oko 80% članstva potječe iz Oprisavaca i Poljanaca. Zahvaljujući ekosistemskim vrijednostima tog područja, uspješno su lobirali za zaštitu Gajne, koju je regionalna uprava 1990. proglašila "značajnim krajolikom", a BED nadzire zaštitu prirode na toj lokaciji. To je još uvjek jedini slučaj zaštićenog područja u Hrvatskoj danas koje nadzire NVO i jedno od malobrojnih zaštićenih područja s vijećem zainteresiranih dionika. Kad je taj teritorij 1990. postao dio Republike Hrvatske, država je sve društveno vlasništvo pretvorila u državno vlasništvo, ali je ispaša u ovoj zajednici nastavljena, premda nije bilo pravnog sporazuma s državom. Međutim, 2007. godine broj grla koja su pasla na ovom pašnjaku toliko se smanjio da je bioraznovrsnost bila ozbiljno ugrožena, što je potaknulo BED i seljane da formiraju zadrugu Eko-Gajna i legaliziraju svoj status kako bi mogli dobivati poljoprivredne subvencije kao drugi vlasnici stoke. Pokrenuli su kampanju kako bi naveli državu da u Zakonu o poljoprivrednom zemljištu prizna pašnjačke zajednice kao pravnu formu upravljanja poljoprivrednim zemljištem kako bi njihova zadruga mogla sklopiti ugovor s državom o zakupu Gajne. Njihova borba rezultirala je 2015. djelomičnom pobjedom, kada je Zakon o poljoprivrednom zemljištu konačno priznao pašnjačku zajednicu, premda se to u cijeloj Hrvatskoj koristi samo za Eko-Gajnu, a oni su uspjeli potpisati s državom ugovor o zakupu i dobiti neke poljoprivredne subvencije.

Resurs: Gajna je 380 hektara travnjaka smješten blizu Slavonskog Broda, u općini Oprisavci. Taj pašnjak na naplavnom području smješten je uz obalu Save, koja nekoliko puta godišnje djelomično poplavljuje to zemljiste, obično od listopada do travnja. Zbog periodičnog poplavljivanja to zemljiste je resurs velike bioraznovrsnosti. Na relativno malenom području raste više od 250 biljnih vrsta, a vodne depresije su hranilišta za više od sto vrsta ptica. Gajna je jako važna za zaštitu prirode jer njeno stanište sadrži 12 vrsta sisavaca, 37 vrsta ptica, 11 vrsta vodozemaca i gmazova, 24 vrste riba i 39 vrsta biljki iz kategorije strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta. Gajna je također i važan resurs za zaštitu gradova od poplava jer ima funkciju vodne retencije. Ako nema stoke koja pase, ranije spomenute invazivne vrste se šire i smanjuju sposobnost zemlje da zadržava vodu, što se već dogodilo na aluvijalnom travnjaku Lonjskom polju. Konačno, to je resurs za ispašu stoke, i kao takav je korišten stoljećima. Većina pašnjaka služi za goveda, ali u manjem su broju prisutni i konji i svinje. Gajna je smještena u vrlo plodnom dijelu Hrvatske, ali taj konkretni prostor je slabe kvalitete za obradivu zemlju, što je vjerojatno razlog što je korištenje zemlje za pašnjačku zajednicu preživjelo tolike godine.

Zajednica Eko-Gajna bila je isprva neformalna grupa korisnika iz susjednih sela. Upotreba se s godinama mijenjala, pri čemu je u najbolje vrijeme bilo 1000 grla stoke, dok se taj broj od tada stalno smanjivao. Zajednica korisnika sada je legalizirana putem zadruge Eko-Gajna. Članice zadruge su mala obiteljska poljoprivredna gospodarstva (OPG) koja se Gajnom koriste za ispašu stoke. Kada je zadruga započela 2007. da bi oživjela ispašu stoke, bilo je samo sedam obiteljskih gospodarstava, uključujući i Brodsko ekološko društvo. Sada postoji 17 obiteljskih gospodarstava koja se služe travnjakom Gajne i sva su članovi zadruge. To su uglavnom stari ljudi, samo dva korisnika su mlada, i svi osim jedne žene su muškarci.

Institucije za upravljanje pašnjakom Gajna razvijale su se i mijenjale kroz stoljeća, ali uvek su postojale, neformalno ili formalno. Jedno od prvih pravila bilo je da je svako kućanstvo dužno osigurati privremenog pastira, ovisno o udjelu stoke koju konkretno kućanstvo ima u zajedničkom stadu. Porodice koje nisu imale članova pogodnih za čuvanje stada plaćale bi za čuvanje, što je s vremenom postalo uobičajenije. Nije zabilježeno da je bilo pritisaka zbog mogućeg korištenja pašnjaka od strane ljudi izvana, jer je gotovo svako selo imalo vlastitu zajedničku zemlju. Od 1980-ih smanjivao se broj grla na ispaši pa nije bilo potrebe za pravilima koja bi sprečavala pretjeranu ispašu. Međutim, svaki član Eko-Gajne mora unaprijed prijaviti broj svojih grla koje će napasati sljedeće godine kako bi se spriječilo pretjeranu ispašu. Jedno od najvažnijih pravila jest da poljoprivredne subvencije, koje su jedini prihod koji Eko-Gajna dobiva, moraju prvo pokriti kolektivne troškove i tek ih se nakon toga može raspodijeliti

među pojedinačne članove za pokrivanje njihovih individualnih troškova. Zadruga Eko-Gajna usvojila je Program upravljanja i Pravila ponašanja koja sadašnji i novi članovi moraju poštovati.

Izazova na koje Eko-Gajna nailazi u održavanju upravljanja zajedničkim dobrom ima mnogo. Glavni je problem zakonski okvir, koji nije prikladan za zajedničko upravljanje dobrima nego za individualno upravljanje i privatno vlasništvo. Premda su izmijene zakona 2015. omogućile da se s državom sklopi ugovor o zakupu, još uvijek mnogo toga treba izmijeniti da bi se u usporedbi s individualnim korisnicima zemlje dobilo jednak status za poljoprivredne subvencije. Sada se vodi borbu s državom da prizna zadrugu Eko-Gajnu kao kolektivnu vlasnicu stoke da bi dobivala jednake subvencije. Drugi je velik izazov sumnjičavost seljana spram kolektivnog korištenja i upravljanja, uključujući čak i pojam "zadruga", koji ih podsjeća na prisilne poljoprivredne zadruge u socijalističkoj Jugoslaviji. Unatoč suradnji, postaje također i povremeni izazovi koji se tiču lokalne uprave općine Oprisavci, koja bi htjela da općina ima neke direktnе koristi od Eko-Gajne. Konačno, cijela Eko-Gajna u velikoj mjeri ovisi o opsežnom dobrovoljnem radu članica i članova BED-a i projektima za koje oni uspijevaju prikupiti novac koji usmjeravaju u zadrugu.

1.2. ANALIZA PRAKSE UPRAVLJANJA POMOĆU OSTROMINIH OSAM NAČELA OBLIKOVANJA

A) JASNO DEFINIRANE GRANICE

Pašnjak Gajna ima jasno određene fizičke granice, što olakšava blokiranje pristupa neovlaštenim korisnicima i nadzor korištenja od strane ovlaštenih korisnika. S jedne strane pašnjaka Gajna nalazi se prirodna granica, rijeka Sava, a s druge je napravljena granica, tj. nasip. Također postoji kanal, koji dijeli pašnjak na dva dijela, od kojih je veći na strani Oprisavaca, a manji na strani Poljanaca. To se odražava i na korištenje pašnjaka, jer manji dio, bliži njihovom selu, koriste samo dva člana iz Poljanaca. Kad Sava poplavi pašnjak Gajna, to djeluje podjednako na obje strane, pa nema potrebe za premještanjem stoke preko kanala. Zajednica korisnika je također jasno definirana u odnosu na fizičke granice pašnjaka Gajna, pa su samo članovi zadruge ovlašteni napasati stoku. Članstvo u zadruzi dozvoljeno je samo porodičnim gospodarstvima općine Oprisavci (koja obuhvaća i selo Poljanci) i triju susjednih općina.

B) KONGRUENTNOST IZMEĐU PRAVILA PRISVAJANJA I PRIBAVLJANJA TE LOKALNIH UVJETA
Postoji povezanost između pravila o korištenju i pravila o vođenju brige o pašnjaku Gajna, a i jedna i druga su prilagođena lokalnim uvjetima. Postoji moralno pravilo da svi korisnici trebaju sudjelovati u zajedničkom radu na infrastrukturi za pašnjak. Od

svih se korisnika također traži da svoje blago koje pase na pašnjaku Gajna registriraju kod državne agencije za poljoprivredu u ime Eko-Gajne radi kolektivnih subvencija. Po pravilima o korištenju svu se stoku dovodi na pašnjak u travnju a vraća ju se u štale u listopadu, osim stoke BED-a, koja je na pašnjaku cijele godine. Svake se godine provjerava koliko stoke članovi žele dovesti na pašnjak sljedeće godine. Također postoje napisana pravila o tome koje dijelove pašnjaka koristi koji korisnik, i te se međe označava. Svi korisnici imaju unutar dodijeljenih im dijelova pristup Savi kako bi se stoka mogla napajati. Dosad nije bilo napetosti zbog resursa jer sada ima dovoljno zemlje za sve u zadruzi.

C) DOGOVORI OKO KOLEKTIVNOG IZBORA

Što se tiče odlučivanja, svi korisnici pašnjaka Gajna sudjeluju u definiranju pravila. Svi korisnici su istodobno i članovi zadruge Eko-Gajna, unutar koje imaju tijela kao što je Skupština članova, koja se sastaje svaka dva mjeseca kako bi donosila najvažnije odluke i napravila plan za sljedeću godinu. Članovi zadruge su prema tome i korisnici i donosioci odluka, a uvjetima za članstvo udovoljavaju samo porodična gospodarstva iz općine Oprisavci i triju susjednih općina. Da bi se spriječilo preteranu ispašu, o prihvaćanju novih članova odlučuje Skupština; nekoliko molbi za članstvo je odbijeno zbog maksimalnog kapaciteta za prihvat stoke.

D) NADZOR

Članovi Eko-Gajne prije svega prate koliko stoke svaki član zaista dovodi na pašnjak. Prate broj grla da spriječe preteranu ispašu, no još je važnije da članovi koji su registrirali određen broj grla za ispašu doista i ispune taj broj, jer o tome ovisi raspodjela poljoprivrednih subvencija među članove Eko-Gajne. Glavni nadzor vrši upravitelj zadruge, koji nadgleda provođenje tog i ostalih pravila. Upravitelj zadruge trenutno je iz BED-a, a zadruga mu za obavljanje te zadaće isplaćuje malen novčani iznos. Nadzornik je potpuno odgovoran prisvajateljima resursa budući da članovima svaka dva mjeseca podnosi izvještaj o redu.

E) STUPNJEVANE SANKCIJE

Postoje jasne sankcije za nepoštivanje pravila, a one su za prekršitelja pravila stupnjevane. Na primjer, ako korisnici ne dovedu na pašnjak broj grla koji su obećali, ne dobivaju od zadruge poljoprivredne subvencije. Također postoji Pravilnik zadruge, koji je bliže standardnom dokumentu koji definira sankcije za prekršitelje. Kada se pravilo prekrši, upravitelj i članovi zadruge odlučuju o primjerenim sankcijama. Sankcija prve razine je opomena, dok je zadnja razina isključenje iz zadruge i zabranjena upotreba pašnjaka. To se dogodilo jednom, kada je jedan član dobio od zadruge donaciju u stoci zahvaljujući BED-ovom projektu, pod uvjetom da se stoku drži na

Gajni. Taj član je prekršio pravilo i unatoč opomenama držao stoku na svojem gospodarstvu, pa je na kraju isključen iz zadruge.

F) MEHANIZMI RJEŠAVANJA SUKOBA

Postoje relativno jeftini, brzi i dostupni mehanizmi za rješavanje sukoba među članovima i između članova i upravitelja zadruge. U manjim sukobima među članovima često posreduje upravitelj, kojeg zadruga profesionalno angažira na dva sata rada dnevno. Ozbiljnije sukobe među članovima rješava se na sastanku Skupštine članova, a isto važi i za svaki sukob između upravitelja zadruge i članova. U slučaju komplikiranih sukoba, kao s onim članom koji je od zadruge dobio donaciju u stoci ali je nije doveo na pašnjak, zadruga je morala potražiti vanjske mehanizme pa su tog bivšeg člana izveli pred lokalni sud. Sud je presudio u korist zadruge, koja je uzela stoku natrag.

G) MINIMALNO PRIZNANJE PRAVA NA ORGANIZIRANJE

Za upravljanje zajedničkim dobrom i za institucije koje su oblikovali sami korisnici postoji minimalno priznanje vanjskih vlasti. Eko-Gajna ima status zadruge pa je država priznaje kao pravnu osobu, sa svim pravilima koja su donijeli sami članovi zadruge. Država je također u Zakonu o poljoprivrednom zemljištu 2015. priznala Eko-Gajnu kao pašnjačku zajednicu, što joj je omogućilo legalizaciju korištenja državnog travnjaka Gajna i primanje ograničenih subvencija. Međutim, Eko-Gajna još uvijek ima mnoge institucionalne poteškoće jer je cijeli poljoprivredni sistem za porodična gospodarstva zasnovan na individualnim korisnicima zemlje.

H) UGNIJEŽDEN PODUHVAT

Nije primjenjivo, budući da travnjak Gajna nije dio nekog većeg resursa pod upravljačkim režimom zajedničkih dobara.

↗ Članovi pašnjačke zajednice Eko-Gajna evakuiraju stada ugroženih pasmina goveda uoči sezonskih poplava (fotografija: Beneš, BED, 2010.)

↗ Građevine na pašnjaku Gajna – tradicionalna gradnja predstavlja povijesno nasljeđe slavonske regije; štala, Stan na Gajni, čardak (fotografija: Beneš, BED, 2017.)

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPi: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /

TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MUDRAG DAKIĆ

VI. PRIMIERI UPRAVLJANJA ZAJEDNIČKIM DOBRIMA

1. PAŠNJAČKA ZAJEDNICA EKO-GAJNA / TOMISLAV TOMAŠEVIĆ

↗ Staja od hrastovog drva na Gajni u cijelosti je izgrađena volonterskim radom članova BED-a iz lokalnih zajednica (fotografija: Beneš, BED, 2008.)

↗ Članovi pašnjačke zajednice Eko-Gajna održavaju redovite sastanke oko upravljanja pašnjakom Gajna (fotografija: Beneš, BED, 2017.)

1.3. ZAKLJUČCI

Gajna je jedini travnjak u Hrvatskoj gdje upravljanje zajedničkim dobrom i trajna ispaša traju stoljećima, pod razlicitim državnim režimima. Vlasništvo nad travnjakom stalno se mijenjalo, ali to nije omelo zajedničko korištenje jer je travnjak stalno plavljen pa nije bio od velikog interesa formalnim vlasnicima zemlje. Obzirom na Ostromina načela oblikovanja, čini se da ih Gajna sve zadovoljava, što je možda razlog što je zajedničko upravljanje preživjelo sve ove godine. Međutim, poljoprivredna proizvodnja u Hrvatskoj nije isplativa, pa su seljacima za održanje proizvodnje potrebne poljoprivredne subvencije, što važi i za pašnjačku zajednicu Eko-Gajna. Važno je zapaziti da pašnjak Gajna donosi koristi ne samo seljacima nego društvu u cjelini. On pruža zaštitu od poplava, očuvanje bioraznovrsnosti i čuvanje ugroženih pasmina stoke. Međutim, pašnjačka zajednica nije redovno nagrađena za te koristi, i to je za Eko-Gajnu dugoročni strukturni problem za održavanje prakse zajedničkog dobra. U budućnosti će biti velik izazov učiniti Eko-Gajnu održivom bez enormnih napora Brodskog ekološkog društva, koje godišnje ulaže oko 5.000 sati dobrovoljnog rada i prikuplja novčane potpore za zadrugu putem projekata.

x

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

2. Društveni centar Rojc, Hrvatska

Tomislav Tomašević

2.1. OPIS PRAKSE UPRAVLJANJA

Povijest Društvenog centra Rojc počinje 1870., pod Austro-Ugarskom Monarhijom, kada je za pomorsku vojnu školu sagrađena jedna od najvećih zgrada u gradu Puli. Zgrada je korištena u isti svrhu kada je taj teritorij između dvaju svjetskih ratova pripao Italiji, ali i kad je nakon Drugog svjetskog rata postao dio Jugoslavije, kada je nazvana po palom partizanskom heroju Karlu Rojcu. Godine 1991., kada je započeo rat, Jugoslavenska narodna armija je napustila zgradu, koja je do 1997. služila za smještaj oko 600 ratnih izbjeglica i nekoliko humanitarnih organizacija. Kada su izbjeglice otišle, neke organizacije počele su se onamo useljavati — ilegalno su zauzele devastiranu zgradu za svoje potrebe. Godine 1998. pulska lokalna vlast je odlučila u zgradu Rojca smjestiti tridesetak kulturnih organizacija, ekoloških organizacija i organizacija za mlade koje su bile zatražile prostor za svoj rad. Te su organizacije investirale i obnovile prostor vlastitim sredstvima, a nisu plaćale nikakvu zakupninu. Morale su naći način suradnje u korištenju zgrade pa je uvedena neka vrst neformalnog samoupravljanja, a njegovo tijelo se zvalo Vijeće Rojca. Predstavljalo je sve korisnike, s ciljem da donese osnovna zajednička pravila o upotrebi zgrade. Grad Pula raspisao je 2002. godine javni natječaj za nove organizacije zainteresirane za korištenje prostora u zgradama, a 2007. bilo je već stotinjak organizacija koje su u Rojcu imale prostor. Grad Pula plaćao je održavanje zgrade, ali taj proces nije bio transparentan korisnicima, a po onome što govore korisnici bilo je mnogo lošeg upravljanja. Godine 2008. organizacije korisnice organizirale su velike javne demonstracije i tražile sastanak s gradonačelnikom Pule, prigovaraajući zbog načina na koji zgradom Rojca upravlja javno poduzeće Castrum, čiji je vlasnik Grad Pula. Nakon tih demonstracija koje su pokrenule organizacije korisnice, 2008. je uspostavljena Koordinacija Društvenog centra Rojc kako bi zgradom Rojca suupravljali korisnici zgrade i Grad Pula, koji je vlasnik zgrade i plaća njeno održavanje. Radi bolje koordinacije korištenja zgrade Rojca među organizacijama korisnicama i radi boljeg pregovaranja s Gradom Pula o upravljanju zgradom, 2012. godine osnovan je Savez udruga Rojca. On formalno bira troje predstavnika korisnika koji čine polovicu članstva u Koordinaciji. Sve od tada predstavnici korisnika kontinuirano traže transparentnost finansijskih troškova za društveni centar i bolje upravljanje. Na primjer, televizorska poduzeća su ilegalno postavila antene za mobitele na krov zgrade i godinama, a zbog nezainteresiranosti Grada su plaćali Gradu iznos koji je manji od električne struje koju troše. Zahvaljujući angažmanu predstavnika Saveza udruga Rojca u Koordinaciji ta poduzeća konačno su prisiljena pored računa za struju plaćati godišnji zakup od oko 35.000 eura. Taj novac se koristi za financiranje nužnih ulaganja u zgradu Rojca.

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMJERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

Resurs Društvenog centra Rojc je zgrada, koja je jedna od najvećih zgrada u Puli. Zgrada je izgrađena u 19. stoljeću; pravokutnog je oblika s unutrašnjim dvorištem. Tlocrtna površina zgrade je oko 3.259 m², a ukupna površina zgrade, sa svim katovima, iznosi golemih 17.068 m². Velik dio prostora zgrade oslikali su umjetnici, što je efektivno čini također i jednom od najvećih galerija. Zgrada ima veoma veliko unutrašnje dvorište, zelene površine i rekreacijska područja koja je okružuju te velik prostor za parkiranje. Vlasnik joj je Grad Pula, a održava je poduzeće Castrum, koje je u vlasništvu grada; ono održava i druge zgrade u vlasništvu grada.

Zajednicu Društvenog centra Rojc čini 108 organizacija koje se služe zgradom Rojca. Sve te organizacije imaju s Gradom Pula ugovore o zakupu za korištenje određenog prostora u zgradama, a također imaju pravo koristiti zajedničke prostore zgrade kao što su dvorane, hodnici i toaleti. Obzirom na tematska područja kojima se bave, 34 organizacije korisnice rade u umjetnosti i kulturi, 22 u sportu i rekreaciji, 8 ih se bavi nacionalnim manjinama, 12 psihosocijalnim radom, 17 djecom i mladima, 5 ratnim veteranima, 4 tehničkom kulturom a 6 drugim temama. Većina tih organizacija provode aktivnosti i događaje koje koriste građani i građanke Pule, kako u Rojcu tako i izvan njega, tako da korisnika zgrade ima daleko više od navedenih 108 organizacija, ali ih se ne smatra zajednicom. Svih 108 organizacija nalazi se na istoj mailing-listi za razmjenu informacija, ali postoji i podgrupa tih organizacija koja upravlja Društvenim centrom Rojc kao zajedničkim dobrom. To je 19 organizacija koje su članice Saveza udruga Rojca. Savez je odgovoran za brigu o zajedničkom prostoru u Društvenom centru Rojc, kao što je "Dnevni boravak", koji je multifunkcionalan prostor koji sve organizacije u Rojcu koriste za događaje, ali je također otvoren svakog radnog dana za sve građane Pule. Savez također bira troje članova Koordinacije Društvenog centra Rojc. Sada su dvije od tih troje članova žene, od kojih je jedna predsjednica Koordinacije.

Institucije za korištenje Društvenog centra Rojc većinom su definirane u dokumentu pod naslovom Odluka o korištenju uredskog prostora u Društvenom centru Rojc, koju je gradonačelnik Pule donio 2013. godine, nakon savjetovanja s korisnicima. Ta Odluka, koja uglavnom određuje konstitucionalna pravila, navodi svih 108 organizacija korisnica i uređuje trajanje njihovih ugovora, s obavezama da ulažu u svoj zakupljeni prostor i obnavljaju ga. Odluka također uređuje kako organizacije korisnice plaćaju potrošnju struje te, iznimno, potrošnju vode ako su veliki potrošači vode. Odluka uređuje članstvo i mandat Koordinacije Društvenog centra Rojc, koja predlaže Kućni red centra, Plan održavanja i Plan dugoročnog razvoja. Operativna pravila za svakodnevno korištenje Društvenog centra Rojc određena su u Kućnom redu Centra, koji je gradonačelnik usvojio u srpnju 2011., nakon savjetovanja s

organizacijama korisnicama. Kućni red određuje što jest a što nije dopušteno u Rojcu u smislu svakodnevnog korištenja. Na primjer, zgrada je otvorena za javnost od 7 sati do ponoći, što kontrolira profesionalni portir i zaštitarska služba. Nakon ponoći organizacije korisnice mogu koristiti zgradu za svoj uredski posao, ali to moraju prijaviti portiru, dok u slučaju aktivnosti koje su otvorene za javnost izvan normalnog radnog vremena, kao što su koncerti, organizacija korisnica mora od Grada Pule dobiti posebnu dozvolu.

Izazova upravljanja Rojcom kao zajedničkim dobrom ima više. Prvo, zajednica korisnika nema ovlaštenje da upravlja zgradom onako kako oni smatraju prikladnim, nego moraju tražiti sporazum s gradskom upravom Pule. Taj je odnos prilično nestabilan, a budući da mu nedostaje formalnije institucionaliziran okvir, on se ponekad oslanja na dobru volju nekoliko pojedinaca u gradskoj upravi. Po onome što kažu članovi Saveza, lokalna vlast nije zainteresirana za daljnji razvoj Društvenog centra Rojc, pa se oni stoga moraju unutar Koordinacije zalagati za bolje upravljanje, transparentnost i daljnji razvoj Rojca. Te napetosti s lokalnom vlašću riskantne su za većinu organizacija korisnica jer se boje da će izgubiti svoj prostor. Primjer toga bila je nedavna odluka Grada Pule da počne naplaćivati zakupninu, premda za to u postojećim ugovorima nije bilo pravne osnove. Od 108 organizacija korisnica, samo su Zelena Istra i Monteparadiso odlučili usprotiviti se izmjenama svojih ugovora po kojima bi morali plaćati zakupninu. Drugi je izazov što troje predstavnika organizacija korisnica u Koordinaciji svoj rad obavljaju volonterski. To je ustvari velika odgovornost, jer kad nešto ne funkcioniра, obraćaju im se i portir i zaštitari i korisnici, što se često događa svakog dana. To je dio jednog većeg izazova, jer samo mala manjina organizacija korisnica čini članstvo Saveza koji pridonosi upravljanje Rojcem kao zajedničkim dobrom. Također, nema jasnih kriterija po kojima organizacije korisnice dobivaju prostor u zgradu, a budući da u prosincu 2018. istječu svi ugovori, zajednica organizacija korisnica ima priliku da ih definira. To bi moglo sve organizacije korisnice navesti da shvate da im je u interesu da sudjeluju u zajedničkom upravljanju, što bi zajednicu korisnika dovelo u bolji pregovarački položaj da od Grada Pule zahtijevaju da ode korak dalje i institucionalizira novi model upravljanja.

2.2. ANALIZA PRAKSE UPRAVLJANJA POMOĆU OSTROMINIH OSAM NAČELA OBLIKOVANJA

A) JASNO DEFINIRANE GRANICE

Društveni centar Rojc kao zgrada ima jasno definirane granice koje priječe pristup neovlaštenim korisnicima. To je zgrada s nekoliko ulaza koje preko dana kontrolira portir, a noću zaštitarska služba, a svi su ulazi zaključani od ponoći do 7 sati. Uzor je nakon ponoći zabranjen, a u zgradi se smije ostati samo uz dozvolu. Ovlaštene korisnike čini 108 organizacija koje imaju ugovore o zakupu određenog uredskog prostora koji se zaključava, a ključeve drži organizacija koja koristi taj prostor.

B) KONGRUENTNOST IZMEĐU PRAVILA PRISVAJANJA I PRIBAVLJANJA TE LOKALNIH UVJETA

Nema dovoljne povezanosti između pravila korištenja i pravila brige o Rojcu kao zajedničkom dobru. Pravila prisvajanja važe za svih 108 organizacija korisnica i uglavnom ih definiraju korisnici i lokalne vlasti u Odluci o Kućnom redu. Međutim, u odnosu na pravila o pribavljanju, što bi u slučaju Rojca značilo održavanje zgrade, spram organizacija korisnica postoje minimalni zahtjevi koji se sastoje u plaćanju troškova struje i zakupa, što iznosi najviše oko 0,33 eura po m² mjesечно, uključujući sve poreze. Prihod od zakupa koji plaćaju organizacije pripada Gradu Puli, dok prihod od zakupa telekomunikacijskih kompanija pokriva ulaganja u zgradu Rojca. Međutim, to čini samo manji dio iznosa od oko 200.000 eura godišnje za održavanje i minimalna ulaganja, tako da ostatak pokriva Grad Pula. Budžet Društvenog centra Rojc troši javno poduzeće Castrum, a o njemu odlučuje Koordinacija.

C) DOGOVORI OKO KOLEKTIVNOG IZBORA

U odlučivanju, sve korisnice mogu sudjelovati u donošenju pravila o korištenju Društvenog centra Rojc, ali konačna moć pripada Gradu Puli, koji je vlasnik zgrade i plaća njeno održavanje. Operativna pravila Društvenog centra Rojc uglavnom su definirana u Kućnom redu, koji predlaže Koordinacija, a usvaja ga gradonačelnik Pule. Koordinacija ima troje članova koji predstavljaju Grad i troje koji predstavljaju Savez udruge Rojca. Međutim, od 108 organizacija u Rojcu samo ih je 19 odlučilo da budu članice Saveza, koji brine o zajedničkim interesima svih organizacija korisnica i budućem razvoju Društvenog centra Rojc. Kada je 2011. usvojen Kućni red, obavljeno je savjetovanje u kojem su mogle sudjelovati sve organizacije korisnice.

D) NADZOR

Za nadzor korištenja Društvenog centra Rojc postoji kompleksan sistem, budući da upravljanje obuhvaća razne aktere. Lokalna uprava, koju savjetuje Koordinacija, nadzire da li 108 organizacija korisnica poštuju pravne obaveze iz ugovora o zakupu, dok javno poduzeće Castrum nadzire da li organizacije korisnice plaćaju zakupninu i

troškove struje. Portir i profesionalni zaštitari, koji su plaćeni iz budžeta Društvenog centra Rojc, nadziru dnevno korištenje Društvenog centra Rojc, te da li se poštuje Kućni red. Nadzor provedbe godišnjeg budžeta javnog poduzeća Castrum i provedbe Plana održavanja obavlja Koordinacija, a većinom to čine njene članice iz Saveza. Tih troje članova Koordinacije, a osobito predsjednica Koordinacije, koja sada dolazi iz organizacije Zelena Istra, ustvari prate da li se provodi sva pravila.

E) STUPNJEVANE SANKCIJE

Postoje jasne sankcije za nepoštivanje pravila, koje su za prekršitelje stupnjevane. Konstitucionalna pravila postavljena su u Odluci, koja također određuje i stupnjevane sankcije za kršenje tih pravila. Odluka, na primjer, određuje da, ako organizacija korisnica ne plati Castrumu dva mjeseca za struju i ostale troškove, struja će joj biti isključena. To se dogodilo nekoliko puta, a kada su organizacije platile svoje dugove struja je ponovo uključena. Odluka također određuje da će, ako organizacije korisnice ne plate Castrumu četiri mjeseca za redom, njihov ugovor biti raskinut i više neće moći koristiti taj prostor u Društvenom centru Rojc. Ako se prekrši Kućni red, lokalna uprava će uz konzultaciju s Koordinacijom izreći opomenu. Ako organizacije korisnice dobiju tri opomene, dobit će i najtežu sankciju—raskid ugovora o zakupu i isključenje iz Društvenog centra Rojc. Kako kaže sadašnja predsjednica Koordinacije, to se još nikad nije dogodilo jer su sve organizacije korisnice prestajale kršiti pravila kada bi dobile opomene.

F) MEHANIZMI RJEŠAVANJA SUKOBA

U Društvenom centru Rojc postoje neki mehanizmi rješavanja sukoba. Kad izbiju sukobi između organizacija korisnica, one se prituže portiru, koji se obično obraća predsjednici Koordinacije i drugim članovima Koordinacije, a oni se onda pozabave rješavanjem sukoba. Organizacije korisnice počinju preskakati portira i tužiti se na kršenje kućnog reda direktno članovima Koordinacije koji su birani među korisnicima, premda ti članovi nemaju formalan mandat da rješavaju takve sukobe. Oni to čine jer znaju da članovi Koordinacije mogu lokalnoj upravi predložiti da prekršiteljima izrekne formalne opomene. U proteklih nekoliko godina to su bili samo lakši slučajevi koji su brzo riješeni, osim jednog slučaja kada je u zgradu nešto razbijeno, pa je nakon prigovora Koordinacije upućenog lokalnoj upravi ona izrekla formalnu opomenu pred otkaz ugovora o zakupu.

G) MINIMALNO PRZNANJE PRAVA NA ORGANIZIRANJE

Lokalna uprava Pule priznaje sadašnji model suupravljanja. To se vidi iz Odluke koju je usvojio gradonačelnik Pule, koja jasno priznaje mandat Koordinacije i polovinu njenih članova koje organizacije korisnice Rojca biraju putem Saveza. Međutim,

ovlaštenje potvrđivanja tih odluka i dalje pripada lokalnoj upravi, jer je grad vlasnik zgrade i plaća njeno održavanje. Savezu je cilj da sadašnju strukturu suupravljanja učini formalnijom, tako što bi Društveni centar Rojc utemeljio kao pravnu osobu, kojoj bi s jedne strane osnivač bio Grad Pula, a s druge Savez udrug Rojca. To bi institucionaliziralo ravnopravnost moći i formaliziralo postojeće javno-građansko partnerstvo. Radi veće autonomije, organizacije korisnice bi morale samofinancirati neke troškove održavanja zgrade bez lokalne uprave, i one u tom smjeru čine neke korake pomoću kavane u Dnevnom boravku, kao i budućeg hostela i restorana.

H) UGNIJEŽDEN PODUHVAT

Nije primjenjivo, jer Društveni centar Rojc nije dio nekog većeg resursa, ali postoji mogućnost da u budućnosti postane dio mreže sličnih društvenih centara u Hrvatskoj, jer postoje stanoviti natječaji EU za projekte koji bi financirali i umrežili slične društvene centre u Hrvatskoj.

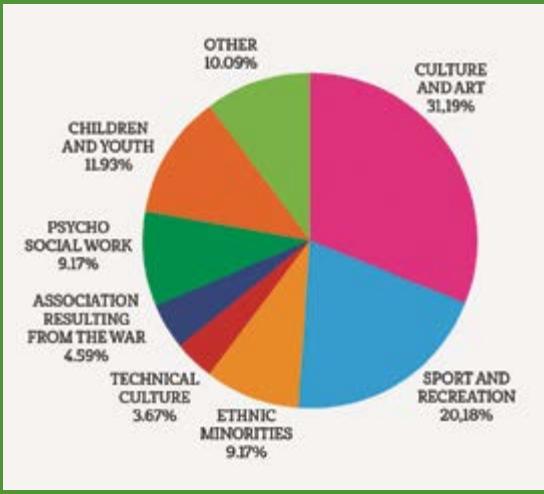
羽毛笔 Društveni centar Rojc (fotografija: Studio KaPula, Pula)

羽毛笔 Društveni centar Rojc, jedna od konferencija

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPY: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

VI. PRIMIERI UPRAVLJANJA ZAJEDNIČKIM DOBRIMA
2. DRUŠTVENI CENTAR ROJC, HRVATSKA / TOMISLAV TOMAŠEVIĆ

羽毛笔 Udio sadržaja i aktivnosti u Društvenom centru Rojc

羽毛笔 Društveni centar Rojc, aktivnosti u unutarnjem dvorištu

2.3. ZAKLJUČCI

Društveni centar Rojc može se okarakterizirati kao zajedničko dobro jer ima jasno definiran resurs, zajednicu korisnika i pravila o korištenju koja donose korisnici. Međutim, najveći problem leži u činjenici da korisnici moć donošenja i provođenja pravila dijeli s lokalnom upravom Pule, koja je vlasnik zgrade i financira sve troškove njenog održavanja. To je razlog što on nije tipičan slučaj zajedničkih dobara, nego svojevrsno suupravljanje lokalne uprave i zajednice korisnika, koje bi se najbolje moglo opisati kao civilno-javno partnerstvo. To se također odražava i u analizi slučaja pomoću Ostrominih načela oblikovanja, koja jasno pokazuje da sve organizacije korisnice mogu sudjelovati u donošenju pravila za korištenje individualnih prostora i zajedničkih prostora Društvenog centra Rojc, ali samo malen dio korisnika sudjeluje u upravljanju zajedničkim dobrom. Također nije održivo da se većina odgovornosti za pregovaranje s lokalnom upravom, praćenje pravila i rješavanje sukoba oslanja na troje korisnika članova Koordinacije koji to obavljaju kao dobrovoljan rad, a većina organizacija korisnica se šverca i uživa koristi njihovog rada za zajedničko dobro. Prilika da se to riješi postoji, budući da će ugovori o zakupu isteči krajem 2018., pa zajednica svih korisnika može postaviti nove kriterije za dodjeljivanje i korištenje. To je također prilika da se definira odgovornost organizacija korisnica da daju radni i novčani doprinos zajedničkom dobru, što bi osobito pomoglo onima u Koordinaciji, koji su *de facto* upravitelji Društvenog centra Rojc.

x

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

3. Vodoopskrbni sistem, Bosna i Hercegovina

Alma Midžić

3.1. OPIS PRAKSE UPRAVLJANJA

Povijest lokalnog vodoopskrbnog sistema Luke počinje pred 50 godina. Luke je i ime malenog sela koje se nalazi u središnjoj Bosni, zapadno od glavnog grada Sarajeva. Luke je naselje u mjesnoj zajednici Gojevići. Mjesna zajednica kao samoupravna jedinica ispod lokalne razine dio je općine Fojnica, koja pak pripada široj upravnoj jedinici Srednjobosanskog kantona unutar entiteta Federacija Bosne i Hercegovine. Prema državnom zakonu općine su odgovorne za to da svojim građanima omoguće pristup sigurnoj pitkoj vodi, ali uglavnom nemaju odgovarajuće finansijske resurse, te obično neformalno manjim mjesnim zajednicama odobravaju izgradnju vlastitih vodoopskrbnih sistema. Godine 1968., u vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, za zaposlenike psihijatrijske bolnice koja je u to doba bila smještena u selu Luke izgrađen je voden rezervoar kapaciteta samo 3 m^3 . Prije no što je izgrađena bolnica, u Lukama je bilo samo nekoliko kuća, no nakon izgradnje također su sagrađeni i smještajni kapaciteti i vojni objekti. Tek nekoliko godina nakon što je otvorena, psihijatrijska je bolnica premještena u jedno selo u blizini, ali je selo Luke nastavilo rasti, pa je rasla i potreba za tekućom vodom. Odluka o izgradnji nove vodoopskrbne mreže u selu Luke jednoglasno je donesena na Zboru građana Luka u junu 2007., te je osnovan Odbor za izgradnju vodoopskrbnog sistema. Njegova je uloga bila da pripremi svu projektnu dokumentaciju i koordinira sve aktivnosti vezane uz izgradnju. Prvo su provedena istraživanja na terenu te je izrađen popis svih izvora vode u okolini, a uzorci vode iz tih izvora poslani su ovlaštenim institucijama na bakteriološku i kemijsku analizu. Nakon što su prikupljene sve relevantne informacije, došlo se do zaključka da bi najbolja opcija bila da se rekonstruira i poboljša već postojeću vodoopskrbnu infrastrukturu. Od 2008. do 2009. rezervoar je na istoj lokaciji renoviran i proširen, a cijevi su potpuno zamijenjene, mada je većina postavljena na istim lokacijama. Novi vodoopskrbni sistem je financiran kroz projektnu subvenciju Federalnog ministarstva raseljenih osoba i izbjeglica i novcem koji je godinama prikupljan u jednakim iznosima od svih kućanstava u selu Luke. Nakon što je vodoopskrbni sistem dovršen, mještani Luka su odlučili navedeni odbor transformirati u novo tijelo nazvano Odbor za vodu, koje je odgovorno za sva tehnička pitanja upravljanja vodoopskrbnim sistemom. Od tada mještani Luka sami upravljaju vlastitim vodoopskrbnim sistemom. Uz to, i lokalno groblje održavaju koristeći isti model, a na sličan su način izgradili te održavaju i sistem javne rasvjete.

Resurs kojim se upravlja kao zajedničkim dobrom je prije svega lokalna vodoopskrbna infrastruktura. Ona se sastoji od rezervoara kapaciteta 50 m^3 , što je znatno uvećanje u odnosu na prvotni kapacitet od 3 m^3 . Glavne cijevi vode od rezervoara do kraja sela, i svaka od 42 kuća u selu ima priključak. Ukupna duljina vodoopskrbnog sistema je otprilike 1,5 kilometara. Kuće su organizirane u skupinama od 5–7, sa

šahovima u kojima su vodomjeri. Njihova svrha nije mjerjenje potrošnje vode u cilju naplate usluge temeljem količine potrošnje, već nadziranje vodoopskrbnog sistema kako bi se lakše utvrdilo ima li kvarova i istjecanja vode. To se pokazalo kao vrlo dobro tehničko rješenje, jer je bilo došlo do nekoliko kvarova koji su lako otkriveni te je izbjegnuta veća šteta. Drugi resurs kojim se upravlja je sama voda. Rezervoar je izgrađen na mjestu gdje ima prirodnih izvora pitke vode minimalnog protoka od 1 do 2 litre na sekundu. Premda je bakteriološka analiza pokazala da je voda visoke kvalitete, za dezinfekciju ju se klorira.

Zajednica koja vodoopskrbnim sistemom Luka upravlja kao zajedničkim dobrom identična je zajednici sela Luke. To znači da lokalni vodoopskrbni sistem koristi čitavo stanovništvo Luka. To je malena, ali vrlo dobro povezana zajednica od 99 stanovnika. Također valja primjetiti i da stanovništvo gotovo dvostruko naraste ljeti, kad u posjet dolaze mnogi bivši stanovnici koji žive u inozemstvu. Premda je to vrlo mala zajednica, vrlo je dobro organizirana i lako se mobilizira za neki zajednički cilj. Jedan primjer toga je njihova organizacija borbe protiv izgradnje hidroelektrane na rijeci Željeznici 2012., kada su građanskom neposlušnošću više od 300 dana držali stražu. Nedavno su pokrenuli novu borbu, protiv rudnika zlata, jer su zabrinuti da bi njegov toksični otpad zagadio izvore vode. U Lukama je aktivna nevladina organizacija Ekološko humanitarna udruga Gotuša, koja je neka vrst potpornog stupa društvenog djelovanja u selu. Primjerice, sastanak zajednice 2015., na kojem je donesena odluka o godišnjim naknadama za održavanje sistema vodoopskrbe, održan je u njihovim prostorijama, a neki od članova te NVO su i u Odboru za vodu.

Institucije stvorene za upravljanje vodoopskrbnim sistemom Luka vezane su uz organizacije i pravila. Glavno tijelo odgovorno za nadziranje i održavanje lokalnog vodoopskrbnog sistema je Odbor za vodu, koji biraju građani Luke. Članovi odbora obično su istaknuti mještani koji imaju nekih tehničkih stručnih sposobnosti vezanih uz vodu, ali to nije obavezno. Trenutno su svih 5 članova muškarci. Što se tiče pravila upravljanja resursom, postoji općenito slaganje oko racionalnog korištenja vode, ali s količinom vode obično ni nema problema. U slučaju da dođe do manjka vode u rezervoaru, oni nameću redukciju korištenja vode dok se situacija ne normalizira. Dosad su tek četiri puta bili prisiljeni uvesti redukcije, ali se to također dešavalo i kad je bilo kvarova u vodoopskrbnom sistemu ili pri redovnom čišćenju rezervoara. Redukcije obično traju od ponoći do 6,00 sati ujutro tokom nekoliko dana. Također postoji obaveza prijavljivanja veće potrošnje vode ili kvara u sistemu vodoopskrbe. Ako postoji problem s vodoopskrbom, članovi Odbora za vodu izlaze na teren da utvrde u čemu je problem. Većina problema vezana je uz kvarove na vodomjerima, ventilima i cijevima. Također postoje pravila o finansijskim doprinosima svih kućanstava za održavanje

vodoopskrbnog sistema, ali i o doprinosu u samom radu održavanja. Primjerice, svake druge godine imaju kolektivnu akciju čišćenja i dezinfekcije rezervoara.

Izazovi upravljanja vodoopskrbnim sistemom Luke kao zajedničkim dobrom uglavnom su vezani uz njegov pravni status i regulaciju vlasništva. Federalni zakon o vodama kaže da vodna infrastruktura poput rezervoara i cijevi mora biti u vlasništvu općine, osim ako drukčije ne propiše kantonska regulativa. U ovom slučaju su vlasnik vodoopskrbnog sistema Luke naselje Luke kao dio mjesne zajednice Gojevići unutar općine Fojnica. Općina je građanima Luke dala dozvolu da izgrade vlastiti vodoopskrbni sistem budući da nije imala resurse da Luke priključi na svoj javni vodoopskrbni sistem, kojim upravlja javna komunalna tvrtka. Međutim, diljem zemlje postoje pritisci da se legalizira lokalne vodoopskrbne sisteme poput ovoga time što bi ih se priključilo na centralizirane javne sisteme. Stanovnici Luka odbijaju legalizaciju i spajanje na javni vodoopskrbni sistem Fojnice jer bi im time narasla izdvajanja za vodu, što bi za ovu zajednicu niskih prihoda mogao biti problem. Drugi izazovi vezani su uz prirodne fenomene koji mogu izazvati određene probleme. Na primjer, nakon jačih padalina ili iznenadnog snijega voda koja se otapa može biti zamućena pa treba proći najviše dva dana dok voda ne postane dobra za piće.

3.2. ANALIZA PRAKSE UPRAVLJANJA POMOĆU OSTROMINIH OSAM NAČELA OBLIKOVANJA

A) JASNO DEFINIRANE GRANICE

Granice ovog resursa kojim se upravlja kao zajedničkim dobrom jasno su definirane. Granice vodoopskrbnog sistema Luke prate jasno definirane granice sela Luke, jer cijevi prate kuće. Zajednicu korisnika lako je definirati jer samo stanovnici Luka mogu koristiti vodoopskrbni sistem i upravljati njime kao zajedničkim dobrom. Također je lako isključiti neovlaštene korisnike, jer za korištenje treba ugraditi fizičke priključke kako bi se redovno moglo koristiti vodoopskrbni sistem. Mechanizam za sprečavanje neodgovorne potrošnje ili neovlaštenog korištenja je jednostavan, budući da za zatvaranje vode koriste već ugrađene šahtove. Trenutno korisnici čak razmatraju širenje mreže vodovodnih cijevi i priključivanje susjednog sela Miletici na vodoopskrbni sistem, ako razina vode ostane stabilna. Stoga je jasno da su granice resursa i zajednice dobro definirane, što omogućava održivo upravljanje zajedničkim dobrom.

B) KONGRUENTNOST IZMEĐU PRAVILA PRISVAJANJA I PРИBAVLJANJA TE LOKALNIH UVJETA

Za korisnike vodoopskrbnog sistema Luke postoji dobra veza između pravila prisvajanja i pribavljanja, jer su i jedno i drugo dobro prilagođeni lokalnim uvjetima. Pravila prisvajanja odnose se na dostupnost vodnog resursa. Premda je ovaj dio

zemlje bogat vodom, stanovnici Luka su svjesni da određeni vremenski uvjeti, poput vrućih ljeta sa sušama, mogu izazvati nestašice vode. U tom slučaju pravilo je da se smanji potrošnju dok voda u rezervoaru ne dosegne normalnu razinu. Što se tiče pravila pribavljanja, na Zboru građana je odlučeno da su potrebni određeni resursi za održavanje vodoopskrbnog sistema. Svako kućanstvo u Lukama godišnje u taj fond uplaćuje 10 konvertibilnih maraka (oko 5 €), a novac se drži na računu naselja Luka. Reakcije građana bile su vrlo dobre, a od 2015. je naknadu za održavanje vodoopskrbnog sistema platilo 90% kućanstava. Ostalih 10% su obitelji koje žive u inozemstvu i rijetko dolaze u selo. Korisnici vodoopskrbnog sistema ne plaćaju ništa osim te naknade za održavanje, što znači da im se ne naplaćuje količinu potrošene vode, kako je obično slučaj s javnim vodoopskrbnim tvrtkama. Pravila pribavljanja također uključuju zajednički rad, što se očekuje od svih stanovnika Luke, ali i neke specijalizirane oblike rada, prema sposobnostima osobe. Na primjer, lokalni veterinar doprinosi svojim dobrovoljnim radom tako što provjerava tehničke i zdravstvene standarde vezane uz sigurnost vode za piće.

C) DOGOVORI OKO KOLEKTIVNOG IZBORA

Što se tiče dogovora oko kolektivnog izbora u upravljanju vodoopskrbnim sistemom Luke, ono je vezano uz formalnu i neformalnu upravnu strukturu naselja Luke, jer su svi stanovnici Luka korisnici vodoopskrbnog sistema. Glavna institucija je Zbor građana, u kojem mogu sudjelovati i odlučivati svi stanovnici sela Luke, premda se radi o neformalnom tijelu. Odluke tog tijela efektivno provodi predsjednik, kojeg biraju građani Luke, i koji raspolaže službenim pečatom i računom naselja Luke. Primjerice, na Zboru građana su 32 prisutna stanovnika jednoglasno glasali da se izgradi novi vodoopskrbni sistem. Zbor je 2015. također odlučio uvesti godišnju naknadu u iznosu 5 eura po kućanstvu. Zajednica Luke također bira Odbor za vodu, koji je neformalno tijelo odgovorno za brigu o svim tehničkim pitanjima vezanim uz vodoopskrbni sistem, u suradnji s drugim stanovnicima. Zajednica Luke ima povjerenja u to tijelo jer su članovi Odbora obično istaknuti i aktivni građani koji su već bili uključeni u razne akcije za dobrobit sela. Na sve je sastanke institucija kao što su Zbor građana ili Odbor za vodu lako pozvati i okupiti građane, koji onda također izravno donose najvažnije odluke o upravljanju lokalnim vodoopskrbnim sistemom.

D) NADZOR

Odbor za vodu je glavna institucija koja nadzire upravljanje vodoopskrbnim sistemom Luke. Sastoji se od pet aktivnih članova iz zajednice koje bira Zbor građana, tako da izravno odgovaraju čitavoj zajednici Luke. Oni uglavnom nadziru tehničko funkcioniranje vodoopskrbnog sistema, pa se sastaju u slučaju kvarova ili kada se planira provesti redovno čišćenje i dezinfekciju vodnog rezervoara. Članovi odbora

ne dobivaju plaću, već rade dobrovoljno, za zajednicu. Dodatni rad nadziranja obavlja Odbor za vodu, uključujući pretjeranu potrošnju vode i aktivnosti stanara koje bi mogle zagaditi vodu koja ulazi u vodoopskrbni sistem. Međutim, u stvarnosti nadziranje vrše svi stanari Luka, jer svaki primijećeni tehnički kvar, pretjeranu potrošnju vode ili potencijalno zagađenje treba prijaviti Odboru za vodu.

E) STUPNJEVANE SANKCIJE

Postoji jasan sistem sankcija za kršenje pravila upravljanja vodoopskrbnim sistemom Luke, i te su sankcije stupnjevane. Prva je sankcija verbalno upozorenje, a konačna isključenje—gubitak pristupa vodoopskrbnom sistemu. Međutim, većinu se problema rješava jednostavno kroz razgovore sa stanovnicima. Budući da se članove Odbora za vodu priznaje kao poštovane pripadnike zajednice, ljudi ih slušaju i skloniji su pristatи da promijene svoje ponašanje ako ih ovi to zamole. Premda je opcija isključenja iz vodoopskrbnog sistema moguća, dosad do nje nije došlo jer su prestupnici nakon upozorenja Odbora za vodu prilagođavali svoje ponašanje.

F) MEHANIZMI RJEŠAVANJA SUKOBA

Postoje jeftini i dostupni mehanizmi rješavanja sukoba vezano uz upravljanje vodoopskrbnim sistemom Luke. Najvažniji mehanizam za rješavanje sukoba je Odbor za vodu. Kako su najistaknutiji pripadnici zajednice Luke također i članovi Odbora za vodu, oni su odgovorni za izlaska na teren i posredovanje kroz razgovore u određenim sukobima između korisnika vodoopskrbnog sistema. Oni su također ti koji reagiraju kad netko radi nešto što bi moglo biti štetno po vodoopskrbni sistemu. Primjerice, jednom su neki stanovnici Luka sjekli drveće u blizini vodnog rezervoara, što je moglo ugroziti kvalitetu vode. Do sukoba je došlo zbog toga što je dio gdje je sjećeno drveće bio privatno zemljište, pa je vlasnika bilo teško uvjeriti da se radi općeg dobra uzdrži od toga da ga koristi. Međutim, predstavnici Odbora za vodu uspjeli su uvjeriti mještane da bi određena područja oko vodnog rezervoara trebala biti zaštićena, te se taj dio sada smatra neformalnom “zaštićenom vodoopskrbnom zonom”. Ako dođe do sukoba koje ne može riješiti Odbor za vodu, sastaje se Zbor građana.

G) MINIMALNO PRZNATA PRAVA NA ORGANIZIRANJE

Vanjske vlasti priznaju minimalna prava zajednice Luke da organiziraju, pa do neke mjere i imaju vodoopskrbni sistem, ali raste sukob o tome kako bi tim sistemom trebalo upravljati. Vanjske lokalne vlasti unutar općine Fojnica dale su suglasnost za izgradnju vodoopskrbnog sistema Luke, a federalne su institucije čak i sufincirale njegovu izgradnju. Međutim, raste napetost u vezi s upravljanjem vodom unutar općine Fojnica zbog sukoba do kojeg je došlo oko izgradnje hidroelektrane na rijeci Željeznici u Lukama. Ta je hidroelektrana jedna od 11 elektrana koje se planiralo

izgraditi na rijeci Željeznici unutar općine Fojnica. Općinske su vlasti gurale taj projekt, pa su 2009. građani Gojevića, Dusina, Luka i Bagovića započeli svoju borbu protiv tih elektrana, jer se s njima nije savjetovalo i jer ti projekti ni na koji način ne bi koristili njihovim zajednicama. Nadalje, u slučaju Luka to bi bio kraj vodoopskrbnog sistema budući da bi rijeka za proizvodnju struje bila ucijevljena na točki na kojoj bi potencijalno bio presječen njihov dotok vode. Nakon te borbe bilo je stalnih sukoba s općinskim vlastima Fojnice oko upravljanja vodom i drugih pitanja. Stanovnici Luka žele unaprijediti svoj pravni status tako da od naselja unutar mjesne zajednice Gojevići postanu neovisna mjesna zajednica, što bi im dalo više pravne, političke i finansijske autonomije. Što se tiče priznanja na državnoj razini, raste pritisak da se legalizira sve lokalne, što obično znači seoske, vodoopskrbne sisteme time što bi ih se spojilo na centralizirane vodoopskrbne sisteme kojima upravljaju komunalne tvrtke. Za to se zalaže federalna vlada, koristeći se argumentom da je voda sigurnija kad je provjeravaju javne institucije unutar javnog vodoopskrbnog sistema, što je i standard u zemljama EU.

H) UGNIJEŽDEN PODUHVAT

Nije primjenjivo, budući da vodoopskrbni sistem Luke nije dio šireg resursa pod upravljačkim režimom zajedničkih dobara.

Detalj vezan uz upravljanje vodoopskrbnim sustavom Luke (fotografija: by Alma Midžić)

Detalj vezan uz upravljanje vodoopskrbnim sustavom Luke (fotografija: Alma Midžić)

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPY: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /

TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MUDRAG DAKIĆ

VI. PRIMIERI UPRAVLJANJA ZAJEDNIČKIM DOBRIMA

3. VODOOPSKRBNI SISTEM LUKE, BOSNA I HERCEGOVINA / ALMA MIDŽIĆ

Vodoopskrbi sustav Luke (fotografija: Stanko Bilić)

Detalj vezan uz upravljanje vodoopskrbnim sustavom Luke fotografija: Alma Midžić

3.3. ZAKLJUČCI

Vodoopskrbni sistem Luka sličan je mnogim lokalnim ili ruralnim sistemima diljem Bosne i Hercegovine koje su izgradili sami mještani, budući da država nije mogla pružiti vodoopskrbne usluge. To je vrlo čist primjer upravljanja zajedničkim dobrom, s jasno definiranim granicama resursa te zajednicom, institucijama i pravilima koja su dobro prilagođene lokalnoj situaciji. Također je osobit slučaj, budući da zajednica koja upravlja svojim vodoopskrbnim sistemom ima pravni status naselja u mjesnoj zajednici, što znači da ima formalne upravne institucije. Pa ipak, njome se upravlja kao zajedničkim dobrom, budući da formalne institucije predstavničke demokracije u stvarnosti djeluju kao neformalne institucije direktne demokracije, te postoje stalne napetosti s lokalnom općinskom vlašću u odnosu na upravljanje resursom. Druga karakteristika tog zajedničkog dobra je nerazriješeni pravni status vodoopskrbnog sistema, budući da lokalna i centralna vlast stanovnike pritišće da se iz zdravstvenih i sigurnosnih razloga priključe centraliziranom vodoopskrbnom sistemu. To je najveći izazov za održivost ovog slučaja upravljanja zajedničkim dobrom, kao i svim drugim neformalnim vodoopskrbnim sistemima u regiji Jugoistočne Europe. Vjerojatno će biti potrebna neka vrst državne legislative, standardizacije i priznanja da bi građani mogli nastaviti upravljati vlastitim neovisnim vodoopskrbnim sistemima, a istovremeno se i pridržavati ekoloških, zdravstvenih i poreznih standarda.

x

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MIODRAG DAKIĆ

4. Rekreativna zona Banja Luka, Bosna i Hercegovina

Miodrag Dakić

4.1. OPIS PRAKSE UPRAVLJANJA

Povijest javne upotrebe ovog zelenog područja smještenog na brdu unutar urbane zone Banje Luke započinje izgradnjom spomenika za nekoliko hiljada palih partizanskih boraca iz Drugog svjetskog rata. To je brdo, koje građani Banje Luke koriste za rekreaciju, dobilo ime Šehitluci, po muslimanskim ratnicima koji su u 19. stoljeću poginuli u blizini. Međutim, nakon sukoba između etničkih Srba i muslimanskih Bošnjaka početkom rata 1992., područje je preimenovano u Banj brdo, jer je dotadašnje ime smetalo lokalnim vlastima u Banjoj Luci, čije je stanovništvo većinom etnički srpsko. Danas je nekim građanima Banje Luke draže staro ime, a drugi inzistiraju na novome, formalnome. Nakon nekoliko prometnih nesreća grad Banja Luka je 2006. donio Upute o prometnoj regulaciji na području Banje Luke, koje su ograničile promet motornim vozilima na pristupnoj cesti do spomenika na vrhu Banj brda, uz neke iznimke za vozila lokalnih stanara i zaposlenika u lokalnim institucijama i turističkim objektima. Nakon nekoliko prometnih nesreća 2010. u kojima su nepažljivi biciklisti udarali pješake, grad je dodao znak zabrane biciklističkog prometa pristupnom cestom, ali bez službene dopune Uputa. Jedna skupina biciklista odbila je prihvati kažnjavanje svih biciklista zbog nekolicine neodgovornih pojedinaca, pa su organizirali akciju u prosvjed protiv odluke lokalnih vlasti, ali i protiv toga kako se općenito upravlja rekreativnom zonom. Mnogi su biciklisti nastavili koristiti pristupnu cestu usprkos prometnom znaku, a zbog stalno rastućeg javnog pritiska institucije su prestale provoditi to pravilo. Gradska je uprava 2011. ulagaču povezanom s vladajućom strankom dala ovlaštenje da obnovi zgradu bivšeg restorana smještenu blizu spomenika, pa je lokalna vlast namjeravala ukinuti zabranu prometa pristupnom cestom za motorizirana vozila. To je ista skupina kritizirala kao nov napad lokalnih vlasti na korištenje tog područja za rekreaciju, jer bi pristupna cesta postala bučna ulica s gustim automobilskim prometom. Skupini su se pridružili novi zabrinuti građani i pokrenuli su javnu kampanju protiv tog plana. Kako bi izgradila vlastiti identitet, skupina se nazvala Inicijativa građana Rekreativna zona Banjaluka, jer su htjeli izbjegći sukob oko korištenja imena Šehitluci ili Banj brdo. Inicijativa je uz pomoć stručnjaka 2013. stvorila "Neovisnu analizu aspekata za uspostavljanje rekreativnog biciklizma na Banj brdu", koja je predložila tehničko rješenje za zajedničku upotrebu ceste i pješaka i biciklista, uz ograničenje brzine na 20 km/h. Inicijativa je počela predlagati i razvijati različita pravila i upute za korištenje rekreativne zone i organizirala razne aktivnosti održavanja kako bi se poboljšalo to područje. Imali su i ceremoniju otvaranja područja, Rekreativne zone Banjaluka (RZBL), i javnost je počela koristiti to neformalno ime. S vremenom je javnost Inicijativu počela priznati kao vodećeg aktera koji nadzire to područje i njime upravlja, premda to lokalne vlasti ne priznaju.

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MIODRAG DAKIĆ

Resurs Rekreativne zone Banjaluka zeleno je područje unutar urbane zone Banje Luke, čija se površina procjenjuje na 500 hektara, odnosno 5 km². Taj resurs ima nekoliko elemenata: spomenik na vrhu Banj brda, rekreacijsko područje Trešnjik, asfaltirane pristupne ceste, šumske staze i okolnu šumu. Spomenik je 1961. izgradio poznati kipar Antun Augustinčić, a iduće je godine stavljen na popis spomenika od državnog značaja. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine 2013. je potvrdila njegov zaštićeni status. Rekreacijsko područje Trešnjik otvoreno je polje u šumi blizu spomenika koje se redovno koristi za rekreaciju, provođenje slobodnog vremena, piknike itd. I spomenik i prostor Trešnjika nalaze se na visini od 450 metara, što je otprilike 300 metara iznad razine grada. Pristupna cesta spomeniku duga je 4,5 km i izgrađena je 1953., uz visok stupanj sudjelovanja javnosti u dobrovoljnim radnim akcijama, a pristupna cesta do područja Trešnjik duga je oko 0,5 km. Šumske staze su brojne, ali većina ih nije upisana u zemljovide, nisu kategorizirane i ne održava ih se redovito.

VI. PRIMIERI UPRAVLJANJA ZAJEDNIČKIM DOBRIMA
4. REKREATIVNA ZONA BANJALUKA, BOSNA I HERCEGOVINA / MIODRAG DAKIĆ

Zajednica Rekreativne zone Banjaluka primarno je Građanska inicijativa istog imena. Inicijativa je neformalna skupina zabrinutih građana koja se bavi širokim spektrom aktivnosti fokusiranih na upravljanje rekreacijskim područjem i zalaganje kod lokalne vlasti za bolje upravljanje tim područjem. Jezgra Inicijative u početku je brojila 15 članova, ali ih trenutno ima samo šest, zbog gubitka interesa u javnosti nakon uspjeha kampanje protiv pripuštanja motornih vozila na pristupnu cestu. Jezgru sačinjavaju dvije žene i četiri muškarca, od kojih je većina visokoobrazovana. Tu grupu podržava nekoliko stotina ljudi koji su na popisu kontakata i redovno sudjeluju u aktivnostima Inicijative. Širu zajednicu sačinjava oko 10.000 građana Banje Luke koji su sudjelovali u velikim mimohodima i okupljanjima koja je organizirala Inicijativa kako bi izvršila javni pritisak na lokalnu vlast. Konačno, potencijalni korisnici Rekreativne zone Banjaluka su svi stanovnici i posjetitelji Banje Luke koji tu zonu koriste za rekreacijske aktivnosti, pri čemu dnevnih posjetilaca bude od nekoliko stotina pa do više od 10.000.

Institucije za upravljanje Rekreativnom zonom Banja Luka su formalne i neformalne. Službeno ime područja je Banj brdo, a lokalna uprava Banje Luke ima pravno ovlaštenje i odgovornost da njime upravlja. Konkretno je za upravljanje odgovorna Turistička organizacija Banje Luke, uz javno šumarsko poduzeće općine Banja Luka, koje je odgovorno za upravljanje šumama. Neformalno ime tog područja je Rekreativna zona Banjaluka, i njime upravlja neformalna građanska inicijativa istog imena, koja se suprotstavila Gradu oko prometne regulacije na pristupnoj cesti. Inicijativa nema pravnu nadležnost da postavlja pravila za korištenje rekreacijskog područja, ali ona ipak daje smjernice korisnicima rekreacijskog područja u vezi sa

zaštitom okoliša, zaštitom kulturne baštine, održavanjem zajedničke infrastrukture itd. Njima se čak potencijalni korisnici obraćaju za dozvole, ili kada su zainteresirani za poboljšanje tog područja, što je bio slučaj s kompanijom Molson Coors koja se 2016. obratila Inicijativi jer je htjela donirati novac za infrastrukturu tog područja. Inicijativa redovno na svojoj stranici na Facebooku objavljuje instrukcije za korisnike, skupa s pozivima građanima na volontiranje koje Inicijativa organizira na održavanju i poboljšavanju ovog područja. Inicijativa također, kada je to primjereni, kontaktira Grad Banju Luku u vezi s provođenjem postojećih zakona i formalnih pravila, ali također predlaže i poboljšanja tih formalnih pravila.

Izazova u vezi s Rekreativnom zonom Banjaluka ima mnogo, ali ističu se dva. Prvi je uključivanje novih ljudi u središnju grupu Inicijative, koja se s vremenom smanjila. Premda hiljade ljudi otvoreno podržavaju aktivnosti Inicijative, malo ih je spremno angažirati se u središnjoj grupi, koja organizira aktivnosti. Drugi je izazov činjenica da Inicijativa nema pravnu nadležnost za upravljanje rekreacijskim područjem jer je to u rukama lokalne uprave, koja ima vlastite ideje o tome kako bi to područje trebalo koristiti. Inicijativa je uspjela pobijediti u zagovaračkoj kampanji i nakon lokalnih izbora 2016. novi je gradonačelnik Banje Luke obećao da zabrana motornih vozila neće biti ukinuta. Premda se sve gradske institucije savjetuju s Inicijativom o raznim pitanjima koja se tiču upravljanja područjem, ostaje pitanje do koje je mjeru uprava Grada spremna u potpunosti surađivati s Inicijativom u upravljanju tim područjem.

4.2. ANALIZA PRAKSE UPRAVLJANJA POMOĆU OSTROMINIH OSAM NAČELA OBLIKOVANJA

A) JASNO DEFINIRANE GRANICE

Granice područja resursa definirane su samo do određene razine. Granice nekih elemenata (spomenik, područje Trešnjika, popločane pristupne ceste) lakše je definirati, dok granice šumskega puta i okolne šume nisu jasno određene, što se može promijeniti s novim Prostornim planom Parka šume Starčevica. Teško je isključiti pješake korisnike tog rekreacijskog područja zbog njegove veličine, lokacije unutar gradske zone Banje Luke i mnogobrojnih šumskega puta koji ulaze u rekreacijsko područje. Vanjske neovlaštene stranke može se isključiti na pristupnoj cesti jer na početku ceste postoji rampa kojom upravljaju čuvari Turističke organizacije, koji provjeravaju da li motorna vozila zadovoljavaju neke od izuzetaka da bi imala dozvolu za prolaz. Svi dionici se slažu da rekreacijsko područje treba biti dostupno svim pješacima bez ikakvih fizičkih ili finansijskih ograničenja, ali isključivanje biciklista s rekreacijskog područja još je uvijek predmet sporenja između Inicijative i Grada.

B) KONGRUENTNOST IZMEĐU PRAVILA PRISVAJANJA I PRIBAVLJANJA TE LOKALNIH UVJETA

Postoji određena veza između pravila korištenja i pravila brige o Rekreativnoj zoni, a i jedna i druga su prilagođena lokalnim uvjetima. Postoje opća pravila korištenja rekreacijskog područja većinom definirana u regionalnim i lokalnim propisima koji se odnose na zaštitu kulturnog nasljeđa, zaštitu okoliša, sigurnost na cestama, upravljanje šumama itd. Također postoje specifična pravila korištenja za ovo posebno rekreacijsko područje, kao što je uređenje prometa na pristupnoj cesti, a njih određuje Grad Banja Luka. Rekreacijsko područje je resurs dostupan cijeloj javnosti, bez naplate ulaza, pa nema specifičnih pravila pribavljanja jer bi održavanje resursa trebalo biti financirano iz budžeta Grada Banje Luke, koji pune svi porezni obveznici Banje Luke, a ne samo korisnici rekreacijskog područja. Inicijativa je uvela stanovita pravila korištenja kao što je zabrana posjetiocima da se penju po spomeniku iz razloga sigurnosti i zaštite baštine. Pravila pribavljanja za jezgru Inicijative odnose se na raspodjelu posla nadzora korištenja i održavanja rekreacijskog područja. Na primjer, Inicijativa je 2015. organizirala prikupljanje novčane potpore i postavljanje 36 klupa. Uz pomoć oko 100 pomagača Inicijativa je postavila te klupe u Rekreativnoj zoni bez dozvole lokalnih vlasti. Međutim, slaba je veza između pravila korištenja i pravila pribavljanja za Inicijativu, jer su članovi jezgre volonteri koji ponekad u rekreacijsko područje ulazu više rada nego plaćeni gradski zaposlenici koji su za njega odgovorni. Unatoč tome, članovi jezgre Inicijative nisu za svoj rad nagrađeni nikakvim posebnim pogodnostima i imaju na rekreacijskom području ista prava korištenja kao i svi posjetioci.

C) DOGOVORI OKO KOLEKTIVNOG IZBORA

Od 2014. godine jezgra Inicijative ima redovne mjesечne sastanke na kojima raspravlja i odlučuje o prijedlozima pravila, kao što je ograničenje brzine na 20 km/h za bicikliste i vozila s dozvolom na pristupnoj cesti, premda lokalne vlasti to pravilo još nisu priznale. Jezgra je otvorena za nove članove koji žele doprinositi upravljanju Rekreativnom zonom. Odluke u jezgri donosi se konsenzusom, a onda ih se putem socijalnih mreža saopćava onima koji podržavaju Inicijativu, a putem mainstream medija svim korisnicima Rekreativne zone. Jezgra se također prije donošenja odluka o korištenju konzultira sa stručnim udrugama i javnim ustanovama. Korisnici rekreacijskog područja nisu direktno uključeni u proces odlučivanja, ali se njihove sugestije i primjedbe koje izraze na stranici inicijative na Facebooku uzima u obzir. S druge strane, formalna pravila o korištenju rekreacijskog područja donose lokalne vlasti bez savjetovanja s korisnicima, i to je prvenstveni razlog što su zainteresirani korisnici osnovali Inicijativu. To se polako mijenja, pa se i Turistička organizacija Banje Luke i javno šumarsko poduzeće koji formalno upravljaju rekreacijskim područjem sve više konzultiraju s Inicijativom i drugim korisnicima.

D) NADZOR

Zbog nedovoljnih finansijskih i ljudskih resursa koje lokalne vlasti dodjeljuju za upravljanje rekreacijskim područjem, na njemu se događa niz ilegalnih aktivnosti kao što su sjeća, branje zaštićenih biljnih vrsta, bacanje smeća i oštećivanje infrastrukture. U mnogim slučajevima korisnici koji vide aktivnosti prijave ih jezgri Inicijative, unatoč tome što ona ne može određivati sankcije. U takvim slučajevima jezgra obavještava odgovorne lokalne institucije, a u nekim slučajevima i policiju. Jezgra također poziva korisnike da putem društvenih i mainstream medija prijavljuju kršenje neformalnih pravila koja je postavila Inicijativa, kao što je prekoračenje ograničenja brzine na 20 km/h za bicikliste. Inicijativa ne nadzire samo korisnike, nego i to kako javne institucije upravljaju rekreacijskim područjem. Ako neke javne institucije krše formalna pravila, na to se upozorava institucije nadzora, a ako nema odgovarajuće reakcije, Inicijativa informira mainstream medije da stvori javni pritisak..

E) STUPNJEVANE SANKCIJE

Formalna pravila poput onoga o zaštiti spomenika na Banj brdu trebala bi provoditi policija i komunalni redari. To se u praksi ne događa jer su policija i komunalni redari rijetko prisutni u Rekreativnoj zoni, a članovi jezgre ne znaju za slučaj u kojem je netko bio kažnjen globom za kršenje tih formalnih pravila. U odnosu na promet pristupnom cestom kazne za neovlaštene vozače automobila više nisu potrebne jer oni ne mogu bez dozvole proći rampu, a bicikliste nitko ne kažnjava premda službeno ne bi smjeli voziti po rekreacijskom području. Inicijativa nije pravno ovlaštena nametati stupnjevane sankcije za kršenje formalnih ili neformalnih pravila na rekreacijskom području, ali njeni članovi opominju prekršitelje na licu mjesta ili, kad ih se identificira, putem elektroničke komunikacije. Konačno, najteža sankcija koju Inicijativa može izreci je imenovanje i sramoćenje prekršitelja putem društvenih i mainstream medija, što se pokazalo uspješnim u sprečavanju takvog ponašanja.

F) MEHANIZMI RJEŠAVANJA SUKOBA

U korištenju Rekreativne zone Banja Luka javljaju se različiti konflikti. Prvi je bio sukob između pješaka i vozača automobila o upotrebi pristupne ceste, tako da je Grad odlučio zabraniti motorna vozila. Nakon toga izbio je sukob između pješaka i nekih neodgovornih biciklista koji su se cestom služili za jurnjavu nizbrdo, što je ugrožavalo sigurnost pješaka. Umjesto da to regulira, Grad je odlučio zabraniti pristup svim biciklistima, što je stvorilo sukob s Gradom, a Inicijativa je osnovana zbog toga i drugih sporova s lokalnom upravom o tome kako treba upravljati ovim područjem. Nije jasno tko je odgovoran za rješavanje sukoba između korisnika, jer se oni obraćaju i Gradu i Inicijativi, a ovi su ponekad i sami u međusobnom sukobu

o tome kako treba upravljati ovim područjem. To se počelo mijenjati nakon 2016. godine, s novom lokalnom upravom, i izgleda da Grad i Inicijativa tješnje surađuju u rješavanju sukoba o načinu korištenja rekreacijskog područja. Na primjer, nakon savjetovanja sa stručnjacima, Inicijativa je predložila tehničko rješenje za bicikliste i pješake koji se služe pristupnom cestom tako da u njegovom korištenju ne bude sukoba. Nadalje, kako mnogi pješaci protestiraju kada se pristupnom cestom služe motorna vozila, Inicijativa je predložila da se uvede vidljivu zastavu ili naljepnicu za vozila s dozvolom, kako bi pješaci znali da ta vozila ne krše pravila.

G) MINIMALNO PRIZNANJE PRAVA NA ORGANIZIRANJE

Rekreacijskim područjem formalno upravlja Grad Banja Luka, ali Inicijativa, koju su osnovali korisnici, odlučila je da to područje nazove Rekreativnom zonom Banjaluka i suprotstavila se lokalnim vlastima o tome kako njome treba upravljati. Lokalne vlasti su u početku Inicijativi, koja nije čak ni pravna osoba, negirale bilo kakvo pravo da odlučuje o tome kako će se upravljati tim područjem. Međutim, kako je Inicijativa dobivala golemu javnu podršku i počela provoditi aktivnosti održavanja u rekreacijskom području, stav javnih institucija spram Inicijative počeo se mijenjati, osobito nakon lokalnih izbora 2016. Gradska uprava sve više priznaje Inicijativu kao neformalnu partnericu u upravljanju tim područjem, što je očevidno iz nekoliko primjera. Postoji stalni dijalog s Turističkom organizacijom Banje Luke, Grad se konzultira sa jezgrom članova i članica o obnovi šumskih staza, oni sudjeluju u razvoju novog Prostornog plana, a Inicijativa je čak i pozvana da na turističkom sajmu predstavi Rekreativnu zonu Banjaluka. Problem ostaje to što bi radi daljnog formalnog priznanja Inicijativa trebala postati pravna osoba, a jezgra to izbjegava jer NVO-i u ovoj zemlji imaju prilično lošu reputaciju.

H) UGNIJEŽDEN PODUHVAT

Nije primjenjivo jer Rekreativna zona Banjaluka nije dio nekog većeg resursa pod upravljačkim režimom zajedničkih dobara.

👉 Sastanak s predstavnicima Grada i Gradske skupštine Banja Luke (fotografija: Mirjana Despot)

👉 Članovi Inicijative čiste šumske puteve, Rekreacijska zona Banja Luka

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPY: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /

TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MIODRAG DAKIĆ

VI. PRIMIERI UPRAVLJANJA ZAJEDNIČKIM DOBRIMA
4. REKREATIVNA ZONA BANJALUKA, BOSNA I HERCEGOVINA / MIODRAG DAKIĆ

👉 Masovna okupljanja i prosvjed u Rekreacijskoj zoni Banja Luka (fotografija: Dajan Špirić)

👉 Rekreacijska zona Banja Luka (fotografija: Danijela Vidović)

4.3. ZAKLJUČCI

Rekreativna zona Banjaluka nije tipičan slučaj zajedničkih dobara, jer u upravljanju rekreacijskim područjem postoji konkurenčija između lokalne uprave i građanske inicijative. Gradske institucije nisu tim resursom upravljale u interesu većine korisnika, pa su se neki od tih nezadovoljnih korisnika sami organizirali i počeli upravljati rekreacijskim područjem. Analiza pokazuje da je teško isključiti korisnike iz pristupa resursu, ali politički se sve zainteresirane strane slažu da bi on trebao biti na raspolaganju svim posjetiocima kao javno dobro. To znači da je vjerojatno najbolje da lokalne vlasti upravljaju tim područjem i financiraju njegovo održavanje, no kako postoji skupina zainteresiranih korisnika koji su se organizirali u Inicijativi, to bi trebalo činiti u partnerstvu s njima. Model upravljanja za to rekreacijsko područje mogao bi biti neki oblik javno-građanskog partnerstva u kojem i Grad i Inicijativa suupravljaju Rekreativnom zonom Banjaluka. Međutim, da bi se taj model formaliziralo, Inicijativa bi morala postati pravnom osobom. Za dugoročnu održivost također bi bilo važno nekako nagradivati volonterski rad jezgre članica i članova Inicijative.

x

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

VII. Primjeri borbi za zajednička dobra

Autorice i autori su istražili primjere borbi za zajednička dobra u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji. U odabiru i analizi tih primjera autori i autorice su primjenjivali kritičku teoriju i definiciju zajedničkih dobara koja se najvećim dijelom zasniva na radu Uga Matteija. Za svrhe ove studije zajednička dobra se također definira kao **politički čin polaganja prava na zajednička dobra kroz sukob protiv komodifikacije, komercijalizacije, privatizacije i državnog ogradijanja dobara u korist nekolicine**. Takvo definiranje zajedničkih dobara, u usporedbi s klasičnom definicijom zajedničkih dobara koju se koristilo u primjerima upravljanja u prethodnom poglavlju, ima jači politički i konfliktni karakter. U ovoj definiciji zajedničkih dobara borba protiv privatizacije i etatizacije predstavlja konstitutivni element zajedničkih dobara. Takva definicija omogućuje autorima i autoricama da istražuju sukobe oko pristupa i kontrole nad nekim konkretnim resursom kao i da analiziraju razne aktere angažirane u sukobu, uključujući i diskurs koji koriste. Radi prikaza raznovrsnosti resursa oko kojih se vodila borba i zajednica koje su se u tim borbama angažirale, autorice i autori odredili su i odabrali pet primjera. Prvi je borba za javni prostor Varšavske ulice i Cvjetnog trga u Zagrebu, drugi je borba za plato Srđa kao fizički prostor potreban za širenje Dubrovnika, treći je borba za rijeku Sanu kao netaknuto prirodno područje važno lokalnim zajednicama, četvrti je borba za močvarno područje Studenčište kao sistem važan za kvalitetu vode i bioraznolikost Ohridskog jezera, dok je peti borba za javna područja gradskog centra Skopja i javni novac zloupotrebljen za megalomanski projekt.

U istraživanju primjera autori i autorice su se služile polustrukturiranim intervjima s glavnim akterima borbi za zajednička dobra, obavljenima od lipnja do rujna 2017. godine, koje su kombinirale s drugim izvorima informacija kao što su medijski izvori i druge istraživačke publikacije. Slučajevi su prikazani kroz uvod, povijest borbe i opis glavnih aktera koji su u toj borbi sudjelovali. Primjeri su zatim analizirani obzirom na odnos borbe za zajednička dobra s jedne strane spram države, a s druge spram tržišta. Konačno, primjeri su analizirani obzirom na diskurs kojim su se služili glavni akteri borbe za zajednička dobra kako bi se provjerilo koliko se on uklapa u diskurs zajedničkih dobara. Ovi slučajevi pokazuju da paradigma zajedničkih dobara postaje privlačna raznim progresivnim društvenim pokretima Jugoistočne Europe u njihovim borbama protiv ogradijanja i privatizacije lokalnih resursa. Bilo bi zanimljivo analizirati poglede protagonista borbe za zajednička dobra u odnosu na normativne kriterije zajedničkih dobara. To bi pokazalo na koji omi način definiraju što bi to bilo pravičan pristup, kolektivna kontrola i održiva upotreba resursa za koji se bore, ali to će ostati za neko buduće istraživanje i analizu.

1. Ne damo Varšavsku, Hrvatska

Vedran Horvat

1.1. UVOD

Borba protiv izgradnje prodajnog centra "Cvjetni prolaz" u jednom od centralnih blokova zagrebačkog donjeg grada, poznata kao "borba za Varšavsku", postala je jednom od egzemplarnih i najvećih građanskih borbi za javni prostor u Hrvatskoj i Jugoistočnoj Europi sredinom 2000-ih. Projekt kojem je cilj bio pretvoriti gradski blok u ekskluzivno rezidencijalno područje s prodavaonicama i golemom podzemnom garažom lažno je prikazivan kao projekt u korist javnog interesa, ali ga je nasuprot tome obilježavala usurpacija javnih funkcija, klijentelizam i povlašten tretnjan određenih aktera koji bi dobili privilegij izgradnje i vođenja svojih poslovnih aktivnosti u prodajnom centru s luksuznim stanovima. Cjelokupni projekt zasnivao se na premisama neoliberalne eksploracije urbanog prostora i njegovog pretvaranja u mašinu za proizvodnju profita; bio je utemeljen na devastaciji kulturne baštine, sužavanju pješačke zone i eliminaciji prostora od javne vrijednosti, kao vitalne raskrsnice urbanog društvenog života. K tome, ta borba je bila jedna od prvih koja se direktno suprotstavila manifestacijama privatizacijskih i pljačkaških planova u gradu, a bila je ključna i za formiranje nove generacije građanske mobilizacije i dječovanja protiv ograđivanja zajedničkih dobara. Tokom tog razdoblja organizirano je više od desetak masovnih demonstracija, uz nekoliko desetaka raznovrsnih uličnih akcija u kojima su sudjelovale stotine aktivistkinja i aktivista, građana i građanki.

Ta kompleksna, pet godina duga putanja borbe koja je započela naprsto kao građanski otpor konkretnom investicijskom projektu u kojem se manifestirala zarobljenost države na lokalnoj razini pokazala je različite razine intenziteta, raznovrsnost metoda samoorganizacije i golem potencijal mobiliziranja građanki i građana protiv pogubnih upliva ograđivanja javnih resursa (poput fizičkog prostora, ali i javnog novca i javnih funkcija) u Gradu Zagrebu. Očevdno, i stari stambeni blok kao simbol, i novi aktivistički pokret postali su ogledalo koje prati i odražava širok spektar disfunkcionalnosti grada tokom tog razdoblja, otkrivajući mnoge skrivene krakove koruptivne hobotnice oko gradonačelnika Zagreba Milana Bandića.

1.2. POVIJEST BORBE

Borba je počela u isto vrijeme kad i prve manifestacije neoliberalizacije grada, kada se besplatne, upropastene, zanemarene i zapuštene prostore u gradu počelo promatrati isključivo kroz prizmu izvlačenja vrijednosti, kao novu ekonomsku vrijednost, dok se istodobno brigu za kvalitetu života počelo sistematski ignorirati. U skladu s time, stari blok na jednom od središnjih zagrebačkih trgova, Cvjetnom trgu, odbaran je kao gradilište za novi prodajni centar s podzemnom garažom i ekskluzivnim stambenim područjem, u koji bi Grad Zagreb uložio javni novac za privatnu investiciju i "ponudio" dio pješačke zone za ulaz u garažu. Do sporazuma je očevdno došlo

iza zatvorenih vrata, a oni koji su ga sklopili naumili su da on bude primjer uspjeha koji bi otvorio vrata sličnim projektima po cijelom centru grada. Ne treba ni reći da se građane nije pitalo niti su bili uključeni u bilo koji stadij projekta, a privatni interesi investitora bili su prikazani kao javni interes, premda bi se prostor iskoristavalo samo za stvaranje financijskog prihoda, dok su javne funkcije gradonačelnika i gradske uprave kompromitirane time što su pružale povlastice određenom investitoru. U ovom konkretnom slučaju, nedostatak građanske participacije u urbanom planiranju bio je, očekivano, isprepletan sa zarobljavanjem države na lokalnoj razini, budući da je gradonačelnik Zagreba za izvedbu gradnje podržavao određenog investitora, svojeg prijatelja Tomislava Horvatinića i njegovu tvrtku Hoto grupa. Tomislav Horvatinić bio je poznat kao jedan od manjih tajkuna i poduzetnika u izgradnji koji nastoje brzo zaraditi špekuliranjem i izgradnjom ekskluzivnih nekretnina. U svojoj prošlosti stvorio je jake veze s gradonačelnikom i njegovom klikom, koji su podržavali njegove poslovne planove.

Taj skriveni dogovor otkrio je nastajući savez između aktivista koji se bave kulturom i aktivista koji se bave mladima, uspostavljen već i prije ovog konkretnog slučaja. Već 2005. te dvije grupe su zajednički zahtijevale da uprava i gradonačelnik Zagreba preispitaju promjenu namjene industrijskih kompleksa (poput tvornice Badel) kako bi ih mogli koristiti neovisna kulturna scena i zajednica mlađih, no obećanja koja je dao gradonačelnik Bandić su prekršena, što je izazvalo sistematicniji odgovor građanskih inicijativa na neodgovorno ponašanje gradonačelnika i gradske uprave. Te dvije grupe zajednički su osnovale novu inicijativu Pravo na grad, koja se suprostavila Bandiću oko manjka prostornih resursa za njihove potrebe, a nakon toga počela surađivati sa Zelenom akcijom / Friends of the Earth Croatia, s kojima su pravodobno identificirali Cvjetni trg i ulice koje ga okružuju kao mjesto osporavanja i borbe protiv takvog pravca razvoja za Zagreb u sljedećim godinama.

U skladu s tim, godine 2006. započela je prva faza kampanje, kada je grupa na ulici Zagreba objavila niz plakata kojima je razglasila da je gradonačelnik Milan Bandić prekršio obećanje da osigura ili stvari smislena rješenja za neovisnu kulturu i mlade. Nedugo nakon toga, kada je identificiran projekt na Cvjetnom trgu, organizirana je još jedna akcija kojom je trenutna gradska politika vezana uz javne resurse izložena javnoj kritici. U toj akciji je sa zgrade na mjestu gdje je imao biti izgrađen prodajni centar Cvjetni prolaz izvršen golem transparent s natpisom "Totalna rasprodaja", koji je ukazivao na tajni dogovor između gradonačelnika i investitora. To je ujedno bila i prva zajednička akcija Zelene akcije i Prava na grad. Kad je postalo jasno da je grupa Hoto određena za investitora, aktivisti su započeli mobilizaciju, prije svega tražeći pomoći raznih stručnih društava, kao što su historičari umjetnosti ili kulturni

radnici koji su se pridružili otporu i suorganizirali prve skupove kojima se javnost upozoravalo na buduće razaranje kulturne baštine. Početkom 2007. organizirana je prva velika peticija kojom su prikupljeni potpisi protiv gradnje javnih garaža, za revitalizaciju starih gradskih blokova i proširivanje pješačke zone. Samo u par mjeseci prikupljeno je 55.000 potpisa, koji su uskoro iskorišteni u jednoj od akcija da se sprijeći njeno uništavanje. U isto vrijeme, Gradska skupština je usvojila amandmane na Generalni urbanistički plan koji bi omogućili neograničenu gradnju unutar donjogradskih blokova. U tom razdoblju organiziran je niz javnih rasprava i skupova protiv "uzurpacije i eksploracije grada", dok je sve više pristalica iz stručnih i intelektualnih krugova podržavalo otpor Prava na grad i Zelene akcije. Neke od tih akcija bile su usmjerene i na Gradsku skupštinu da bi se spriječilo izgradnju novih javnih garaža u centru grada, dok su neke imale za cilj pokazati građankama i građanima kako bi te intervencije izgledale u fizičkom prostoru. Na primjer, aktivisti su označili teritorij pješačke zone kao javni prostor koji bi bio pretvoren u gradilište i nepovratno nestao da bi se privatnom investitoru omogućilo gradnju podzemne garaže. Niz manjih akcija u zbilji je stvarao atmosferu podrške za organizaciju prvih većih, glasnih demonstracija početkom 2008., na kojima se okupilo oko 4000 ljudi, pod nazivom "Odustanite". Kasnije te godine osnovan je Krizni odbor za Cvjetni trg; u njega su se uključile mnoge nove osobe koje su javno govorile protiv politike organizirane pljačke koju provode Grad i gradonačelnik. U skladu s tim, identificirani su saveznici u zločinu u javnim institucijama, a 2008. godine stotine su aktivista posjetile Ministarstvo zaštite okoliša i Gradsko poglavarstvo da ih upozore da državne institucije u ovom slučaju ne vrše svoje dužnosti (pa time sudjeluju u "pljački") i da od institucija zahtijevaju da ne dopuste izmjene Generalnog plana Grada. Bio je niz kreativnih uličnih akcija (poput hodanja oko zgrade Gradskog poglavarstva sa zahtjevima da se povuku izmjene gradskog Generalnog plana koje bi omogućile gradnju Cvjetnog prolaza) te pravnih sredstava da se proširi pješačku zonu u Varšavskoj ulici i zabrani promet raskršćem koje bi se koristilo za pristup garaži Cvjetnog prolaza. U istom razdoblju Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog planiranja odbilo je pritužbe stanara protiv dozvole koju je Grad Zagreb izdao za izgradnju ulaza u garažu u pješačkoj zoni. Nakon mirnog perioda 2009. i neke vrsti pat pozicije, 2010. godine stvari su eskalirale. U januaru 2010. sve je bilo spremno za početak gradnje, ali aktivistkinje i aktivisti su uspješno blokirali početak građevinskih radova, što je dovelo do trajnije okupacije i postavljanja transportnih kontejnera. Nakon nekoliko tjedana, u veljači 2010., ponovo se okupilo gotovo 4000 ljudi da spriječe građevinske radove, unatoč jakom snijegu i teškim vremenskim uvjetima. Na skup je dovezena velika drvena figura Trojanskog konja da bi se pokazalo kako je briga za javni interes u ovom konkretnom slučaju lažna i nikakva. Nakon ovih demonstracija došlo je do prvih hapšenja i djelovanja interventne policije, a kontejneri koje su aktivisti

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMJERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ

VII. PRIMJERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA
1. NE DAMO VARŠAVSKU, HRVATSKA / VEDRAN HORVAT

postavili da bi blokirali gradnju bili su uklonjeni, skupa s Trojanskim konjem kojeg su komunalni radnici uništili. Sve je to dovelo do kulminacije: u proljeće su demonstranti Ministarstvu zaštite okoliša i prostornog uređenja podnijeli amandmane i pritužbe na planove uređenja bloka. U to je vrijeme Istraživački centar GFK proveo ispitivanje javnog mišljenja na reprezentativnom uzorku od 500 građanki i građana da provjeri kakva je opća podrška projektu; u njemu je 75% građana izjavilo da ne podržavaju prepuštanje Varšavske ulice za gradnju Cvjetnog prolaza. Anketa je pokazala da 86% građana podržava Zelenu akciju i Pravo na grad u njihovim zahtjevima protiv privatizacije javnog prostora i upropastavanja Cvjetnog trga. Dok se povećavao pritisak na Zelenu akciju, aktivisti su stvarali svoje nove pritise, obavještavajući Ured državnog odvjetnika o klijentelističkim postupcima gradonačelnika u slučaju Cvjetnog prolaza.

Do kulminacije je došlo u svibnju 2010., kada su građevinski radovi gotovo započeli. Međutim, nekoliko stotina aktivista i aktivistkinja spriječilo je početak radova time što su srušili ogradu i na mjesec dana zauzeli ulicu, osiguravši neprestanu prisutnost. Taj čin građanskog neposluha bio je povezan s velikom podrškom građanki i građana, umjetnika, muzičara i intelektualaca koji su posjećivali to mjesto i sjedili na ulici tokom okupacije. Održano je nekoliko konferencija za medije da se pokaže kakav to špekulativni financijski kapital (kao onaj povezan s bankom Hypo) stoji u pozadini ovog projekta. U tom razdoblju cijela je Varšavska ulica preobražena iz javnog prostora u zajedničko dobro, jer su se aktivisti i građanke i građani sami organizirali za upravljanje prostorom 24 sata dnevno. Usvojena su interna pravila o čišćenju i održavanju fizičkog prostora, skupa s internim pravilima o ponašanju u zoni, kako s individualnim tako i s kolektivnim odgovornostima. U skladu s tim, tokom tog razdoblja cijela zona nije bila pod vlašću države nego su njome autonomno upravljane građanke i građani. To je dovelo do manifesta "Ne damo Varšavsku", koji je u srpnju 2010. potpisalo sto javnih osoba. Međutim, sljedećeg dana počeli su građevinski radovi, usprkos velikom broju aktivistkinja i aktivista koji su ih pokušali spriječiti. Rezultat je bio da je tog dana uhapšeno 142 aktivista dok su aktom građanske neposlušnosti nastojali spriječiti gradnju. Gradilište su okružili privatni zaštitari, policijci i snage interventne policije, postavljene tamo da osiguraju početak građevinskih radova.

Protesti su se nakon toga nastavili, ali sada su se usredotočili na demonstriranje odgovornosti dviju glavnih političkih stranaka, SDP-a (socijaldemokratske partije) i HDZ-a (konzervativne partije), kao političkih aktera koji su dopustili da stvari eskaliraju. U još jednim masovnim demonstracijama koje su uslijedile, od gradonačelnika je zatraženo da podnese ostavku. Početkom 2011., kad su građevinski radovi bili gotovo završeni, organizirana je još jedna protestna akcija, u kojoj je javni interes simbolično sahranjen u podzemnu garažu.

Na kraju, 2011. je otvoren Cvjetni prolaz, nakon čega je uslijedio niz kraćih incidenta i masovne demonstracije. Premda izgradnja nije spriječena, pet godina borbe bile su u mnogome korisne. Ukupna kampanja bila je uspješna, jer je izolirala Cvjetni trg kao pojedinačan slučaj i spriječila da u gradu dođe do bilo kakve druge buduće intervencije ili projekta po sličnom obrascu. K tome, ovaj je slučaj bio polazište i značajno poučno iskustvo za druge slične borbe drugdje po Hrvatskoj protiv megalomanskih projekata, privatizacije javnih prostora, ograđivanja zajedničkih dobara i kršenja demokratskih prava i potreba građana.

1.3. KOALICIJA/PROTAGONISTI

Glavnu osovinu protesta protiv projekta Cvjetnog prolaza činila je **suradnje** dviju organizacija, Zelene akcije / Friends of the Earth Croatia i Prava na grad, koje su bile glavne pokretačice i organizatorkice protesta. Međutim, prije nego što je ta konstelacija definirana, Pravo na grad je postojalo kao neformalna inicijativa koju je pokrenula neovisna kulturna i omladinska scena koja je sudjelovala u borbama za javno korištenje raspoloživih ali propalih javnih prostora (poput starih i napuštenih tvornica u centru grada). Pravo na grad je kasnije postalo neovisnom i zasebnom inicijativom koja je sa Zelenom akcijom organizirala protestne akcije pa 2009. čak i formalizirala svoje postojanje kao organizacija civilnog društva. Uspostavljeni su drukčiji i fluidniji načini suradnje oko tijela kao što je bio Krizni odbor za Cvjetni trg, koji je imao razne uloge, ali je pretežno služio da pribavi legitimnost i stručne kapacitete te omogući koordinaciju. Međutim, aktivisti Zelene akcije i Prava na grad sačinjavali su središnju grupu najangažiranijih aktivista koji su mogli vrlo brzo reagirati i koji su doslovno živjeli taj protest. Postupno se također razvila struktura u kojoj je unutrašnji krug činilo 30–50 ljudi angažiranih na ovom slučaju 24 sata dnevno svaki dan, dok se 500 aktivistkinja i aktivista moglo lako okupiti za svega par sati. Krajnji, najširi krug činila je skupina od oko 2000 građana i građanki nazvana "Živi zid za Varšavsku", koji su uvijek bili u stanju reagirati i okupiti se istog dana da sudjeluju u protestima. Povremeno bi se podrškom priključili i neki političari iz velikih partija, premda sudionicima protesta u većini slučajeva nije bilo drago što i oni sudjeluju. Pored toga, inicijativu je aktivno podržavao i velik broj stručnjaka (urbanih planera, arhitekata, historičara umjetnosti, stručnjaka za promet...) i intelektualaca. Inicijativu je također podržavao i značajan broj stanara pogodenog bloka.

S druge strane, glavni zagovornici projekta na Cvjetnom trgu bili su investitor Tomislav Horvatinčić sa svojom tvrtkom Hoto grupa te gradonačelnik Milan Bandić, koji se oslanjao na mašineriju gradske uprave. Pored toga, važnu su ulogu igrala razna ministarstva i institucije (poput Ureda državnog odvjetnika) koja su indirektno podržavala projekt, pretežno time što nisu izvršavali svoje glavne zadaće

nadzora i pravnog gonjenja. Uz to, glavne političke partie su—uz malobrojne izuzetke—uglavnom šutke pratile taj kontroverzni projekt, kako bi stvari bile što manje vidljive i da izbjegnu neprijateljstva s gradonačelnikom. Konvencionalni mediji (posebno novine) uglavnom su podržavali investitora i Gradsко poglavarstvo, ostavljajući time tek beznačajan prostor za proteste i aktiviste da izlože svoje stavove. Akcije se često moralo oblikovati na vrlo privlačan način da bi se privuklo pozornost javnosti i medija, tako da je njihovo slabo praćenje bilo ako ne sumnjivo, a ono sigurno vrlo neobično. Na strani investicije bile su i privatne zaštitarske tvrtke, građevinske tvrtke i neki arhitekti, koji su projekt smatrali unosnim i povoljnim za svoje poslovanje. U kasnijim stadijima, kada je češće bilo hapšenja, Ministarstvo pravosuđa i Ministarstvo unutarnjih poslova također su igrali pristrane uloge, štiteći sporazum gradonačelnika i investitora.

1.4. ODNOS DRŽAVA/TRŽIŠTE

Slučaj Cvjetnog trga bio je školski primjer zarobljavanja države i "dubokog establišmenta", u kojem su lokalne (gradske) odluke oblikovane tijesnom interakcijom sa zainteresiranim nosiocima ekonomskih interesa/investitora. U ovom slučaju je Grad kao instanca predstavničke vlasti s izvršnom vlašću prihvatio viziju neoliberarnog grada koji javne i društvene vrijednosti pretvara u robu, čime grad kao cjelokupan ekosistem iznosi na tržište, koje će ga navodno "modernizirati", pretvoriti ga u ekonomsku vrijednost i izvući iz njega najviše što se može. Međutim, u ovom su slučaju razni koruptivni postupci (in)direktnog podmićivanja, klijentelizma ili protekcionizma kombinirani s konkurenčkom, suparničkom atmosferom koncepcije razvoja grada koju se provodi kroz modele privatno-javnih aranžmana. U slučaju Cvjetnog trga, javna izvršna vlast gradonačelnika i odgovornih gradskih i nacionalnih institucija bila je uzurpirana da bi služila špekulativnom kapitalu kojem je cilj bio pretvoriti dio starog središnjeg bloka u robu. Tokom protestnih aktivnosti aktivisti i aktivistkinje su neprestano upozoravali javnost da gradonačelnik i neki gradski službenici oko njega ne rade u skladu s javnim interesom i da su svoje javne funkcije usurpirali kako bi zadovoljili investitora, razotkrivajući time nevidljive mreže u pozadini scenografije gradskog urbanog planiranja. Vezu između gradonačelnika i investitora sistematski se napadalo kao problem u srži ovog slučaja, ali i kao reprezentativan primjer korumpiranog sistema. Slično tome, imidž investitora kao filantropa, nosioca razvoja i osobe koja radi u korist grada Zagreba (koji se varljivo gradilo kroz medije i propagandnu mašineriju investitorovog poduzeća, Hoto grupe) donekle je narušen raznim otkrićima koja su u ovom slučaju pokazivala obrasce klijentelizma i korupcije.

1.5. DISKURS

Premda govor o pojmu zajedničkih dobara nije na početku kampanje bio osobito eksplizit, u sadržajnom su smislu sve aktivnosti bile zamišljene i definirane kao uporna kritika i otpor spram pretvaranja grada u robu i eksproprijacije javnih/zajedničkih dobara. Tako je najveći dio shvaćanja i iskustava bio uvelike u skladu s razumijevanjem grada kao zajedničkog dobra, ali i sa sagledavanjem urbanih zajedničkih dobara ili participativnog upravljanja kao važnih elemenata budućeg urbanog razvoja. Polaganje prava na javni prostor kao zajedničko dobro koje pripada i dostupno je svim građankama i građanima također je bilo ključni faktor za antagonizaciju spram korumpiranog lokalnog establišmenta. U tom procesu, polaganje prava na javni prostor kao zajedničko dobro bilo je presudno za dovođenje uključenih društvenih pokreta u ulogu političkih subjekata koji se suprotstavljaju, osporavaju i odupiru se ciljevima investitora da za sebe prisvoje javni prostor.. Prema tome, govor o zajedničkim dobrima također je doprinio legitimnosti borbe, kada su se protivnici projekta pretvorili u protagoniste prava na grad.

Većina govora koji se razvijao tokom cijele kampanje dosljedno se odnosio na ideje zajedničkog vlasništva i zahtijevao pravo građana na javni prostor (Totalna rasprodaja, Ne damo Varšavsku), preusmjeravajući pozornost javnosti na ideje održivog korištenja i slobodnog i pravičnog pristupa javnom prostoru. Zbog imperativa da se stvori popularan diskurs, ideja zajedničkih dobara često je povezivana s kolektivnim vlasništvom nad javnim resursima i korištena za stvaranje društvene protumocije kroz konfrontiranje s prevladavajućim ekonomskim modelom koje se događalo u slučaju Cvjetnog prolaza. K tome, arognatnom stavu gradonačelnika, koji je demokraciju definirao kao "glasanje svake četiri godine" suprotstavljalo se stalnim mobiliziranjem građana koji nisu htjeli dopustiti da se njihov grad oblikuje i gradi sporazumima između gradonačelnika i investitora. Prema tome, diskurs o javnom prostoru kao zajedničkom resursu dostupnom svim građanima i građankama bio je tokom cijele kampanje tjesno isprepleten s govorom o participaciji građana u odlučivanju i o njihovo nezaobilaznoj ulozi kao ljudi aktivnih u životu svojeg grada, koji tvrde da je njihov javni i zajednički interes da imaju slobodan i otvoren pristup trgu, uništenoj zgradi i ulici koju je usurpirao privatni interes.

◆ Prosvjedna akcija ispred Državnog odvjetništva Republike Hrvatske
(fotografija: Pravo na grad)

◆ Građanski neposluh u obliku sit-in prosvjeda na velikom gradskom raskrižju
(fotografija: Pravo na grad)

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPY: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MUDRAG DAKIĆ

VII. PRIMIERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA

1. NE DAMO VARŠAVSKU, HRVATSKA / VEDRAN HORVAT

◆ Prosvjedna akcija simboličnog pokapanja javnog interesa na ulazu u garažu
uocí velikog otvaranja shopping centra (fotografija: Zelena akcija)

◆ Masovni prosvjed ispred Gradske skupštine Grada Zagreba kojim se tražila
ostavka gradonačelnika (fotografija: Pravo na grad)

2. Srđ je naš, Hrvatska

Vedran Horvat

VII. PRIMJERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA
2. SRĐ JE NAŠ, HRVATSKA / VEDRAN HORVAT

2.1. UVOD

Brdo Srđ je područje iznad grada Dubrovnika koje je posljednjih godina bilo izloženo megalomanskom planu infrastrukturne intervencije s ciljem da se plato Srđa iskoristi za golfski teren, vile i hotele s pogledom na znameniti grad uz more. Projekt je bio više nego problematičan u pogledu zaštite okoliša, budući da se i spram zemlje, i spram vode, i spram drugih prirodnih resursa odnosio kao spram nečega što se može žrtvovati u zamjenu za navodni razvoj grada i regije. Kao plato koji pripada širem gradskom području starog grada Dubrovnika (UNESCO World Heritage Center), Srđ je primjer i za ogradijanje zajedničkih dobara i za pritisak na gradski teritorij Dubrovnika orijentiran na izvlačenje koristi, s dugoročnim upливom na budući razvoj grada. Odlukom da se Srđ ogradi novim infrastrukturnim projektom koji se legitimira javno-privatnim aranžmanom, jedini preostali strategijski resurs za dalji razvoj grada bio bi eksploriran i usurpiran, dok bi građani bili lišeni prava na slobodan pristup tom resursu i njegovo korištenje. Javno i održivo korištenje resursa bilo bi podčinjeno brzoj i kratkovidnoj investiciji, dok bi budući razvoj Dubrovnika integriranjem brda Srđ kao područja za javnu upotrebu bio ne samo ometen, nego i onemogućen. Premda je ovaj projekt među građane Dubrovnika unio podjele, oni su Srđ promatrali kao dio zajedničke kulturne i prirodne baštine koja pripada svim građankama i građanima.

Lokalna građanska inicijativa "Srđ je naš", koju su podržavale Zelena akcija / Friends of the Earth Croatia i Pravo na grad započela je niz preventivnih akcija da spriječi pretjeranu izgradnju platoa Srđa, koju su planirali grad Dubrovnik i strani investitori iz kompanije "Razvoj golf".

2.2. POVIJEST BORBE

Kao resurs, plato Srđa bio je proširenje bloka utvrda starog grada Dubrovnika, te je po tome imao strategijski značaj. U vrijeme Jugoslavije bio je zaštićen kao sastavni dio povjesnog centra, na kojem je bila zabranjena svaka gradnja, dok je tokom rata 90-ih smatran područjem koje štiti grad, te je kao takav postao dio kolektivnog pamćenja. U skladu s tim, Srđ je uvijek bio lako i besplatno dostupan svim građanima Dubrovnika, uglavnom kao pašnjak i poljoprivredna zemlja otvorena za šetnje i do-kolicu. Prema tome, građani su Srđ u prošlosti uvijek smatrali zajedničkim dobrom, te ga se koristilo i njime upravljalo kao zajedničkim dobrom.

Od 2005. grad Dubrovnik je sve više išao u smjeru da se sve veće dijelove površine ovog područja prepusta gradnji golfskih terena, što je postupno pod sumnjičivim okolnostima podignuto na razinu projekta od strateškog interesa za Hrvatsku. Još 2003. regionalni prostorni planovi su predviđeli 100 hektara zemlje za golfska

igrališta putem izgradnje vila. Godine 2005. prvi put je spomenuta kategorija smještajnih kapaciteta u prostornom planu i generalnom urbanističkom planu grada Dubrovnika, s 2800 kreveta u vilama i apartmanima na platou Srđa. Godine 2008. Sabor je usvojio Zakon o igralištima za golf, koji je po mišljenju mnogih imao protuustavne elemente obzirom na to kolike povlastice daje investitorima, dok je godinu dana kasnije gradonačelnik Dubrovnika s kompanijom Razvoj golf zaključio ugovor o prodaji 47.000 m² Srđa za 55 kn (oko 7,3 eura) po m². U tom trenutku bilo je jasno da se projekt golfa nameće kako bi se moglo graditi nove smještajne kapacitete, pri čemu se golf koristi kao trojanskog konja. U to se vrijeme procjenjivalo da projekt golfa na Srđu vrijedi više od 70 milijuna eura, a činila su ga dva terena za golf, područje za vježbu, hotel i 268 vila i apartmana s 1600 smještajnih jedinica. Tokom cijelog tog razdoblja povećavan je teritorij predviđen za taj megalomanski projekt (s početnih 100 na 310 hektara), skupa s troškovima za koje se očekivalo da ih se plati iz javnog budžeta, a ne samo na račun grada Dubrovnika. Taj javno-privatni aranžman računao je na razna javna poduzeća, kao što su lokalne i nacionalne kompanije, koje bi—ponovo javnim novcem—direktno podmirile razne infrastrukturne troškove povezane s investicijom. Postalo je očevidno da će se Srđ pretvoriti u ekskluzivno ljetovalište koje građanima i građankama ne bi bilo dostupno, a javni bi se novac, koji pripada građankama i građanima, bez njihove suglasnosti koristilo za финансиранje cijele investicije.

Taj je razvoj događaja zabrinuo skupinu građana koji su od sredine 2000-ih bili aktivni u javnim diskusijama, kada su, služeći se svim pravno raspoloživim mogućnostima, iznosili prigovore protiv nezakonitih izmjena prostornih razvojnih planova i novih brzih cesta. Prije svega, protivili su se postupnom povećavanju obujma izgrađenosti i trgovine nekretninama. Teritorij Srđa, prostor kojim se služe građani, planski je kroz agresivnu kampanju predviđen za ekskluzivni golf resort, dok je u svim dokumentima i dalje vođen kao zona za sport i rekreaciju, čime se zavarava građane. Godine 2010. građani su na razini županije uspjeli zaustaviti projekt. Unatoč tome, projekt je prošao proceduru sa zahtjevom za provođenje postupka procjene utjecaja na okoliš. Kampanja protiv izgradnje golfskih igrališta razvijala se kroz niz različitih perspektiva; među njima je bila obrana Srđa kao kulturne baštine, kao i kampanja protiv neodržive hidroelektrane Ombla, koja je trebala poslužiti za vodoopskrbu golfskih terena (hidroelektrana na kraju nije izgrađena). Kulminirala je time što je inicijativa Srđ je naš prikupila potpise za lokalni referendum protiv projekta, koji je održan 2013. Premda velik postotak građana nije odobravao projekt, referendum zbog niskog odaziva nije uspio i nije donio važeću odluku. Glavni uzrok bio je prag izlaznosti koji je državnim zakonom postavljen na čak 50% svih birača. Na lokalnom referendumu glasalo je nešto više od 11.000 građana i građanki

Dubrovnika; od onih koji su glasali, 84% bilo je protiv planova izgradnje golf resorta na platou Srđa iznad grada. Taj je slučaj također pokazao da, zbog nepovoljnog pravnog okvira i pravila, lokalna zajednica ne može koristiti referendum kao instrument protiv štetnih infrastrukturnih i investicijskih projekata. Premda se referendum smatralo neuspjehom u borbi, uslijedile su i prve pobjede, čiji je vrhunac bio odluka Višeg upravnog suda u Splitu koji je presudom poništio odluku Ministarstva zaštite okoliša o prihvatljivosti studije utjecaja na okoliš.

Nakon toga doslo je to prekretnice u borbi, sve dok 2017. nije objavljeno da se investitor priprema na međunarodnu arbitražu, što je očito bilo dovoljno jak pritisak na sadašnju vladu da ponovi natječaj za studiju procjene utjecaja na okoliš i lokacijsku dozvolu, ignorirajući time vladavinu prava i sve procedure. Investitor je također podizao nove kredite i nastavio otkupljivati zemlju.

2.3. KOALICIJA/PROTAGONISTI

Tokom prve faze otpor projektu ograđivanja Srđa kao zajedničkog dobra vodila je građanske inicijativa Srđ je naš, koja se izravno i kontinuirano suprotstavljala nezakonitim odlukama donesenima kako bi se omogućilo daljnji razvoj tog projekta. U drugoj fazi dobila je podršku drugih lokalnih inicijativa iz Dubrovnika, koje su obuhvaćale umjetnike i arhitekte, ali i podršku drugih organizacija i skupina na nacionalnoj razini, kao što su Zelena akcija / Friends of the Earth Croatia, Pravo na grad i Zelena Istra, koje su prepoznale slične obrasce narušavanja javnog interesa i otimanja prostora koji su se pojavljivali u drugim borbama u Hrvatskoj. Dio koalicije bili su i nacionalno Udruženje hrvatskih arhitekata i njegov lokalni dubrovački ograncak. Ovisno o intenzitetu kampanje, ti akteri su bili u stalnoj komunikaciji i interakciji kroz koju su definirali ciljeve kampanje. Tokom kampanje je stvorena radna grupa koja je obuhvaćala i lokalne i nacionalne sudionike; oni su formirali tijelo od oko 20 osoba pod nazivom Koordinacija za referendum, sa širom bazom od 200 volontera. Bilo je i mnogo drugih, 'šutljivijih' pristaša, kako pojedinaca tako i organizacija, koji nisu mogli ili htjeli izričito pokazati svoju podršku. Cijeli postav bio je nehijerarhijski, a omogućavao je da oni koji su jače uključeni imaju i više utjecaja u odlučivanju (na primjer, aktivniji članovi i članice koordinacijske grupe imali su više utjecaja na odlučivanje).

2.4. ODNOS TRŽIŠTE/DRŽAVA

Protagonisti projekta koji su podržavali investitore obuhvaćali su i sve hrvatske vlade od 2005., sve gradonačelnike i gotovo sve partie u lokalnom vijeću. Jedini izuzetak bila je neovisna lista "Srđ je grad", koja je zapravo nastala kao političko krilo građanske inicijative i ušla je u gradsko vijeće. Investitor projekta bio je izraelski magnat

Aaron Frenkel sa svojom tvrtkom Elitech i konzultantskom tvrtkom "Razvoj golf" osnovanom i registriranoj u Hrvatskoj; ona predstavlja investitora, a glavna djelatnost joj je izgradnja Golf parka Dubrovnik. Pomoću te tvrtke investitor je razvio specijalne odnose s lokalnim medijima i raznim agencijama za odnose s javnošću, koje su spram projekta uglavnom usvojile pozitivan stav. Dok je bio u opoziciji, gradonačelnik Andro Vlahušić je bio iznimno kritičan spram tog projekta i zalagao se za referendum, no nakon izborne pobjede počeo je podržavati projekt i opredijelio se protiv referendumu. Simptomatično je što su neki gradski vijećnici koji su ranije bili kritični spram projekta vrlo često mijenjali mišljenje ili su morali odstupiti sa svojih položaja. U većini slučajeva bilo je očevidno da je strani investitor razvio prijateljske odnose s vladajućim krugovima, kako na lokalnoj tako i na nacionalnoj razini. Postupci svih nacionalnih tijela (uključujući ministarstva, agencije ili privredne komore) bili su uočljivo orkestrirani za podršku projektu, a u interesu investitora djelovala je i sporost pravosuđa. Ništa manje važna nije ni činjenica da je radi tog projekta Sabor usvojio specijalni Zakon o igralištima za golf, kojem je pridana strateška vrijednost. Osim što je sadržao niz protuustavnih odredbi, zakon je stvoren u konkretnu svrhu da olakša slične strategijske investicije i dade investitorima razne privilegije, dok se investitoru s druge strane omogućuje da proizvodi profit i pauperizira lokalnu zajednicu, smanjujući na kraju izglede za održiv turizam. U lokalnom dubrovačkom kontekstu to je značilo da bi grad bio stisnut između ekskluzivnog ljetovališta i masovnog kruzing turizma, što strašno opterećuje kvalitetu života u gradu. To je također pokazalo da ogradijanje fizičkih zajedničkih dobara kao što je Srđ ide ruku pod ruku sa zarobljavanjem države na lokalnoj razini te s općim uzurpiranjem javnih resursa. Nadalje, gradonačelnik Dubrovnika zloupotrebio je svoju javnu funkciju promovirajući privatnu investiciju za koju se plaća javnim novcem građana i prikazujući je kao javni interes.

Tokom godina otpora i protesta, obzirom na to da su vlasti uglavnom služile investitoru i zanemarivale ili ignorirale potrebe lokalne zajednice i građana, akteri protesta stekli su vrlo kritičan stav spram države. Djelovanje države je i na nacionalnoj i na lokalnoj razini pružalo izvrstan primjer "zarobljavanja države", u kojem su vladine odluke te programi i mjere pod jakim utjecajem interesa investitora. Prema tome, ne iznenađuje što su protesti bili upereni na stalne, a ne slučajne propuste države da djeluje u korist javnog interesa. Nasuprot tome, kako je vlada proglašila golf strateškim interesom Hrvatske te u skladu s tim sačinila specijalni zakon u tu svrhu, bilo je očevidno da vlasti zlorabe svoju javnu funkciju čime privatni interes pretvaraju u javni. Uz to, akteri protesta su stalno dokazivali da kapital koji će biti uložen, sasvim suprotno onome što se prikazivalo, neće donijeti koristi lokalnoj zajednici i ustvari će biti štetan po budući razvoj dubrovačkog područja. Kriteriji investiranja, njihova

održivost i upliv na lokalnu zajednicu bili su predmet neprestanog osporavanja koje je pokazivalo kako Dubrovnik i njegovi građani ne bi trebali plaćati visoku cijenu smještanja takvog infrastrukturnog projekta na njihovoj zajedničkoj zemlji.

2.5. DISKURS

U početku kampanja nije prikazivala Srđ kao zajedničko dobro, jer je u to vrijeme inicijativa ustajala protiv različitih povreda koje su se događale na Srđu, kao što je obilato javno trošenje, netransparentno odlučivanje, eksploracijacija javnih resursa i narušavanje kulturne baštine. Postupno se javno otkrivalo da je novigolf resort zapravo potencijalni scenarij izgradnje, jer su investitori podizali nove kredite i otkupljivali zemljište dok se to područje u isto vrijeme i dalje predstavljalo građanima kao zonu rekreacije. Diskurs koji je pozivao na zaštitu Srđa kao zajedničkog dobra postupno se mijenjao i sazrijevao, premda je, kako svjedoče lokalni aktivisti, bilo teško uvjeriti lokalnu zajednicu da njihova prava treba zaštititi i da građani Dubrovnika imaju pravo na pristup tom prostoru i na njegovo korištenje. Konačno je, u kasnijim stadijima kampanje, teritorij Srđa kao prostorni resurs predstavljen kao javno dobro koje mora biti na raspolaganju svim građanima. Kao u raznim slučajevima u Hrvatskoj u kojima je lokalna zajednica bila izvrgnuta ovom obliku "javno-prvatnog partnerstva", očekivalo se da građani plate infrastrukturne troškove za privatni projekt. Na kraju su shvatili da je to njihov prostor i da će izgubiti mogućnost pristupa tom prostoru—pristupa koji se kroz mnoge decenije uzimalo zdravo za gotovo.

Sama inicijativa je od početka vrlo izričito govorila o Srđu kao zajedničkom dobru. Sam naziv inicijative, Srđ je naš, afirmativan je po tome što je zajednica ta koja mora odlučivati o tome što će se događati s gradskim teritorijem, jer je to vlastiti resurs zajednice. Pojavile su se nove definicije tog teritorija, zajedno s definicijama o načinu kako tim prostorom valja upravljati, što je kasnije osporeno izjavama investitora o slaboj razvijenosti tog područja. Koruptivni postupci lokalnih vlasti doveli su građanke i građane u položaj da moraju s dobrodošlicom dočekati investitora, jer bi investicija navodno donijela rast opustošenom i "nerazvijenom" području Srđa. U toj borbi investitor se služio svim mogućim sredstvima da pokaže kako bi lokalna zajednica imala koristi od novog projekta za golf, stavljajući lokalnu upravu pod pritisak da ponavlja istu priču. Investitori su svoje ideje prikazivali kao jedinu mogućnost za razvoj Dubrovnika, bez alternative.

Govor o Srđu kao zajedničkom dobru bio je prema tome otvorena kritika tog pristupa, koja se pozivala na kolektivno pamćenje da podsjeti građane kako je to područje pripadalo i još uvijek pripada svim građanima Dubrovnika i dio je šireg ekosistema

koji služi svima. Nadalje, bitno je bilo podcrtati važnost Srđa kao integralnog dijela grada na potencijalnoj putanji Dubrovnika i naglašavati javnu upotrebu, održivost i slobodan pristup kao preduvjete da Srđ bude zaštićen od daljnje pljačke. Srđ nije bio poprište borbe različitih opcija razvoja, jer su i vladajući krugovi i investitori predstavljali situaciju kao jedini način razvoja Dubrovnika. Borba za Srđ kao zajedničko dobro postala je borbom za slobodu odabira i otpora, koja slijedi dugu političku tradiciju Dubrovnika i njegovih građana.

x

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPI: PRIMJERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MUDRAG DAKIĆ

VII. PRIMJERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA
2. SRD JE NAŠ, HRVATSKA / VEDRAN HORVAT

“Srđ je naš”, prosvjedna akcija (fotografija: Anthony Baxter)

Ulična akcija inicijative “Srđ je naš” (fotografija: Ana Požar Piplica)

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPi: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /

TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MUDRAG DAKIĆ
VII. PRIMIERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA
2. SRĐ JE NAŠ, HRVATSKA / VEDRAN HORVAT

Prosvjed protiv projekta golf igrališta na platou Srđ (fotografija: Ana Požar Piplica)

Inicijativa traži raspisivanje referendumu oko izgradnje golf igrališta (fotografija Ivan Ivicević Bakulić)

3. Koalicija za rijeku Snu, Bosna i Hercegovina

Alma Midžić

VII. PRIMJERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA
3. KOALICIJA ZA RIJEKU SANU, BOSNA I HERCEGOVINA / ALMA MIDŽIĆ

3.1. UVOD

Bosnu i Hercegovinu se investitorima prikazuje kao centar obnovljive energije, a te tvrdnje se uglavnom zasnivaju na njenom hidropotencijalu. Oko 80% projekata koje se sada razmatra za investiranje su *greenfield* projekti. Gotovo pola njih smješteno je na zaštićenim područjima, premda ih je još mnogo na područjima koja bi trebala biti zaštićena zbog izuzetne kvalitete rijeka. Europska Unija potiče regionalnu integraciju tržišta energije Jugoistočne Europe radi povećanja trgovine energijom, služeći se argumentom efikasnosti, ali nije dovoljno kritična spram načina odlučivanja o izgradnji tih kapaciteta, kao ni spram opasnosti koju oni donose za okoliš. Glavni je problem što se hidroenergiju gleda kao glavni obnovljivi resurs, dok se druge obnovljive resurse zanemaruje. Vladini planovi sadrže izgradnju mnogobrojnih hidroelektrana, njih oko 300, većinom kako bi se osiguralo izvoz struje. Većina rijeka na kojima se planira projekte hidroelektrana sada su netaknute i imaju vrlo visoku konzervacijsku vrijednost. Vlasnici većine elektroenergetskih kompanija su dva entiteta, Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska (RS). Pored glavnih investitora tu su i privatne i inozemne kompanije koje imaju koncesije i iskorištavaju te resurse. Eksploatacija hidropotencijala vrši se uz visok trošak žrtvovanja resursa prirode i okoliša, bez uvažavanja činjenice da su mnoga područja na kojima su projekti predviđeni zaštićena ili bi trebala biti zaštićena prirodna područja. Na razini države nema regulacije vodne problematike. Hidroelektrane planirane u RS regulira nekoliko različitih zakona na razini entiteta. U Ustavu RS određeno je da općina regulira i osigurava obavljanje općinskih službi i brine o pružanju usluga građanima, dok Zakon o vodama RS definira vodu kao zajedničko dobro. Projekti hidroelektrana (HE) su predmet kritika da su protiv interesa lokalnih zajednica, i doista su u sukobu s lokalnim pravnim normama i međunarodnim standardima, osobito onima koji se odnose na zaštitu okoliša i biološke raznovrsnosti. Nadalje, politički sistem BiH pojačava taj sukob između lokalnih zajednica i raznih razina vlasti. Važno je spomenuti da lokalne zajednice priznaju argument čuvanja okoliša za buduće generacije.

Izvor rijeke Sane nalazi se u sjeverozapadnom dijelu BiH, u Republici Srpskoj. Ona teče kroz područje dugo 142 km i teritorije sedam općina u obama entitetima (Federaciji i RS): Ribnik, Mrkonjić Grad, Ključ (FBiH), Sanski Most (FBiH), Oštra Luka, Prijedor i Novi Grad, gdje utječe u rijeku Una. Legenda kaže da je Sana svoje ime dobila zbog svojeg ljekovitog djelovanja i čistoće (latinski *sano, sanare*—liječiti). Čak je i danas u svojem gornjem toku rijeka klasificirana kao visokokvalitetna voda prve kategorije, u skladu s Uredbom o klasifikaciji voda i kategorizaciji vodotokova (SG RS 42/01). Po Prostornom planu RS za 2015.–2025., planirano je da se gornji tok Sane proglaši parkom prirode pod strogim režimom zaštite. Međutim, unatoč

vlastitoj odluci, Vlada je dodijelila koncesiju za izgradnju hidroelektrane Medna na lokaciji koja je manje od 500 m udaljena od izvora rijeke Sane. Park prirode je planiran na gornjem toku rijeke, na području koje bi trebalo biti pod strogim režimom zaštite zbog svojih prirodnih i ekoloških vrijednosti. Taj dio rijeke je europsko stanište ugrožene glavatice ili dunavskog lososa (*hucho hucho*). Čak i državna institucija, Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljedja Republike Srpske, dao je stručno mišljenje s deset razloga zbog kojih se na rijeci Sani ne bi smjelo graditi hidroelektrane.

3.2. POVIJEST BORBE

“Koalicija za Sanu” je formirana 9. 6. 2009. radi zaštite Sane od izgradnje HE i radi unapređivanja održivog upravljanja i korištenja tog resursa. Okupila je 23 udruženja, građanke i građane pogodenog područja (Ribnik i Mrkonjić Grad) i Općine Ribnik, od kojih je velika većina iz sliva rijeke Sane. Centar za okoliš, također član Koalicije, je iz Banje Luke, ali je vrlo značajan kao NGO za okoliš s najvećim kapacitetom za vođenje kampanja. To je široka koalicija organizacija različitih vrsta, od studentskih i građanskih do ekoloških, sportskih, ribičkih, ljubitelja prirode i planinarskih udruženja iz obaju entiteta (FBiH i RS). To je vrlo značajno jer predstavlja neku vrstу zajedničke osnove koja postoji mimo upravne, političke i etničke podjele u ovoj zemlji. Koalicija se zalaže za koncepciju zaštite prirode da bi se vrijedne dijelove prirode sačuvalo i unaprijedilo za sadašnje i buduće generacije. Njeni članovi i članice vjeruju da bi jačanje društvene svijesti o zaštiti prirode trebalo osigurati održavanje i poboljšanje kvalitete života stanovništva.

Ugovor o koncesiji za HE Medna potpisano je 2006., a samo te godine potpisano je 107 koncesija u entitetu RS. Koalicija od 2009. nastoji spriječiti izgradnju HE Medna, a prije toga je bilo nekoliko akcija koje su organizirali lokalno gljivarsko društvo i Pokret za Zelenkovac. Do jače suradnje s Općinom Ribnik došlo je kad je počelo pripremno istraživanje za izgradnju HE. U studenom 2010. Koalicija je organizirala protest kako bi ukazala na kršenje nekoliko zakona (Zakona o zaštiti životne sredine, Zakona o uređenju prostora i građenju, Zakona o koncesijama i drugih). Državna institucija, Republički zavod za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljedja Republike Srpske dao je stručno mišljenje s deset razloga protiv gradnje hidroelektrane na rijeci Sani. Okružni sud u Banjoj Luci je tri puta poništavao odluku kojom je odobrena studija utjecaja na okoliš. Općinska skupština Općine Ribnik je dva puta jednoglasno glasala protiv izgradnje tog projekta. Lokalni stanovnici snažno su se suprotstavili projektu; 3000 ljudi je 2012. potpisalo peticiju protiv gradnje HE. Iste godine Koalicija je pokrenula svoju inicijativu za preventivnu zaštitu gornjeg toka rijeke Sane. To znači da, sve dok Institut za prostorno planiranje RS ne dade stručno

mišljenje o formiranju Parka prirode na ovom području i dok Skupština RS ne glasa o tome, treba zaustaviti bilo kakvu gradnju. Od tada, tokom proteklih pet godina, jedini odgovor Ministarstva bio je da se još uvijek istražuje.

3.3. KOALICIJA/PROTAGONISTI

Koordinacijski tim Koalicije sastojao se od pet (najviše sedam) osoba iz pet različitih organizacija koji su već imali iskustva u organiziranju, koordiniranju ili kampanjama, i koji znaju što treba i što se može učiniti. Također, bilo je lakše organizirati sastanke u manjoj grupi. Druge članice koalicije bile su stalno spremne za bilo kakvu akciju koju bi predložilo tijelo za koordinaciju. Središnja grupa bi članicama Koalicije izložila sugestije ili akcije, a one bi se zajedno dogovorile, često se služeći grupnom e-poštom. Komunikacija među sudionicima uglavnom je tekla glatko. Kako je Centar za životnu sredinu bio najveća organizacija s najvećim iskustvom, Banja Luka je postala baza. Bilo je prednost imati organizaciju sa sjedištem u Banjoj Luci, jer je to upravno središte RS, gdje se donose sve odluke i obavljaju pravni postupci. Jedna osoba bila je zadužena za odnose s javnošću, a ista je osoba vršila i funkciju koordinatora, jer je netko trebao službeno potpisivati sve pravne dopise. Pored njega, još su dvije osobe javno predstavljale kampanju, a jedna je imala zadatak reagiranja na izvanredne situacije (na primjer, davanje izjava).

Centralna aktivnost bila je obrazovanje lokalne zajednice i informiranje javnosti objašnjavanjem da neće biti koristi od tog sporazuma zbog odnosa između vlade i investitora. Neće biti novih radnih mesta, razvoja općine niti prosperitet lokalne zajednice. Kroz račune za struju građani plaćaju malen iznos predviđen za investicije u obnovljive izvore energije. To će se dati investitorima u obliku subvencije za izgradnju hidroelektrane. Oni su dužni plaćati naknadu za koncesiju za pravo na korištenje prirodnih resursa, koja je nekoliko puta manja od subvencije. Isti investitor će prodavati struju javnom poduzeću za električnu energiju s povlaštene pozicije, budući da proizvodi električnu struju iz obnovljivih izvora energije. Nadalje, otkriveno je da je poduzeće L.S.B. ELEKTRANE d.o.o. Banja Luka pod upravom Interenergo d.o.o. Ljubljana (Slovenija), a vlasnik mu je KI-KELAG International GmbH (Austrija). Kelag je 2011. s Vladom RS potpisao sporazum (obnovljen 2015.) kojim je dobio isključiva prava na istraživanje hidropotencijala rijeka u RS i na izgradnju još šest hidroelektrana. Ukratko, lokalne općine i strani investitori su u većini slučajeva očvidno ujedinili snage za izgradnju novih HE na rijekama, suprotno rezultatima procjena utjecaja na okoliš i javnom interesu zajednica koje žive na tim rijekama i žive od njih. Stvorili su zajednički narativ o tome kako štetnih utjecaja na prirodu tobože nema, nisu javno prikazivali sve potencijalne ekonomske gubitke za lokalnu zajednicu i nisu pokazali nikakve dokaze o potencijalnoj ekonomskoj koristi za zajednicu.

Što se tiče pravnog aspekta borbe, krucijalan je trenutak bio pretvaranje poljoprivrednog zemljišta u građevinsko, jer je to prvi korak koji treba učiniti da se dobije građevnu dozvolu, u skladu sa Zakonom o uređenju prostora RS. To se nije moglo učiniti bez odobrenja načelnika Općine Ribnik, koji je potpisao odobrenje za prenamjenu zemljišta. To je investitoru otvorilo prostor da nastavi s prikupljanjem dokumentacije i dozvola potrebnih za gradnju. Dobili su građevnu dozvolu i provedli Procjenu utjecaja na okoliš (PUO). Međutim, Koalicija je uspjela na sudu tri puta oboriti PUO. Tim je postupkom dokazala da nitko neće imati koristi od projekta, uključujući lokalnu zajednicu i općinu. Nažalost, investitor je na kraju dobio važeći PUO. Podeuzeće pod nazivom "Routing" iz Banje Luke dalo je neku vrst garancije (na dvije stranice), koja nije potkrijepljena nikakvom znanstvenom analizom, da neće biti upliva na izvor Sane, premda je planom predviđeno da se branu gradi na oko 500 metara od izvora. Jedno selo, Landake, zbog građevinskih radova na HE je već ostalo bez pitke vode.

Bilo je nekoliko poteškoća. U pravnoj borbi to je bio nedostatak sredstava. Aktivisti nisu imali dovoljno resursa, a imali su samo jednog advokata, iz Ribnika, koji je radio *pro bono*, ali vjerovali su da će dodatnim novcem moći angažirati iskusnijeg advokata. Investitor je manipulirao potporom lokalne zajednice—budući da se radi o vrlo siromašnoj zajednici, investitor ju je ucjenjivao obećanjima o novim radnim mjestima i o tome da će projekt donijeti napredak njihovom selu. Bilo je vrlo teško organizirati gerilske akcije i stalne obilaske rijeke. Pravna borba je Koaliciji oduzimala mnogo vremena i snage. Nedostatak resursa odrazio se i na druge aspekte borbe. Od početka borbe pravni okvir je mijenjan tri puta (2008., 2010. i 2013.), što je gotovo onemogućilo korištenje pravnih mehanizama i praćenje dokumentacije.

Lokalna zajednica i Koalicija imaju zajednički stav—borba nije gotova i neće odustatи. Kako je rekao jedan od sudionika, "To je naše zajedničko dobro, i sve dok hidroelektrana ne proradi vodit ćemo borbu da spasimo rijeku". Oni i dalje organiziraju godišnji protest na izvoru Sane svakog 5. lipnja, koji je Dan rijeke Sane i Svjetski dan okoliša, s jasnim ciljem slanja poruke da je HE Medna promašen projekt. Također žele velikom broju ljudi pružiti priliku da posjete jedan od najljepših dijelova zemlje, koji je ugrožen ovim projektom. Ne može se reći da je njihovo djelovanje bilo uza ludno. Pozitivan je ishod sprečavanje izgradnje HE Prizren Grad, koje je primijenilo isti "recept" kao Medna. Nadalje, aktivisti imaju veliko znanje o hidroelektranama i pravni okvir povezan s tim pitanjem, a iskustvo kampanje kako se širi, osobito putem Koalicije za zaštitu rijeka BiH. Čak i ako investitor dovrši projekt HE, dogovorili su se da nastave aktivnosti—pratit će rad tog postrojenja i provjeravati da li ispunjava

sve svoje obaveze, osobito u odnosu na okoliš. Već i sada šalju inspekciju na gradilište svakih nekoliko mjeseci. Do sada niti je Medna izgrađena niti je osnovan Nacionalni park. Premda je gradnja započela, ishod borbe je još uvijek neizvjestan.

3.4. ODNOS TRŽIŠTE/DRŽAVA

Unatoč mnogim argumentima, kao što su sudski sporovi, dokazi o neispravnim građevinskim dozvolama i drugim dokumentima te loše obavljena studija utjecaja na okoliš, investitor se nije povukao i gradnja Medne je 2014. započela. Ugovor o koncesiji izmijenjen je aneksima koji su dodavani 2008., 2011. i 2014., a posljednjim od njih snaga HE je povećana s 3,5 na 4,9 MW, a koncesijski period je određen na 45 godina. Godine 2016. Koalicija za Sanu je provela studiju izvedivosti koja je dala podatke o ekonomskoj rentabilnosti tog projekta i njegovom negativnom finansijskom djelovanju na budžete Općine Ribnik i Republike Srpske u iznosu od više od milijun KM. Također je ponudila argumente protiv tvrdnji da će investicija donijeti prospekt. Zaključci studije su sljedeći: maksimalan dobitak od djelovanja HE za lokalni i državni budžet bio bi 12.081.612 KM (oko 6,13 milijuna EUR). U isto vrijeme, država će vlasniku HE platiti subvencije u iznosu od 13.137.600 KM (oko 6,67 miliona EUR). Kada se izračuna razliku tih iznosa, proizlazi da će državni i lokalni budžet izgubiti 1.055.988 KM (oko 0,54 milijuna EUR). Po isteku ugovora o koncesiji, knjigovodstvena vrijednost HE bit će točno o KM. Sadašnja neto vrijednost HE je negativna i iznosi -3.490,794 KM (oko 1,77 miliona EUR), a u postrojenju HE neće biti zaposlenih. Zaključak je da HE Medna ima negativno finansijsko djelovanje na zajednicu.

Povijest borbe očvidno pokazuje da je državni aparat (u ovom slučaju na razini entiteta i lokalnoj razini) vješt i da je njegovo djelovanje bilo usklađeno s interesima investitora. Premda su postojale pravne osnove da se pomoći pravnih mehanizama zaustavi izgradnju, vlasti ih nisu iskoristile. Volju lokalne zajednice zaobišle su odbijanjem da uzmu u obzir odluku općinske skupštine Općine Ribnik. Vidljivo je da postoji izvjestan sukob između niže i više razine vlasti. Prema su 2001. Deklaraciju o Sani potpisali predstavnici šest gradova—Ribnika, Ključa, Sanskog Mosta, Srpskog Sanskog Mosta, Prijedora i Novog Grada—koji su se obvezali da zaštite to prirodno dobro na korist svih ljudi, to nije imalo nikakvog utjecaja na institucije RS. Ignorirano je čak i stručno mišljenje državne institucije, Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa Republike Srpske, kao i mnjenje građana protiv projekta HE, mnoge peticije i nekoliko velikih sudskega procesa. Kompanija koja je bila dobila koncesiju preprodala ju je drugoj kompaniji, L.S.B. ELEKTRANE iz Banje Luke. Kako je koncesija istekla, kompanija je ugovoru dodala aneks kako bi mogla nastaviti s radom. Stalno su kasnili s rokovima. Vlada je imala zakonsko pravo otkazati projekt zbog stalnih odlaganja, ali je umjesto toga stalno

odobravala investitoru nove anekse. Godine 2017., po sporazumu o koncesiji, trebao je biti ispunjen aneks o izgradnji HE Medna, ali nije. Kao što je ranije spomenuto, Kelag s vladom RS ima ekskluzivni sporazum o istraživanju hidropotencijala rijeka u RS i izgradnji još šest HE.

3.5. DISKURS

Od početka borbe Koalicija je naširoko objašnjavala da su rijeke zajedničko dobro. Naglašavala je riječi “naše”, “naše rijeke”, “zajedničko” i “javno dobro”: “To se može definirati samo kao zajedničko dobro, svi mi živimo od njega.” U dopisivanju s institucijama služila se pravnom definicijom iz Zakona o vodama RS, koja vodu definira kao zajedničko dobro. U svakom izvještaju za medije naglašavala je da je Sana rijeka koja pripada građankama i građanima BiH, da nije na prodaju, da je prirodno nasljeđe—ističući zajedništveni aspekt resursa. Svatko u Koaliciji bio je svjestan što bi značilo izgubiti taj resurs. Svaki sudionik iz sliva rijeke Sane i iz Koalicije opisivao je svoju ulogu u odrednicama zaštite i obrane. Koalicija je predlagala ekološki model upravljanja rijekom Sanom osnivanjem Parka prirode. Način kako je to praćeno u medijima ovisio je o tome o kojem se mediju radi (npr. nacionalna televizija bi napravila medijski izvještaj, a RTRS—medijski program RS—ne bi emitirao ništa). To je najviše ovisilo o političkim odnosima određenog medija s određenim partijama. Lokalna zajednica, osobito u manjim mjestima u srcu planiranog Parka prirode, gledala je u rijeci Sani zajedničko dobro. Ljudi su odrastali s tom rijekom, pili su njenu vodu, i ona je za njih bila izvor vode, života i zadovoljstva. Te tri zajednice (Donja Pecka, Donji Vrbljani, Landike) imaju više od 3000 stanovnika. U gradovima kao što je Ključ (oko 37.000 stanovnika) u stavovima građana bilo je više neznanja. Međutim, kada im je ova borba prikazana kao “naša borba za našu rijeku”, počeli su mijenjati stavove, podržavajući Koaliciju i priznajući važnost zaštite rijeke kao zajedničkog nasljeđa.

Odrednicu “naše rijeke” ljudi priznaju gotovo organski. Ova borba protiv HE Medna bila je, pored ostalog, prethodnica formiranja Koalicije za zaštitu rijeka Bosne i Hercegovine. Osnovali su je u lipnju 2016. ljubitelji prirode, pojedinci i organizacije. Oni nadziru i provjeravaju planove izgradnje hidroelektrana, pomažući lokalnim zajednicama da se organiziraju kako bi šira javnost čula njihove glasove, i zalažući se za razvoj lokalnih zajednica. Koalicija okuplja više od 20 organizacija iz cijele Bosne i Hercegovine. U svojoj kampanji izričito se služi terminom “zajedničko dobro” i ističe da rijeke pripadaju svima: “Rijeke su zajedničko dobro, a ne imovina pojedinača. Vlasti moraju prestati stavljati privatne interese iznad javnoga. Ovo je zajednička borba!” Rastu pritisci na rijeke BiH, a broj planiranih HE se povećava, ali povećava se i organizirani otpor samoorganiziranih građanki i građana po cijeloj zemlji. Koalicija

se dokazala kao odlična platforma za objedinjavanje npora i resursa, a najveća njena važnost leži u razmjeni iskustava iz pravnih bitaka, komunikaciji s medijima, organiziranja protesta, blokada, pa čak i gradnje skloništa za lude koji čuvaju rijeku.

x

↗ Prosvjedi građana za Sanu, protiv izgradnje hidroelektrane Medna
(fotografija: Jan Pirnat, 2016.)

↗ Kanjon rijeke Sane (fotografija: Matic Oblak, 2017.)

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPY: PRIMJERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MUDRAG DAKIĆ

VII. PRIMJERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA
3. KOALICIJA ZA RIJEKU SANU, BOSNA I HERCEGOVINA / ALMA MIDŽIĆ

↗ Gradilište Medna (fotografija: Matic Oblak, 2017.)

↗ Prosvjedi građana za Sanu, protiv izgradnje hidroelektrane Medna
(fotografija: Boro Marić, 2015.)

4. Borba protiv 'SKOPJA 2014', Sjeverna Makedonija

Vedran Horvat

VII. PRIMJERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA
4. BORBA PROTIV 'SKOPJA 2014', SJEVERNA MAKEDONIJA / VEDRAN HORVAT

4.1. UVOD

"Skopje 2014" je naziv petogodišnjeg plana preuređenja grada, koji se financira javnim novcem, a obuhvaća krupne investicije u zgrade, nove fasade, skulpture, spomenike, fontane i druge građevine. Uz potporu i financiranje ultranacionalističke vlade, on je bitno izmijenio širi centar grada, zanemarujući istodobno snažno višegodišnje protivljenje građana koje je trajalo godinama. Počeo je kao nastojanje da se reinterpretira i "iznova izgradi" nacionalnu povijest, ali i da se velik dio javnog novca preusmjeri u građevinske intervencije koje su ujedno figurirale i kao manifestacija političke moći. Planirani troškovi su značajno uvećani; u posljednjih sedam godina ukupno je izgrađeno ili renovirano 137 različitih građevina, što je koštalo više od pola milijarde eura, a to su uglavnom platile nacionalna vlada i Grad Skopje. Taj mega-projekt je smanjio pristup građana javnom prostoru, opustio urbanitet i time stvorio velik otpor, koji je tokom tog razdoblja pokazao različite pojavnje oblike. Protesti protiv projekta Skopje 2014 kretali su se u rasponu od zborskog pjevanja do većih demonstracija s više od 1000 ljudi.

4.2. POVIJEST BORBE

Inicijativa protiv projekta počela je 2009., kad je nacionalna vlada najavila izgradnju pravoslavne crkve na jednom od gradskih trgova. Glavni je problem bio što bi izgradnja građevine značajne za jednu religijsku skupinu bila plaćena javnim novcem, dok bi javni prostor na kojem bi crkva bila sagrađena promijenio otvoren i inkluzivan karakter trga. Taj vladin manevar doveo je do prvih protesta, koji su okupili mnoge aktiviste i studente arhitekture koji su formirali neformalnu protestnu inicijativu nazvanu "Raspeani Skopjani" (Raspjevani Skopljani). To je ustvari bio politički zbor koji je 2009. počeo prepravljati pop-pjesme kako bi izrazio političke stavove protiv neoliberalnog urbanizma i devastiranja socijalističke gradnje. Taj performativni protest, koji je imao cilj pokazati da je prostor gradnje zajednički prostor za sve građane, bio je najavljen policiji, ali je izazvao nerazmjeran protuprotest, jer je bio prikazan kao protest protiv pravoslavne vjere. Građanska inicijativa koja je željela skrenuti pažnju na taj problem okupila je 250 ljudi, dok su protudemonstranti mobilizirali 4000 ljudi, a u prilog im je išlo i držanje policije. Aktivisti zapažaju da je u tom trenutku postalo jasno da vlast namjerava upotrebiti fizičku silu protiv pojedinaca koji se ne slažu s njenim nazorima. U tim tjednima u proljeće 2009. građani su stvorili i NGO za urbane proteste i istraživanje nazvanu "Ploščad sloboda" (Trg slobode), koja je predstavljena kao inicijativa protiv uzurpacije javnog prostora i protiv ograničavanja slobode javnog izražavanja. Isprva se inicijativa nije izričito izjašnjavala o zajedničkim dobrima, ali je bilo očevidno da bi građanke i građani sudjelovali zajedno u tom otporu.

Sljedeća razina otpora pokazala se 2010., kad je Grad Skopje predstavio novi Generalni urbanistički plan. Javnosti je predstavljen putem tajnovitog videa, bez ikakve prethodne najave, o javnoj raspravi da se i ne govoriti. To je takođe bila manifestacija nasilnih obrazaca pritisaka na javnost i zajednički gradski prostor. Izgledalo je da urbanisti i profesionalci ne igraju svoju društvenu ulogu i da je njihova profesionalna etika narušena. Prema tome, bio je potreban drukčiji model mobilizacije i djelovanja, opisuju aktivisti. Od tada su građani organizirali stotine javnih debata, protesta i događaja različitih intenziteta koji su pratili postepen razvoj projekta. Njega su uvijek pratile fizičke manifestacije političke moći pomoću policije i snaga sigurnosti. Kad su građene nove građevine, svaki put put kad je otvarana nova lokacija ili gradilište, građani bi iznova ukazivali na neku dimenziju problema koju su smatrali značajnom. Međutim, premda u toj asimetričnoj raspodjeli moći nisu bili uspješni, mijenjali su opću atmosferu u gradu, što se ponavljalo u mnogim drugim, manjim gradskim sredinama i decentraliziranim inicijativama, gdje su građani postajali mnogo aktivniji i osjetljiviji u odnosu na urbane ili građevinske intervencije. Kako izvještavaju aktivisti, ukupna mobilizacija protiv Skopja 2014 stvarala je pozitivne iskorake u gradskim dijelovima u kojima su uništavane zelene površine i pokrenula je značajan broj ljudi da se aktivno pozabave javnim pitanjima i javnim interesom. Nekom vrstom emancipatorskog upliva taj otpor je stvorio atmosferu u kojoj su "obični građani i građanke" odjednom počeli postavljati pitanja o pravnom i financijskim osnovama stanovitih odluka. To je bilo pogotovo očevidno u manjim sredinama koje su polagale pravo na zelene površine ili stara stabla kao javno dobro, i to je dovelo do samoorganiziranja građanki i građana koji su u smjenama branili parkove. Drugi značajan element bio je borba za zaštitu Gradskog trgovinskog centra (GTC) koji je, paradoksalno, bio važan arhitektonski i društveni dio grada izgrađen socijalističkim 1970-ih godina. Pored svoje neposredne svrhe orijentirane na trgovinu, bio je za građane važan prostor gdje su se mogli sastajati, razgovarati i družiti se; bio je neka vrst prečice i stalne zone kontakta, važne za sve građane i njihovo kolektivno pamćenje. U generalnom urbanističkom planu Grad je planirao bitno preustrojstvo centra kojim bi dobio barokni stil, što je značilo mnoštvo intervencija koje bi taj prostor zatvorile za slobodno i otvoreno kretanje. Krajem 2014. održana je masovna akcija s više od 1000 ljudi koji su se držali za ruke i formirali prsten oko tog velikog simboličkog trgovinskog centra. Nekoliko mjeseci nakon toga, pod naslovom "Volim GTC" iniciran je lokalni referendum u općinskom središtu kako bi se sprječilo spomenute intervencije. I opet, unatoč uspješnoj i masovnoj mobilizaciji građanki i građana u okrugu Centra, moć glasačke maštine vladajuće partije bila je jača i nije se uspjelo preći prag, premda je broj protestnih glasova bio relativno visok. Od 40% glasača, 95% (17.000) je glasalo za zaštitu GTC-a od bilo kakvih intervencija. Ponovo je, kao i u slučaju Dubrovnika, zbog nepovoljnih pravnih uvjeta (minimalni

nužni odaziv od 50%), glasanje bilo zakonski nevažeće. I ovaj je poraz doveo do decentraliziranih aktivnosti u gradovima u kojima su se pojavile razne ad hoc radne skupine koje su se bavile korištenjem javnih područja kao što su obalni kej ili prostor uz Vardar kao zona za rekreaciju, za koje se sada pokazalo da su važni orijentiri za sađašnju vladu u preobrazbi grada. Kroz aktivizam je stvorena svojevrsna pismenost u planiranju i doista je obnovljena povijest grada iz 1960-ih, kada je Skopje pretrpjelo snažan, razoran potres. Razaranje zbog potresa dovelo je do obnove grada u kojoj su mnogi građani uključeni u umijeće urbanog planiranja i razgovore o njemu. Mnogi su građani i građanke 1970-ih i 1980-ih godina pokazali svoju osjetljivost u odnosu na urbano planiranje, dok je 1990-ih Trg uvijek bio prostor interakcije marginaliziranih skupina i supkultura (dok se gradnja dešavala na drugim lokacijama u gradu).

4.3. KOALICIJA/PROTAGONISTI

Cijela se borba vodila u kontekstu zarobljene ili okupirane države, kojom je ovladala vladajuća partija (VMRO) i njena ekonomski elita. Otpor prema njihovim ambicioznim projektima nakupljao se posredstvom ljudi koji nisu bili dio te elite i koji su sistematski zanemarivani i marginalizirani. Protest je mobilizirao umjetnike, radnike bez sigurnog posla, nezaposlene novinare i nomade—"ljudi koji nemaju što izgubiti". U njegovim prvim danima u pokretu su sudjelovali i studenti, ali kad su shvatili da je borba uglavnom politička a ne samo borba o stručnim mišljenjima, uskratili su svoje sudjelovanje i podršku. Slično tome, arhitekti i druga stručna udruženja u borbi su sudjelovali samo prigodno. U ovom slučaju, zbog političkih konstelacija, Grad Skopje je bio samo izvršilac odluka koje je donosila vlast. Projekt Skopje 2014 je najveći dio vremena podržavao vladajuća partiju. Tek 2014., kad je lavovski dio rada na Skopju 2014 bio već obavljen, opozicija je dobila novog gradonačelnika. Mediji su općenito podržavali Skopje 2014, a vlasti su ih često koristile za napade na prosvjednike na individualnoj ili kolektivnoj razini. Zanimljivo je da su isto tako važnu ulogu igrali ljudi koji ne žive u Skopju, a imaju neku vezu sa svojim glavnim gradom. Aktivisti i obični građani i građanke iz drugih sjevernomakedonskih gradova pokrenuli su se i pridružili protestima pod motom "Svoj grad gradimo vašim novcem" i ilustrirali što se sve u određenom gradu moglo sagraditi iznosom novca utrošenog za svaku od konkretnih građevina u Skopju. Taj manevr je utjecao na opću raspravu o usurpaciji javnog novca u zemlji, ali i o značenju cijelog projekta, pri čemu je shvaćanje da su i prostor i budžet zajednički resursi igralo odlučujući ulogu. K tome, samo shvaćanje da je proces planiranja centra glavnog grada morao biti kolektivan i da ga je valjalo shvatiti kao zajedničko dobro igralo je važnu ulogu u kolektivnom pamćenju (nakon potresa Skopje su gradili i planirali svi građani). Kasnije 2015. godine, kada su Sjevernu Makedoniju prelavile demonstracije protiv vladajuće partije, većina građevina koje su demonstranti napadali i oštećivali bile

su građevine u sklopu projekta Skopje 2014, jer su one pokazivale nasilnu političku moć koja je preobrazila lice grada.

Borbu protiv Skopja 2014 vodila je središnja grupa aktivista od 10–15 ljudi koji su se redovno sastajali. Većina njih bila je u prekarnoj situaciji i bez zaposlenja zbog političkih pritisaka. Aktivisti tvrde da su ih na okupljanje navele brige o sličnim problemima; uništavanje zajedničkog dobra, opresija, nezakonito odlučivanje, zaobljavanje države i zahtjev za sekularnu državu. Intenzitet protesta nije dopuštao razvijanje trajnih razina struktura ili precizniju raspodjelu zadatka. Jedan aktivist prikazao je njihovo djelovanje kao taktičko i intuitivno, s mnogo trenutačno done- senih odluka—što ih je ponekad slabilo.

4.4. ODNOS DRŽAVA/TRŽIŠTE

Većina novca za projekt potjecala je iz budžeta Republike Sjeverne Makedonije (Vladinog odjela za opće i zajedničke rade i Ministarstva kulture), Grada Skopja i Općine Skopje. Ostali donatori bila su razna ministarstva i agencije, ponovo javnim novcem. Budući da je bio pod politički pokroviteljstvom s najviše razine, projekt je također pokrenuo razne zakonodavne promjene da bi se omogućilo njegovu provedbu (javna nabava). Za nekolicinu građevinskih poduzeća projekt je vrijedio više od sto milijuna eura. Općenito, projekt je obuhvaćao malen broj privatnih vlasnika ili investitora (kao Hotel Marriot) te arhitekata autora spomenika. Premda su građani općenito podržavali gradnju, velika većina njih nije prihvaćala najveći dio teritorija Skopje 2014 kao svoj vlastiti i uglavnom ga je izbjegavala u svakodnevnom kretanju, tvrde aktivisti.

Nova vlada je osnovala posebnu komisiju za slučaj Skopje 2014 kako bi preispitala posljedice projekta i uklonila neke spomenike i druge građevine. Aktivisti kažu da se nova vlada sada može osloniti na građane koji su u svojim sredinama stekli i znanje i ugled, uključujući informacije koje su se sistematski akumulirale s napretkom projekta. Prema tome, taj rad odozdo prema gore na prikupljanju informacija i učenju o procedurama nije bio uzaludan, jer sadašnja vlada u svojoj strategiji u odnosu na Skopje 2014 navodno koristi prikupljene informacije, tvrde aktivisti.

Premda se izgradnju Skopja 2014 može smatrati neuspjehom inicijative, njenu se važnost može pratiti na simboličkoj razini, budući da je važnost javne infrastrukture došla u centar javne debate, a građani su ponovo uvidjeli koliko je važno sudjelovati u planiranju grada i upravljanju njime kao zajedničkim dobrom. K tome, direktna korist od te borbe leži u tome što su se mnogi građani upoznali s temama urbanog planiranja, bolje i dublje su se povezali sa svojim neposrednim urbanim okolišem i demistificirali institucionalni jezik urbanista.

4.5. DISKURS

Borba protiv Skopja 2014 počela je 2009. kao konfrontacija s vlastima koje su htjele graditi pravoslavnu crkvu. Na samom početku bila je prisutna i izričito iskazana ideja trga i prostora kao urbanih zajedničkih dobara, koja je korištena za mobiliziranje velikog broja ljudi, te je prema tome u tom procesu bila važan faktor u konstituiranju protumoći. Međutim, kasnije, kako se kampanja dalje razvijala, ideja zajedničkih dobara nije ostala toliko prezentna i razaznatljiva kao u početku. Kako kažu aktivisti, kada ste suočeni s militariziranim političkom moći i političkim nasiljem, nastaje potreba za drugim načinom govora, jer je vladajuća partija brzo djevelovala svojim protuakcijama, u kojima je i sama definirala Skopje 2014 kao zajedničko dobro. Međutim, govor o zajedničkim dobrima se vrlo brzo probio u tu borbu, posebno putem shvaćanja da bi proces planiranja grada i upravljanja njime, pa prema tome i njegove izgradnje, trebao kao skup normi i procedura biti otvoren svim građankama i građanima, pa time također zajednički. U drugim decentraliziranim borbama koje su nastale iz konfrontacije s projektom Skopje 2014 shvaćanje zajedničkih dobara bilo je izričitije i učestalije—trgovinski centar, parkove ili rijeke bilo je lakše shvatiti i prikazati kao urbana zajednička dobra. U tim slučajevima građani i građanke su mogle lako vidjeti sebe kao aktere u upravljanju gradskim prostorom, dok u slučaju gradskog centra shvaćanje o zajedničkom dobru nije uvijek očevidno. Međutim, kako kaže jedan aktivist, oni koji nisu stanovnici percipiraju centar Grada Skopja kao zajednički prostor, a njegovu rekonstrukciju pomoću javnog budžeta kao zajedničku stvar. U toj borbi govor o zajedničkom dobru je imao svojevrsnu emancipatorsku funkciju jer je iznosio na vidjelo kako su lokalne elite zarobile grad.

“Skopje 2014” (fotografija: Pudelek, licencirana pod licencom Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International Licence)

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPi: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /

TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MODRAG DAKIĆ /

VII. PRIMIERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA

4. BORBA PROTIV SKOPJA 2014*, SIEVERNA MAKEDONIJA / VEDRAN HORVAT

“Skopje 2014” (fotografija: Dejan Vladov, licencirana pod licencom Creative Commons-Attribution-NonCommercial-NoDerivs 2.0 Generic License)

“Skopje 2014” fotografija: Gonzosft, licencirana pod licencom Creative Commons-Attribution-Share Alike 3.0 Unported)

5. S.O.S. Ohrid – močvara Studenčište, Sjeverna Makedonija

Ivana Dragšić

VII. PRIMJERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA
5. S.O.S. OHRID – MOČVARA STUDENČIŠTE, SJEVERNA MAKEDONIJA / IVANA DRAGŠIĆ

5.1. UVOD

Slučaj "S.O.S., Ohrid" je primjer borbe za zajednička dobra koji je nastao kao suprotstavljanje nejasnom i neodrživom upravljanju i prostornom planiranju na ohridskom području u Sjevernoj Makedoniji, točnije amandmanima na Generalni urbanistički plan ohridskog područja koji su ugrožavali ekosistem Ohridskog jezera, a osobito močvaru Studenčište kao integralni dio jezera. Ustvari, amandmani na Generalni urbanistički plan bili su glavno pitanje, kao dio globalne pojave—ograđivanja i pustošenja prirodnih resursa koje vrši privatni kapital posredstvom zapuštenog i korumpiranog lokalnog upravljanja—koja je osobito prisutna u postjugoslavenskim zemljama.

Da bi se razumjelo zbog čega je pokrenut međunarodno zapažen slučaj jedne male močvare, mora se shvatiti važnost močvare Studenčište—bujnog močvarnog područja s jedinstvenim ekosistom koji služi Ohridskom jezeru kao prirodni filter. Ohridsko jezero, sa svojih 212 endemske vrsta, svrstano je među najvažnije vodne ekosisteme svijeta. Štoviše, Ohridsko jezero je jedno od 50 najdubljih jezera na svijetu koja se smatra muzejima živih fosila, kao i endemske i rijetke vrste. Jezero je u nacionalnom zakonodavstvu proglašeno spomenikom prirode. Močvara je zapravo integralan dio jezera i kao takva je s njim u stalnoj komunikaciji. Svako remećenje biološke raznovrsnosti u močvarama direktno ugrožava jezero. Močvara Studenčište jedan je od zadnjih močvarnih ekosistema u Sjevernoj Makedoniji, a po Strategiji i Akcijskom planu biološke raznovrsnosti koju je usvojio sjevernomakedonski parlament sva se nacionalna močvara područja smatra mjestima velike važnosti. Ocjena bioloških vrijednosti močvare Studenčište provedena je analiziranjem prisutnosti biljnih i životinjskih vrsta kao i značajnih biljnih zajednica, u skladu s mnogim internacionalnim protokolima kao što su Globalna crvena lista IUCN, Europska crvena lista, Direktiva EU o staništima, Direktiva o pticama EU, Bernska konvencija, Bonska konvencija i još nekoliko relevantnih dokumenata.

5.2. POVIJEST BORBE

Sve je započelo kao neformalna građanska inicijativa odmah nakon javne rasprave o Nacrtu izvještaja o Strateškoj procjeni utjecaja na okoliš amandmana na Generalni urbanistički plan za Ohrid 2014.–2024., održane u siječnju 2015. Po tom dokumentu, koji je pripremio Građevinski institut "Makedonija", po narudžbi Općine Ohrid i uz odobrenje sjevernomakedonskog Ministarstva okoliša i prostornog planiranja, više od 80% zaključaka izričito je govorilo da će bilo kakva aktivnost u UB 17.1 (kodni naziv tog područja) direktno i negativno djelovati na jedinstvenost cijelog ekosistema jezera. Taj izvještaj također kaže da, što se tiče namjeravanih izmjena UB 17.1, jedina mjeru koja bi mogla smanjiti direktni štetni upliv na močvaru Studenčište i indirektni na jezero jest da se plan uopće ne primjeni.

Močvara Studenčište se nekoć prostirala na mnogo širem području, ali danas je ukupna površina malo više od 75 hektara. Postoje neke diskusije o visoko kvalitetnoj revitalizaciji uništene močvare, ali strukturne promjene koje su najavljenе 2015. dovele bi do realizacije planiranih infrastrukturnih projekata u močvari, čime bi se znatno promijenilo sadašnje stanje ekosistema močvare i još povećalo negativan upliv koji je već primjećen u realizaciji i djelovanju ranijih projekata. U skladu s tim, projekti koje se planira na tom području trebali bi uzimati u obzir kumulativni upliv svih planiranih fragmenata prostornih i strukturnih intervencija u Ohrid, koji su postali javni otprikljike u isto vrijeme.

Po istraživanju koje je naručila Općina Ohrid, močvara je primjer i mikrookoliš evolucije, koji je u nekim dijelovima očuvan u svojem izvornom stanju, a nastanjuju je rijetke ili ugrožene vrste. K tome, druge analize i istraživanja pokazuju da močvara filtrira otpadne i zagađene vode koje se ulijevaju u jezero. Prema tome, smanjivanje ili prenamjena površine močvare promijenili bi količinu i kvalitetu podzemne i površinske vode te glavnu funkciju močvare kao prirodnog pročistača jezera. To je također vrlo ozbiljna prijetnja bioraznovrsnosti močvare i jezera, koji zajedno čine svjetsku prirodnu baštinu od zajedničkog značaja. Kombinaciju "dugotrajnosti i stabilnosti", kako je potvrdilo istraživačko bušenje sedimenata jezera koje je proveo međunarodni tim kako bi se pokazalo njegovu povijest, valja politički interpretirati kao zahtjev za održivost i upravljanje koje osigurava visoku razinu očuvanja i zaštite tog zajedničkog dobra.

5.3. KOALICIJA/PROTAGONISTI

S.O.S. Ohrid su kao neformalnu inicijativu formirali lokalni stanovnici i ljudi iz drugih krajeva, ekološki aktivisti iz Skopja, pošto je javnost saznala za izmjene Generalnog urbanističkog plana Ohrida koje su predviđale potpunu urbanizaciju močvarnog područja Studenčišta. Same izmjene obuhvaćale su individualni luksuzni stambeni kompleksi s marinom na širem području močvare, dok se samu močvaru kanilo ukloniti time što bi se područja pod šašom zamijenilo pješčanim plažama od neautohtonog, uvezenog pijeska. Zbog toga su se neki ljudi iz regije pokrenuli reagirajući na neodgovorno upravljanje i potencijalne posljedice po prirodu i prirodne resurse koji su zajedničko i svjetsko prirodno bogatstvo.

Kako se sve više ljudi priključivalo, inicijativa je rasla; tu su bili ljudi iz univerzitetskih krugova, zabrinuti građani, ljubitelji Ohrida i ljudi koji općenito cijene prirodnu i kulturnu baštinu Ohrida. Međutim, središnja inicijativa bila je mala, jer nisu uspjeli mobilizirati mnogo građana, dijelom zbog opće atmosfere sankcioniranja bilo kakvog javnog artikuliranja političkog stava u to vrijeme u Sjevernoj Makedoniji, dijelom

zbog privatnih interesa ljudi, koji su se svi nadali nekoj koncesiji ili kakvoj drugoj privatnoj koristi. Rad je bio horizontalan i dobrovoljan, s procesima odlučivanja koji su se, kad je bilo moguće, zasnivali na konsenzusu, a kad je bilo nužno na većinskom glasanju. Aktivni članovi i članice S.O.S. Ohrid smatraju sebe glavnim dionicima borbe za močvaru Studenčište, ali priznaju podršku i sudjelovanje ostatka civilnog društva, organizacija za okoliš i ekoloških organizacija, građana i internacionalnih čimbenika. Borbu za zajednička dobra dodatno su podržavali mnogi znanstvenici svjetskog ugleda s tog tematskog područja, međunarodne organizacije civilnog društva i ekološke organizacije, kao i mnoge sjevernomakedonske, kao Eko-svest, Eden, Front 21/42, TAKT i druge. Neki od njih su aktivisti i organizacije za zaštitu okoliša veoma priznati u Sjevernoj Makedoniji; njihov doprinos ovoj borbi bio je vrlo dragocjen. Ponekad aktivisti i aktivistkinje S.O.S. Ohrid nisu uspijevali pokrenuti lokalne zajednice u onoj mjeri u kojoj misle da su trebali. Pored nekoliko vrlo dobro posjećenih skupova/protesta, njihovi su javni događaji obično okupljali već svjesnu i angažiranu populaciju, a ne zajednicu koje se to najdirektnije tiče—lokalno stanovništvo. Konačno, njihove stranice i saopćenja na socijalnim mrežama obično bi mobilizirale najviše 10.000 članova, stvarajući mnogo sadržaja koji se dijeli dalje, čak i međunarodno. Ta činjenica nije podcijenjena, intervjuirani sugovornici su odavali priznanje podršci iz inozemstva i upliv koji je ona zaista vršila na cjelokupnu borbu. Taj su slučaj priznali čak i predstavnici Konvencije RAMSAR, vrlo cijenjenog međunarodnog ugovora za čuvanje i održivo korištenje močvarnih područja, koji su posjetili Ohrid i pojačali međunarodne zahtjeve u vezi s ovim slučajem, što je pak povećalo njegovu uspješnost. S.O.S. Ohrid je također dobio podršku poznatih osoba koje su privukle pažnju nacionalnih i međunarodnih medija, kao i diplomatskih predstavnika u Sjevernoj Makedoniji koji su uvidjali važnost tog vlažnog područja.

Najveći njihov izazov, a uostalom i najveći neuspjeh, bio je slabo sudjelovanje lokalne zajednice. Aktivisti S.O.S. Ohrid pripisuju tu svoju slabost "malograđanskom mentalitetu", ali i općem strahu od sudjelovanja u javnom raspravljanju i kritici. Istina je da se Sjevernu Makedoniju karakteriziralo kao državu pod okupacijom jedne partije, i mnogi pojedinci i organizacije koji su javno istupali bili su predugo pod pritiscima i nadzorom. Nekoliko članova inicijative bilo je izloženo medijskim klevetama, pritiscima javnih institucija i brigama kod kuće i u široj porodici. Ipak, rezultati su ohrabrujući i potiču na dalje djelovanje. Unatoč nezadovoljstvu zbog slabog angažmana lokalne zajednice, aktivisti su uspjeli donekle razviti svijest, ne samo o važnosti močvare, nego i o tome koliko je važno očuvati je, omogućiti joj da živi i primjereno upravljati njome. Osjećaju da su angažirajući se na ovom slučaju stvorili novu generaciju i da su njen dio, generaciju s novim znanjem, pristupom, tehnologijom i socijalnim kapitalom. Predstavnike S.O.S. Ohrid priznaju njihovi

međunarodni partneri, sada ih često pozivaju da nastupaju na međunarodnim skupovima i konferencijama, da pišu i distribuiraju akademske rade o tom pitanju i da sudjeluju na godišnjoj skupštini UNESCO-ovog Odbora za svjetsku baštinu, World Heritage Watch-a i drugima.

Konkretnije, najznačajniji ishod je to što je zaustavljen plan razvoja za UB 17.1, koji bi utjecao i na šire ohridsko područje, prirodnu baštinu i Nacionalni park Galičica. Napredak vide u načinu kako se danas pristupa toj temi—ona je izrazito dominirala u raspravama u vrijeme izbora, veće organizacije za okoliš pripremaju velike istraživačke projekte o tom pitanju, a Ohrid je općenito dobio svoje mjesto na karti borbi jer predstavlja poprište borbe za prirodno i kulturno nasljeđe. U ovom trenutku, dobar početak u dugoročnom procesu očuvanja i regulacije močvare Studenčište jest poštovanje i primjena postojećih sjevernomakedonskih i međunarodno ratificiranih propisa. Ono s čime se dionici borbe uglavnom slažu jest potreba za sveobuhvatnim djelovanjem koje će obuhvatiti institucije, civilno društvo i lokalne zajednice, i koje će službeno obilježiti obuhvaćeni prostor, prikupiti točne podatke o veličini, dubini, inventarizaciji i rasporedu sadržaja te rezultirati zajednički reguliranim prirodnim lokalitetom. Institucije i sami aktivisti morali su se odmaknuti od reaktivnog postupanja i borbi i usvojiti aktivan pristup koji se zasniva na istraživanju i analizama. Aktivisti iz Ohrida smatraju sebe i svoje kolege izvorom objedinjene mudrosti i nove ekspertize/tehnologije za daljnje očuvanje i regulaciju zajedničkih dobara. Voljeli bi imati uvid u obrazovanje onih koji stvaraju strategije i sudjelovati u njemu, a možda i sudjelovati u procesu odlučivanja. U rastu vide pokretača negativnih promjena i uništavanja prirodnih resursa, i žele ga kao takvog preobraziti u ekonomsku valorizaciju ekologije, održivog upravljanja, ekoturizma i drugih vrsta selektivnog turizma.

5.4. ODNOS TRŽIŠTE/DRŽAVA

Kao i u drugim primjerima borbe, lokalna uprava je bila povezana s interesima privatnog kapitala, a njihovo je djelovanje predstavljalo glavnu prijetnju močvari. Aktivisti su uvjek naglašavali da su uloga lokalnih i nacionalnih vlasti koje ne provode lokalne i nacionalne propise i njihova uloga u napadu na zajednička dobra integralan dio društvene transformacije koja je mnoge prirodne resurse ostavila izložene napadima, u korist akumulacije privatnog kapitala. Raspadom države 1990. i “tranzicijom u tržišnu privrednu” deregulacija prostornog i urbanističkog planiranja postala je vidljiva po cijeloj Sjevernoj Makedoniji i započelo je doba koncesija. Svi s kojima smo razgovarali otprilike u to vrijeme smještaju početak propadanja zajedničkih dobara. Obala jezera sa svim svojim svojstvima bila je zanemarena u korist privatnog ogradijanja, komercijalizacije i akumulacije. K tome, tvrdili su da je u isto vrijeme, začudo, svijest i odgovornost lokalnog stanovništva nestala u borbi da

se stekne više (prostora, profita), a primjećena su i prva ilegalna odlagališta smeća, koja nisu prestala ni do danas (građevinski otpad, kemijski otpad i običan kućanski otpad bacani su u močvaru, što nikad nije sankcionirano, premda za takva pitanja postoji pravna regulativa).

Kad se unatrag prati tok mobilizacije ljudi i formalizacije borbe, svakako se nailazi na tradiciju nezadovoljstva lokalnim upravljanjem i prostornim planiranjem u regiji. Premda ne tako akademskim diskursom, lokalna zajednica, aktivisti, istraživači i ostali angažirani građani artikuliraju problem ogradijanja obale jezera koje provodi privatni kapital, kao i uništavanja prirodnih resursa i područja jedinstvenog značaja radi infrastrukturnog rasta i razvoja. Obala Ohridskog jezera je, baš kao i jadranska obala u Hrvatskoj ili Crnoj Gori, postala žrtvom mnoštva procesa među kojima je bilo i potpuno propadanje institucija na području okoliša i prostornog planiranja, zarobljena država na svim razinama (nacionalnom i općinskom), u kombinaciji s dobro osiguranim prodom privatnog kapitala radi eksplatacije oštrog ograničenih prirodnih i kulturnih resursa te resursa za odmor na ovom području. Daljnja diskusija i sve aktivnosti što ih podrazumijeva borba za močvaru (kao što su istraživanja, analize i samoobrazovanje) vjerojatno će sudionike pokreta dovesti do pojma održivosti i do shvaćanja da je najveća prijetnja rast. Ovaj primjer borbe umnogome je sličan drugim slučajevima ogradijanja javnih/urbanih/prirodnih resursa diljem Sjeverne Makedonije, zbog čega je legitimno očekivati stanovitu samoartikulaciju i orijentiranje prema strukturnoj dimenziji rada na ovim pitanjima što ga posebice potiče povezivanje poboljšanog i ojačanog diskursa (zajedničkih dobara), prakse, odnosa i djelovanja na osnovi podataka.

Tokom cijelog razdoblja lokalne vlasti bile su glavni i najistaknutiji zagovornik ogradijanja, što odražava i izražava relativno skrivenu prisutnost potencijalnih investitora. U vrijeme dovršavanja ovog članka nije bilo nosilaca privatnog kapitala koji bi u ovom trenutku bili zainteresirani za ovo područje, što je u vrijeme poslovno orijentiranog prostornog planiranja i politike vrlo važno za ovu borbu. Ipak, postoje očekivanja da institucije rade svoj posao u primjeni postojećeg pravnog okvira, ali priznaju da to nije dovoljno i da bi u budući model upravljanja trebalo uključiti građanke i građane / istaknute stručnjake / lokalne zajednice.

5.5. DISKURS

Činjenica da se u mobilizaciji i inicijativi S.O.S. Ohrid radilo o očuvanju vrlo konkretno ograničenog i jedinstvenog prirodnog resursa određuje je kao borbu za zajednička dobra, konkretnije zajednička prirodna dobra. To je bila borba za zaštitu jedinstvenog ekosistema od devastacije privatnog kapitala i forsiranja rasta—rasta

infrastrukture i profita. Inicijativa je jasno prepoznala i uvažila tu teorijsku osnovu problema. Ljudi koji potječu iz Ohrida i oni koji žive u njemu od rane su dobi dobivali znanje i informacije o močvari, kako kao o resursu po sebi tako i kao dijelu šire vrijednosti Ohridskog jezera. Počevši od osnovnog obrazovanja te u cijelom svakodnevnom životu i aktivnostima u slobodno vrijeme ljudi su svjesni značaja močvare. Po onome što kažu ljudi s kojima smo razgovarali, močvarom se nikada prije nije upravljalo kao takvom, nego ju se samo proučavalo i štitilo. Premda nikada nije bila aktivno štićena, može se reći da je bila faktički zaštićena zahvaljujući visokoj svijesti i uvažavanju njenog značaja kod lokalnog stanovništva.

Aktivističko shvaćanje zajedničkih dobara dokazalo je prepostavku da je svijest ljudi o toj temi mnogo šira, premda se ne iskazuje uvijek preciznim riječima i izrazima. Najuobičajeniji načini opisivanja zajedničkih dobara kretali su se u okviru toga da se “nešto mora definirati—kao prostor, resurs, bogatstvo”, ali zanimljiviji dio bile su opetovane definicije koje spominju da su zajednička dobra nešto što valja njegovati, štititi ili održavati kako bi ih se predalo sljedećim generacijama. To pokazuje pozitivne aspekte razumijevanja pojma održivosti, što je u razgovorima s aktivistima često kulminiralo u diskusijama o potrebi za održivim upravljanjem močvarom, upravljanjem koje bi uključivalo angažirane stručnjake i lokalnu zajednicu, jer se pokazalo da institucije nisu dovoljno dobre u obavljanju svojeg posla.

Regulacija zajedničkog dobra o kojem je riječ bila je najbolja između dvaju svjetskih ratova, kada su ustanovili da je diskurs zajedničkih dobara donekle ušao u opću upotrebu. On i opet nije bio artikuliran baš kao takav, nego se govorilo o zajedničkom prirodnom lokalitetu koji treba pravno regulirati i očuvati. Građani su to uzimali kao nešto što se podrazumijeva, pa premda se o tome nije često razgovaralo, važilo je kao zajedničko dobro. Sudionici ovog pokreta i dalje se ne smatraju subjektima stvaranja zajedničkih dobara ili onima koji se bore specifično za zajednička dobra kao takva, nego više kao aktivisti za zaštitu određenog zajedničkog dobra. Sama inicijativa već je krenula u stvaranje i primjenu mehanizama koji će teorijski i politički dati okvir njihovoј borbi i na neki ih način radikalizirati do razine da tu borbu pojmovno odrede kao borbu za zajednička dobra kao način upravljanja, a ne samo za neki resurs koji treba zaštititi od privatnog kapitala. U biti, ljudi koji su se uključili je na pridruživanje borbi motiviralo upravo vidljivo fizičko uništavanje tog područja i pozivanje na povijesnu mudrost o tom području kao značajnom, zajedničkom, prirodnom lokalitetu. Ipak je većina ljudi na ohridskom području starijih od 40 godina odrasla u okruženju u kojem je bila izložena lokalnoj mudrosti i bili su obrazovani u školskom sistemu konkretno fokusiranom na važnost Ohridskog jezera i njegovih svojstava.

Sadašnje stanje je zadovoljavajuće—urbanistički i prostorni planovi su blokirani, nema izraženog interesa privatnih investitora da urbaniziraju to područje, a čini se da su prestale i aktivnosti odlaganja otpada i tome slične. Močvara, odnosno ono što je od nje ostalo nakon 27 godina potpunog zanemarivanja i deregulacije, trenutno ostaje intaktna. Njeno je stanje već narušeno, ali još uvijek služi svojoj svrsi i, ako se o njoj bude valjano brinulo, ima snagu samoobnove i vraćanja u ranije dimenzije. U tom smislu borba za zajednička dobra u Ohridu, uz prikladno vodstvo i podršku, ima visok potencijal da se preobrazi u borbu za model upravljanja.

¶ Ohrid (fotografija: Marina Kelava)

¶ Ohridska plaža (fotografija: Pero Kvrzica, licencirana pod licencom Creative Commons Imenovanje 2.0 Hrvatska [CC BY 2.0 HR])

ZAJEDNIČKA DOBRA U JUGOISTOČNOJ EUROPi: PRIMIERI HRVATSKE, BOSNE I HERCEGOVINE I SIEVERNE MAKEDONIJE /
TOMISLAV TOMAŠEVIĆ, VEDRAN HORVAT, ALMA MIDŽIĆ, IVANA DRAGŠIĆ, MUDRAG DAKIĆ

S. S.O.S. OHRID – MOČVARA STUDENČIŠTE, SIEVERNA MAKEDONIJA / IVANA DRAGŠIĆ
VII. PRIMIERI BORBI ZA ZAJEDNIČKA DOBRA

¶ Ohridska močvara (fotografija: Makedonec, licencirana pod licencom Creative Commons -Imenovanje-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna [CC BY-SA 4.0])

¶ Ohridsko jezero (fotografija: Peter Chovanec, licencirana pod licencom Creative Commons -Imenovanje [CC BY 2.0 HR])

VIII.

Zaključci

— Povijest zajedničkih dobara u Jugoistočnoj Europi ima neke sličnosti s poviješću zajedničkih dobara u zapadnoj Europi. Međutim, jedna je značajna razlika jedinstveno povijesno iskustvo jugoslavenskog samoupravnog socijalizma u drugoj polovini 20. stoljeća koje je bilo eksperiment krupnih razmjera u samoupravi u raznim privrednim i neprivrednim sektorima. Propast jugoslavenskog socijalističkog projekta, nakon kojeg su slijedili krvavi ratovi, privatizacija društvenog vlasništva i konačno primjena neoliberalnih mjeru u svim zemljama bivše Jugoslavije tvore specifičan kontekst koji još uvijek pretežno određuje borbe za zajednička dobra i upravljanje zajedničkim dobrima u Jugoistočnoj Europi. Nakon globalne ekonomskе krize 2009. godine vlade ove regije nalazile su se pod sve jačim pritiskom da provedu nov val državnog ogradijanja i privatizacije zajedničkih resursa, tako da su se društveni pokreti morali istodobno boriti kako protiv privatizacije tako i protiv etatizacije zajedničkih resursa u korist stranačkih elita koje su zarobile državu. Drugi hitan zadatak za progresivne snage u regiji jest istražiti povijesnu socijalističku samoupravnu praksu u industriji, zdravstvu, znanosti, kulturi, obrazovanju, stanovanju i drugim sektorima da bi ih se kritički ocijenilo i izvuklo korisne pouke za današnju paradigmu zajedničkih dobara.

Unatoč neprijateljskom političkom okruženju, studije slučajeva u ovoj publikaciji pokazuju da diljem ove regije postoje razni oblici prakse zajedničkih dobara u kolektivnom samoupravljanju resursima, koji se uglavnom zasnivaju na klasičnoj definiciji zajedničkih dobara Elinor Ostrom. Primjeri upravljanja zajedničkim dobrima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji doista postoje, ali obično nisu prisutni u javnosti, tako da ih je teško raspoznati. Neki od tih slučajeva prakse upravljanja zajedničkim dobrima, kao što je Eko-Gajna, preživjeli su više od jednog stoljeća, dok su neke prakse, poput Rekreativne zone Banjaluke, počele tek prije nekoliko godina. Ono što je, čini se, zajedničko svim tim primjerima upravljanja jest *krajnje komplikiran* pravni okvir koji ne podržava takve načine upravljanja. U slučaju Eko-Gajne to je zakonski okvir koji nije sačinjen za kolektivno korištenje poljoprivrednog zemljišta, u slučaju Društvenog centra Rojc i Rekreativne zone Banjaluke to je zakonski okvir koji ne podržava suupravljanje između lokalne vlasti i zajednice korisnika, dok u slučaju vodoopskrbnog sistema Luke zakonski okvir ne dopušta da lokalne zajednice i dalje same upravljaju svojim lokalnim vodnim sistemom bez centraliziranih javnih vodovodnih poduzeća. Analize primjera upravljanja pokazuju da oni uglavnom *zadovoljavaju* osam Ostrominih načela oblikovanja za održivost zajedničkih dobara, ali svi iz raznih razloga nailaze na neku vrst izazova održivosti u skoroj budućnosti. Obzirom na tri elementa zajedničkih dobara unutar relacijske teorije zajedničkih dobara, vidi se da kod Rojca i Rekreativne zone postoji razlika između zajedničara (eng. *commoners*) koji aktivno upravljaju resursom i korisnika

koji se samo njime služe bez direktnog davanja doprinosa. S druge strane, u slučaju Eko-Gajne i Luke nema takve razlike jer su svi korisnici ujedno i zajedničari budući da svi daju doprinos zajedničkim dobrima i direktno upravljaju resursom. Međutim, čak i u slučajevima Eko-Gajne i Luke postoje neke strukture potpore zajedničarima, kao što su Brodsko ekološko društvo i Humanitarna udruga Eko-Gotuša. Ti primjeri upravljanja također pokazuju da ne postoje "čista" zajednička dobra i da je praksa zajedničkih dobara smještena unutar odnosa s tržistem i državom, što znači da se ne zbiva "izvan" tržišta i države. Čak je i Eko-Gajna, koja je arhetipski primjer zajedničkog dobra pašnjaka, pod jakim utjecajem državnog zakonodavstva i ovisna je o državnim subvencijama za poljoprivredu, dok na nju istodobno utječe i tržišni mehanizmi stočarstva koji određuju je li taj posao profitabilan. U smislu resursa kojim upravlja zajednica njegovih korisnika, a ne države ili tržišta, točnije je opisati ga kao kontinuum u kojem je u upravljanju zajedničkim dobrima prisutno više ili manje elemenata državnog i tržišnog upravljanja. Posebno je zanimljiv onaj dio kontinuma između lokalne uprave s jedne strane i zajednice korisnika s druge. Negdje u sredini tog dijela kontinuma nalazi se model suupravljanja, koji se može formalizirati, kao u slučaju Rojca, ali još nije institucionaliziran kao neprofitno civilno-javno partnerstvo—suprotnost poznatog neoliberalnog modela profitnog javno-privatnog partnerstva. U slučaju Rekreativne zone to je vrlo dinamičan i napet neformalan model suupravljanja između lokalne uprave i zajednice korisnika koji bi mogao završiti tako da lokalna uprava upravljanje tim zelenim područjem povjeri neprofitnom entitetu koji bi osnovala zajednica korisnika. Tu vrst neprofitne građanske koncesije mogli bi, umjesto profitne privatne koncesije, koristiti razni gradovi u Jugoistočnoj Europi, kao model delegiranja upravljanja nekim urbanim resursima poput parkova i društvenih centara zajednicama korisnika, umjesto da njima direktno upravljaju javne ustanove ili javna poduzeća.

Primjeri borbi za razne resurse u Jugoistočnoj Europi pokazuju da postoji diskurs zajedničkih dobara kojim se razni društveni pokreti služe u svojim borbama u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji. Borbe za zajednička dobra uglavnom se zasnivaju na kritičkoj definiciji Uga Matteija koja zajednička dobra određuje kao političku i konfliktnu praksu protiv privatizacije i etatizacije resursa koje bi trebalo koristiti zajednički. Takve borbe za zajednička dobra vode se za razne resurse, kao što su javni trg i ulica u Zagrebu, brdo iznad Dubrovnika, rijeka u Bosni i Hercegovini, centar grada u Skopju i močvara u Ohridu. Analiza pokazuje da su se u svim tim slučajevima društveni pokreti borili za te resurse protiv koalicije državnih i tržišnih aktera, s lokalnom i državnom upravom s jedne, a privatnim investitorima i poduzetnicima s druge. U svim slučajevima osim Skopja 2014 nacionalna i lokalna uprava su odlučile ograditi zajedničke resurse radi privatizacije,

dok je Skopje bilo slučaj etatizacije urbanog prostora skupa sa zloupotrebotom javnog novca za nacionalističke svrhe. Svi slučajevi jasno pokazuju da je politički kontekst krajnje neprijateljski spram tih borbi jer je država koju su zarobile političke elite u bliskoj vezi s privatnim poduzećima često vrlo žestoko reagirala na društvene pokrete koji su predvodili borbe, osobito u slučaju Varšavske i Skopja 2014. Primjeri također pokazuju da postoje jake veze između tih borbi diljem regije, jer društveni pokreti u Jugoistočnoj Europi razmjenjuju taktike i iskustva.

Iz obaju slučajeva upravljanja zajedničkim dobrima i borbi za zajednička dobra jasno proizlazi da su oni pod jakim utjecajem strukturnih sila neoliberalizma na makro-razini, za koje nije upotrebljiva Ostromina teorija zajedničkih dobara. Kada je riječ o primjerima upravljanja, upravljanje Eko-Gajnom je pod pritiskom makroekonomskih instrumenata zbog kojih poljoprivredna proizvodnja u Hrvatskoj nije konkurentna, dok politika EU u odnosu na vodu prisiljava na etatizaciju ili privatizaciju lokalnog sistema vodoopskrbe u Lukama kako bi njime upravljalo javno ili privatno poduzeće. Što se tiče slučajeva borbi, Varšavska je primjer neoliberalnog urbanizma, Sana i Skopje su primjeri ekstraktivističkog modela pod pokroviteljstvom države, a Srđ i Ohrid primjeri špekulacije luksuznim turističkim nekretninama. Glede razlike između upravljanja zajedničkim dobrima i borbe za zajednička dobra, može se vidjeti da nema oštре distinkcije, jer u mnogim slučajevima borbe za zajednička dobra postoje i elementi upravljanja zajedničkim dobrima, a u mnogim slučajevima upravljanja zajedničkim dobrima postoje elementi borbe za zajednička dobra. Na primjer, u slučaju borbe za Varšavsku ulicu postojala je jednomjesečna okupacija te ulice kojom je upravljala zajednica korisnika a ne država, a slična se stvar dogodila tokom borbe za rijeku Sanu. S druge strane, slučajevi upravljanja kao Rojc i Rekreativna zona uključuju i stalne borbe s lokalnom upravom oko moći upravljanja resursom, Eko-Gajna je borba s nacionalnom vladom da se prizna pašnjake kao zajedničko dobro, dok se borba u Lukama vodi kako s nacionalnom tako i s lokalnom upravom za priznanje upravljanja zajednice i vlasništva nad sistemom distribucije vode.

Uza sve razlike i zajedničke značajke između slučajeva upravljanja zajedničkim dobrima i borbe za zajednička dobra, autori ove publikacije zastupaju tezu da je u kontekstu Jugoistočne Europe važno nastaviti i s jednim i s drugim. Važno je nastaviti s eksperimentima upravljanja zajedničkim dobrima koji dokazuju da kolektivno samoupravljanje djeluje, ali također s borbama za zajednička dobra da bi se sprječilo daljnju privatizaciju zajedničkih resursa, jer bi ona, u usporedbi s resursima koji su javni, otežala da se u budućnosti te resurse stavi na režim upravljanja zajedničkim dobrima. Postoje također mnoge povezanosti između svih istraženih slučajeva

upravljanja zajedničkim dobrima i borbama za zajednička dobra u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji. Aktivisti razmjenjuju taktike, autori surađuju u pisanju, predavači surađuju u obrazovanju, praktičari dijele pouke o upravljanju. Sve to jasno pokazuje da postoji sve veći, dobro povezani *pokret za zajednička dobra* u Jugoistočnoj Europi. Također valja reći da se teorija, diskurs i praksa zajedničkih dobara odvijaju unutar dobro povezane, ali još uvjek prilično malene zajednice znanstvenika, aktivista i praktičara, što ograničava njen upliv. Izazov za budućnost ostaje širenje pokreta za zajednička dobra u Jugoistočnoj Europi, povećanje broja istraživanja o zajedničkim dobrima, borbi za zajednička dobra i upravljanja zajedničkim dobrima.

x

IZDAVAČ

Institut za političku ekologiju (IPE)

ZA IZDAVAČA

Vedran Horvat

GLAVNI UREDNIK

Tomislav Tomašević

UREDNICI

Vedran Horvat, Jelena Miloš

GLAVNI AUTOR

Tomislav Tomašević

AUTORI

Miodrag Dakić, Ivana Dragšić,

Vedran Horvat, Alma Midžić

PRIJEVOD

Srđan Dvornik, Hana Dvornik

RECENZENTI

Giacomo D'Alisa, Mladen Domazet

KOORDINATOR ISTRAŽIVANJA

Vedran Horvat

JEZIČNE UREDNICE

Jelena Miloš, Lana Pukanić

DIZAJN, PRIJELOM I PRIPREMA ZA TISAK

Ivan Klisurić

TISAK

Kerschoffset d.o.o., Zagreb

NAKLADA

500

ISBN 978-953-58938-5-1

CIP zapis dostupan je u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod
brojem 001050999.

U suradnji sa Heinrich Böll Stiftung

Istraživanja objavljena u ovoj publikaciji
dijelom su sufinancirana i sredstvima Fondacije
Heinrich Böll – Regionalni ured Sarajevo.

